

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**KAMU POLİTİKALARI BAĞLAMINDA NEOLİBERALİZME
YÖNELİK TEORİK VE UYGULAMAYA YÖNELİK
ELEŞTİRİLER**

HAZIRLAYAN

Mustafa SARIKAYA

1930203002

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Hülya AĞCASULU

ISPARTA – 2023

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kamu Politikaları Bağlamında Neoliberalizme Yönelik Teorik ve Uygulamaya Yönelik Eleştiriler” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Mustafa Sarıkaya
17.01.2023

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Mustafa SARIKAYA
Öğrenci Numarası	1930203002
Enstitü Ana Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı	I. Öğretim Tezli Program
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanının Unvanı, Adı-SOYADI	Doç. Dr. Hülya AĞCASULU
Tez Başlığı	Kamu Politikaları Bağlamında Neoliberalizme Yönelik Teorik ve Uygulamaya Yönelik Eleştiriler
Turnitin Ödev Numarası	1994702502

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 71 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 18/10/2023 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14'üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç; %2'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe: Benzerlik oranı belirlenen limiti aşmadığı için tez savunmasına girmesi uygundur.

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

18/01/2023
Doç. Dr. Hülya AĞCASULU

(SARIKAYA, Mustafa, *Kamu Politikaları Bağlamında Neoliberalizme Yönelik Teorik ve Uygulamaya Yönelik Eleştiriler*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2023)

ÖZET

Bu tezin amacı, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar egemen olan sosyal devlet, refah devleti, Keynesyen devlet ve kalkınmacı devlet anlayışlarını tasfiye eden neoliberalizmin kamu politikaları ve ekonomi politikaları üzerindeki etkilerini göstermektir. Neoliberalizm, ekonomi politikaları açısından devlet planlamalarına son verilmesini; kamu politikaları açısından güvenlik, sağlık, eğitim gibi alanlar dâhil kamu hizmetlerinin piyasa unsurlarına bırakılmasını teşvik etmiştir. Tezde neoliberalizm öncesi dönemde kamu politikalarının ve ekonomi politikalarının dayandığı felsefe ortaya konulmuş ve neoliberalizmin hangi anlayışlara karşı tepkisel bir yaklaşımı ifade ettiği gösterilmiştir.

Tezin bir diğer amacı, neoliberalizmin geçirdiği köklü dönüşümün ortaya konulmasıdır. Neoliberalizm, 1970 öncesinde Almanya'da sosyal piyasa ekonomisi olarak adlandırılan modelin felsefi altyapısını temsil etmiştir. 1970 sonrasında ise, bu felsefeyi daha önceden sert biçimde eleştirmiş olan Hayek ve Friedman gibi ekonomistlerin piyasa köktenciliği inancına dayanan fikirleri doğrultusunda dönüşüme uğramıştır. Tezde ayrıca neoliberalizmin, Thatcher ve Reagan merkezli anlatısından farklı olarak, daha önce, Latin Amerika'da, ABD'de ve Batı Avrupa'da hâkimiyet kazanma sürecine odaklanılmıştır. Bu bağlamda neoliberalizmin Thatcher ve Reagan'dan bağımsız bir tarihi gelişiminin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Tezde ayrıca 1970'lerde ideolojik dönüşüm geçiren IMF ve Dünya Bankası'nın, neoliberalizmin küresel baskı mekanizmaları haline gelmesi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, neoliberalizmin, Türkiye'de IMF'yle ilişkiler üzerinden kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkilediği ve demokratik zeminde tartışılmadan alınan yürütme kararları aracılığıyla hayata geçirildiği gösterilmiştir. Ayrıca neoliberal reformların içeriği kadar, neoliberalizmin Türkiye'de güç kazanma sürecinin ve yaşanan krizlerin Latin Amerika, ABD, Batı Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleri ile benzer olduğu gösterilmiştir. Tezde neoliberalizme yöneltelen eleştiriler bağlamında, neoliberalizmin uygulanabilir alternatiflerinin ihtiyaç ve potansiyellere göre hazırlanan ulus devlet merkezli özgün modeller olduğu savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Ordoliberalizm, Mont Pelerin Cemiyeti, Chicago Ekonomi Okulu, Neoliberal Kalkınma Modeli

(SARIKAYA, Mustafa, *Theoretical and Practical Criticism of Neoliberalism in the Context of Public Policies*, Master Thesis, Isparta, 2023)

ABSTRACT

The aim of this thesis is to show the effects of neoliberalism, which eliminated the dominant social state, welfare state, Keynesian state and developmental state understandings from the Second World War to the 1970s, on public policies and economic policies. Neoliberalism encouraged the end of state planning in the economy and leaving public services such as security-health-education to market elements. In this context, the characteristics of the pre-neoliberal period and the understandings that neoliberalism eliminated are explained.

The second aim of the thesis is to reveal the radical transformation of neoliberalism. Neoliberalism defined the philosophical ideas of the social market economy in Germany before 1970. It then came to represent the ideas of Hayek and Friedman based on market fundamentalism. In the thesis, it is also shown that neoliberalism gained dominance in Latin America, the USA and Western Europe before Thatcher and Reagan, and a historical development of neoliberalism independent of Thatcher and Reagan is explained.

In the thesis, it was revealed that the IMF and the World Bank, after 1970 neoliberalism turned into global pressure mechanisms, and gained power in Turkey with executive decisions based on relations with the IMF. In addition, the rise of neoliberalism in Turkey and the crises experienced in Turkey were based on similar foundations with Latin America, USA, Western Europe, Asia and African countries. In the thesis, in the context of criticisms against neoliberalism, it is argued that alternative models to neoliberalism are nation-state-centered models prepared according to needs and potentials.

Keywords: Neoliberalism, Ordoliberalism, Mont Pelerin Society, Chicago Economic School, Neoliberal Development Model

ÖNSÖZ

Bu tezde 1970'lerden itibaren küresel ölçekte yükselerek kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkilemeye başlayan, herkesin hayatının çeşitli yönlerini ilgilendiren neoliberalizm ele alınmıştır. Tezin yazım sürecinde, önerileriyle katkıda bulunan, yol gösteren, akademik bilgisini paylaşan tez danışmanım Doç. Dr. Hülya AĞCASULU'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte destekleriyle her an yanımda olan babama, anneme ve kardeşlerime teşekkür ederim. Tezin içeriği kapsamında fikir alışverişinde bulunduğum arkadaşlarıma da ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa SARIKAYA
2023

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

NEOLİBERALİZM: ANLAM VE TARİHSEL GELİŞİM

1.1. MODERN NEOLİBERALİZMİN ANLAMI.....	9
1.1.1. Neoliberalizm ve Liberalizm.....	14
1.1.2. Neoliberal Reformlar	15
1.1.3. Neoliberal Kalkınma Modeli.....	15
1.2. NEOLİBERALİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	17
1.2.1. Freiburg Okulu ve 1930'larda Alman Neoliberalizminin Klasik Liberalizm'e Tepki Olarak Doğuşu	17
1.2.2. Neoliberalizmin Dönüşümünde Temeller: Mont Pelerin Cemiyeti (1947) ve Chicago Okulu (1955).....	21
1.2.3. Latin Amerika'nın 1970'lerde Neoliberalizm Deneyimi	24
1.2.4. ABD ve Batı Avrupa'da Neoliberalizm Öncesi Dönemden 1980'lerde Neoliberalizmin Yükselişine	25
1.2.5. Washington Uzlaşması (1989), Uluslararası Örgütler ve Neoliberalizmin Küresel Hâkimiyeti	30
1.2.6. ABD'nin ve Uluslararası Örgütlerin Kontrolündeki Neoliberalizm	33
1.3. NEOLİBERALİZM'İN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI	34
1.3.1. Birinci Neoliberal Dönem: 24 Ocak 1980 Kararları	35
1.3.2. 2001 Ekonomik Krizi'ne Neoliberal Çözüm Arayışları	36
1.3.3. Neoliberalizmin 2002 Sonrası Yansımaları	38

1.4. NEOLİBERALİZM'E YÜKLENEN PEJORATİF VURGULAR VE ÇAĞDAŞ NEOLİBERALLERİN ALTERNATİF TERMİNOLOJİ KULLANIMI.....	41
---	-----------

2. BÖLÜM

NEOLİBERALİZMİN KAMU POLİTİKALARINA YANSIMALARI VE NEOLİBERAL DENEYİMLERE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

2.1. NEOLİBERALİZME YÖNELİK TEORİK ELEŞTİRİLER	43
2.1.1. Evrensel Homo Economicus Varsayımı	43
2.1.2. Piyasa Köktenciliği ve Evrensel Piyasa Anlayışı.....	47
2.1.3. Kamu Yararına Karşı Ekonomik Büyüme Temelli Kalkınma Anlayışı	48
2.2. UYGULAMAYA YÖNELİK ELEŞTİRİLER.....	50
2.2.1. Finansallaşma ve Uluslararası Sermaye Hareketlerinde Kuralsızlaşma	50
2.2.2. Devletin Ekonomik Alandan Çıkarılması Çelişkisi	54
2.2.3. Kamu Hizmetlerinin Özelleştirilmesi ve STK'lara Yüklenen Misyonlar.....	55
2.2.4. Şirketokrasinin Yükselişi ve Çok Uluslu Şirketler	57
2.2.5. Gelir Adaletsizliği	60
2.2.6. Çevresel Adalet, Ekoloji, Halk Sağlığı Ve Sürdürülebilirlik	61
2.3. IMF BÜNYESİNDE NEOLİBERALİZM ELEŞTİRİLERİ	62
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	65
KAYNAKÇA	72
ÖZGEÇMİŞ.....	79

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
OPEC	: The Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

GİRİŞ

Neoliberalizm, 1970’li yıllardan itibaren dünyanın farklı bölgelerindeki çok sayıda ülkenin kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkilemeye başlamıştır. Önce Latin Amerika’da ABD destekli yönetimlerin politikalarını etkilemiş, ardından aynı yıllarda başlayan petrol krizi ve stagflasyon sarmalıyla beraber, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu çerçevede 1970 sonrası tecrübi olarak gücünü belirli paradigmalara karşıtlıktan alan neoliberalizm, sosyal devlet anlayışlarını, refah devleti yapılarını, Keynesyen ve kalkınmacı devlet politikalarını tasfiye etmiştir (Dean, 2014, s. 151).

Neoliberalizm, çeşitli devletlerde kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını piyasa köktenciliği temelinde etkileyerek, ülkelerin hukuki, çevresel, ekonomik, kültürel, politik ve kentsel yapılarını değiştirmektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası ekonomi yönetimini elinde bulunduran örgütlerin kontrolündeki ekonomik küreselleşme süreci ile beraber yükselen neoliberalizm, bu örgütlerin, ülkelerin ulusal kamu politikası ve ekonomi politikası tayin süreçlerini etkileme kapasitesini arttırmıştır (Heywood, 2010, s. 67-69). Neoliberalizm, ayrıca piyasa aktörlerinin, finansal aktörlerin, uluslararası sermaye hareketlerinin ve sivil toplum kuruluşlarının, kamu politikaları ve ekonomi politikaları üzerindeki etkisini de arttırmıştır (Saad-Filho ve Johnston, 2014). Dolayısıyla neoliberalizmin bütüncül bir şekilde anlaşılması, küresel ekonomi-politik içindeki yerel, ulusal ve uluslararası güçler arasındaki ilişkiler üzerinde bir farkındalık gerektirmektedir (Springer, 2016).

Neoliberalizmin gelişmiş ekonomilerdeki yükselişi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında güçlenen yaygın devlet müdahalesi eğilimlerini, sosyal devlet yapılarını ve refah devleti yapılarını tasfiye ederek gerçekleştirmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise kalkınmacı devlet yapılarının yerini alarak kalkınma politikaları ve kamu kurumları üzerinde köklü dönüşümleri beraberinde getirmiştir (Ferguson, 2010, s. 173). Bu çerçevede, neoliberalizmin kapsamı, serbest piyasa köktenciliği felsefesini, kamu yönetimi ve kamu politikalarındaki çok çeşitli yenilikleri ve kalıpları, dünyadaki çeşitli ulusal ve küresel gelişmeleri içermektedir (Dean, 2014, s. 151).

Neoliberalizm, kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkilerken, ekonomik büyüme oranlarını yükseltmeyi temel hedef kabul etmiştir. Ekonomik büyüme odaklı ekonomik küreselleşme sürecinin, ülkeler arası ekonomik eşitsizlikleri azaltacağını ve devlet merkezli kamusal hizmetlerden çok daha başarılı biçimde özel yaşam koşullarını ve çalışma koşullarını her yerde iyileştireceğini öne sürmüştür (Saad-Filho ve Johnston, 2014, s. 13-22). Ancak neoliberal reformlar, dünya genelinde birçok araştırmacı ve politikacı tarafından ulusal ve uluslararası boyutta sosyal eşitsizliklerdeki ve yoksulluktaki artışla ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede neoliberalizmin, hem yoksulluk sınırı altında gelire sahip kesimleri, hem de orta sınıf olarak nitelendirilen kesimleri olumsuz etkilediği öne sürülmüştür. Neoliberalizmin 1990’larda Güney Amerika’daki ve Asya’daki krizlerinden sonra; neoliberalizm, herkese uyan tek beden görüşüne dayanan ve farklı kültürlerle, tarihlere ve kurumsal yapılara sahip ülkelerin farklı yaklaşımlar izlemesi gerektiğini göz ardı eden “*etnosantrik bir Batı ideolojisi*” olarak nitelendirilmiştir. Neoliberalizm, ABD’de ise, polis devleti ve hapishane sistemlerinden oluşan, gelir adaletsizliğini arttıran, devleti en zengin kesimlerin çıkarlarını koruyan bir aygıtı dönüştürmekle ilişkilendirilmiştir (Gledhill, 2018).

Neoliberalizm, ayrıca tarihsel süreçte köklü bir dönüşüme uğramıştır. Öncelikle 1929 Ekonomik Buhranı’nda liberal ekonomilerin içine girdiği krize çözüm üretmek ve oluşan anti-liberal iklimde liberal ideolojiyi revize ederek yaşatmak isteyen bir grup Alman ekonomist, serbest piyasa ve görünmez el teorilerinin büyük oranda reddedildiği yeni görüşlerine “neo”liberalizm adını vermiştir. Bu görüşler, 1949-1963 yılları arasında Almanya’nın kamu politikalarını şekillendirmiştir. Uygulanan politikalar Alman Ekonomik Mucizesi’nin (*Wirtschaftswunder*) mimarı olmuştur. Bu fikir ve politikalar için zamanla “*sosyal piyasa ekonomisi*” kavramı da öne çıkmaya başlamıştır (Hartwich, 2009).

Almanya’nın büyümedeki, sosyal adalettaki ve refah artışındaki başarısından ilham alan Latin Amerika ülkelerinde de, 1970’lerde “neoliberalizm” adı altında çeşitli reformlar hayata geçirilmiştir. Ancak neoliberalizm Latin Amerika’ya geçmeden önce ABD’deki Chicago Okulu’nda önemli bir dönüşüme ve anlam kaymasına uğramıştır. Latin Amerika’da neoliberalizm adı altında hayata geçirilen reformlar, Alman neoliberalleri sert biçimde eleştiren ekonomistlerin fikirleri doğrultusunda

şekillenmiştir. Bu doğrultuda neoliberalizmin küresel yükselişi, Almanya'dan Latin Amerika'ya geçerken ABD'de uğradığı dönüşümün ardından kazandığı yeni anlam temelinde gerçekleşmiştir. Kendilerini neoliberal olarak adlandıran Alman ekonomistler ise, daha sonra 1948'de yayınlanan ORDO dergisindeki yazarlıklarına atfen "*ORDO-Liberal*" gibi kavramlarla anılmaya başlamıştır. Bu çerçevede modern neoliberalizm, Alman ekonomistler gibi ılımlı görüşlere değil, Alman neoliberalleri sert biçimde eleştiren Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi ekonomistlerin radikal teorilerine dayanmaktadır (Boas ve Gans-Morse, 2009).

Kendi fikirlerini "neoliberalizm" olarak adlandırmayı tercih etmemiş olsalar da, modern neoliberalizmin fikir babaları olan Hayek ve Friedman gibi ekonomistler, merkezi planlamayı ve planlamaya dayanan her çeşit ekonomik müdahaleciliği eleştirmiştir. Bu doğrultuda devletin temel kamu hizmetleri işlevlerini de kapsayacak şekilde piyasanın olağanüstü yapıcı özelliklere sahip olduğunu öne sürmüşlerdir. Hayek, Adam Smith'in görünmez el fikrini yeniden yapılandırarak, serbest piyasayı, kaynakların en kârlı ve verimli kullanımını sağlayan, maliyetleri minimal düzeyde tutup hakkaniyet ve ekonomik adalet dağıtan devasa bir sinir sistemine benzetmiştir (Heywood, 2010, s. 68-69). Bu çerçevede neoliberalizm, "piyasanın olağanüstü yapıcılığı" varsayımları doğrultusunda, klasik liberalizmin devlet ve pazar arasındaki çizgiyi kaydırma tartışmasından farklı olarak, doğrudan devletin kamu hizmetleri ve kamu politikaları alanları içine piyasa tekniklerini yerleştirmeyi içermiştir (Ferguson, 2010, s. 173). Dolayısıyla neoliberalizm, küresel boyutlu bir düzenin hâkim ideolojisi olduğu için, aynı zamanda uluslararası bir tahakküm ilişkisi olarak öne çıkmaktadır. Bu ilişki çerçevesinde, neoliberalizm, ideolojik, akademik, politik ve entelektüel zeminde "*kalkınma*" ve "*refah*" süreçlerinin ekonomi dışındaki yönlerini tamamen dışlamakta ve alternatif bakış açılarını reddetmektedir (Ashley, 1983, s. 490-492).

Neoliberalizm, sol ve sağ siyasi hareketlerden, kamu politikası analistlerinden, ekonomistlerden, gazetecilerden ve dini liderlerden eleştiriler almıştır. ABD'li kamu politikası analisti Joseph Stiglitz, "*Küreselleşme ve Hoşnutsuzlukları (2002)*" eserinde IMF'nin neoliberal programının ulusal ekonomiler üzerindeki olumsuz etkilerini incelemiş, "*Herkes İçin Adil Ticaret (2005)*" adlı çalışmasında ticaret dünyasının daha kalkınma dostu hale getirilmesi gerektiğini belirterek neoliberal ekonomik küreselleşmenin adeta modern bir sömürgeciliğe dönüştüğünü belirtmiştir.

Neoliberalizme ilişkin çok sayıda inceleme kaleme alan Stiglitz'in öne çıkan bir diğer çalışması olan "*Eşitsizliğin Bedeli (2012)*" adlı eserde ise neoliberalizmin insanlığın yüzde doksan dokuzundan fazlasının aleyhine sonuçlar doğurduğu öne sürülmüştür.

Neoliberalizmi farklı açılardan irdeleyen *Noam Chomsky* ise, "*Halk Üzerinden Kazanç: Neoliberalizm ve Küresel Düzen (1999)*" isimli çalışmasında neoliberalizmin sermaye akışlarına yönelik kuralsızlaşma reformları aracılığıyla çevre ülkelerdeki sermayenin gelişmiş ülkelerin bankalarına yönlendirilme sürecini incelemiştir. Chomsky'e göre bu süreçteki finansal genişleme reformları, sermayelerin toplandığı bankaların adeta kumar oynaması adına hayata geçirilmiş ve birçok ülkede krize yol açmıştır. İngiliz kökenli ekonomik coğrafyacı David Harvey ise, "*Neoliberalizmin Kısa Tarihi (2005)*" eserinde, neoliberalizmin finansal elitlerin iktidarlarını pekiştirmeye yarayan ve diğer insanların refah seviyesini düşüren küresel bir emperyalizm türü olduğunu öne sürmüştür. Harvey'e göre neoliberalizm, yeni bir kolonyal emperyalizm tarzıdır ve neoliberalizmin olumsuz etkilediği bütün kesimler birbirleriyle dayanışarak neoliberalizme güçlü cevaplar verebilir. Ayrıca birçok çalışmasında neoliberal küresel düzeni sorgulayan Amartya Sen'i ve üst düzey dînî figürler arasında bulunan Papa Francis'in neoliberal kapitalizminin krizine işaret ettiği açıklamaları belirtmek gerekir (Poggioli, 2020). Neoliberalizmi küresel sosyal adalet bağlamında ele alan Susan George ise neoliberalizmin, kendi ilkelerini insanlığın yegâne doğal durumu olarak gösterdiğini, anti demokratik biçimde hayata geçirildiğini, farklı sosyoekonomik yapılara sahip olan ülkelere dikte edildiğini ve bunun da küresel sosyal adaletsizliği arttırdığını savunmuştur (George, 1999).

Günümüzde, neoliberalizme ilişkin geniş bir eleştirel literatür oluşmuştur. Ancak neoliberalizmin çoğu zaman tanımlanmadan kullanıldığı veya tanımlamanın zorluğundan bahsedilerek tanımlamaktan kaçınıldığı ya da klasik liberalizmle farkları ortaya konulmadan liberalizm ile eşdeğer biçimde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca neoliberalizme ilişkin çalışmaların birçoğu, Latin Amerika'nın 1970'lerdeki neoliberalizm deneyimini yok sayarak neoliberalizmin yükselişini Thatcher ve Reagan'ın öncülüğünde 1980'lerden itibaren başlatmaktadır. Bununla beraber bazı çalışmalar ise Latin Amerika'yı da neoliberalizmin tarihi kapsamında ele alırken, aynı zamanda Alman Ekonomik Mucizesini yaratan Alman neoliberalizmini de modern neoliberalizme dâhil etmekte, ancak modern neoliberalizm ile Alman

neoliberalizminin fikir babalarının birbirine yönelik sert eleştirilerini göz ardı etmektedir.

Bu çerçevede *"Neoliberalizmin kamu politikaları ve ekonomi politikalarındaki etkisi doğrultusunda neoliberalizme yönelik teorik ve politik eleştiriler ve uygulanabilir alternatiflerin sahip olması gereken nitelikler nelerdir?"* sorusu tezin temel araştırma sorusudur. Bu bağlamda cevap aranan diğer sorular şunlardır: Neoliberal kamu politikalarının ve ekonomi politikalarının farklı sosyoekonomik yapılara sahip ülkelerdeki benzer ve farklılaşan etkileri nelerdir? Askeri darbe yönetimleri de dâhil olmak üzere, köklü reformlarla iktidara gelen neoliberal yönetimler, neoliberal programları nasıl hayata geçirmiştir? Neoliberalizmin, yaşadığı birçok krize rağmen nüfuzunu korumasını sağlayan etkenler nelerdir?

Bu tez belge tarama veri toplama tekniğini kullanan kuramsal bir çalışmadır. Tezde neoliberalizmin standart politika reformlarının farklı ülkelerdeki etkilerini karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalardan yararlanılmıştır. Neoliberalizmin küresel yükselişinde, tarihi süreci anlamak için farklı ülkeleri sosyal, kültürel, jeopolitik, jeoekonomik bağlamlarda ele alan çalışmalardan yararlanılarak tezin çok boyutlu olması hedeflenmiştir. Çalışmada betimleyici yöntemlerin yanı sıra ilgili sonuçları desteklemek için nicel verilerden de yararlanılmıştır. Ele alınan soruları yanıtlamak için, siyaset bilimi, ekonomi, kentleşme, çevrebilim, sosyoloji, psikoloji gibi çeşitli sosyal bilimler alanlarından teorik ve pratik açıdan neoliberalizmi ele alan çalışmalardan veriler toplanmış ve eleştirel süzgeçten geçirilerek kullanılmıştır. Çalışmada İngilizce ve Türkçe kaynaklardan literatür taraması yapılmış; kitap, makale, rapor ve demeçlerden yararlanılmıştır. Toplanan bilgilerden yola çıkarak neoliberalizmin küresel bağlamdaki yükselişinin dayanakları, teorik ve politik çerçevesi, doğurduğu sonuçlar ve sonuçlara sebep olan faktörler irdelenmiştir.

Bu doğrultuda çalışmada öncelikle modern neoliberalizmin tanımı yapılmaktadır. Daha sonra, neoliberalizmin liberalizm ile arasındaki farklar ortaya konulmaktadır. Ardından neoliberal reform ve neoliberal kalkınma modeli kavramlarının neyi ifade ettiği ele alınmaktadır. Böylelikle bu bölümde, genellikle tanımlanmadan kullanılan veya bazı çalışmalarda liberalizm yerine kullanılan “neoliberalizm”in tanımının, neoliberalizmin liberalizmle arasındaki farkların ve

“neoliberal reform” ile “neoliberal kalkınma modeli” gibi sık kullanılan kavramların neyi ifade ettiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Sonraki bölümde, neoliberalizmin tarihsel gelişimi yer almaktadır. Alman neoliberalizminin doğuşuna sebep olan etkenler, Alman neoliberalizminin başarısı ve neoliberalizmin bu başarıdan ilham alan Latin Amerika’ya geçmeden önce ABD’de Alman neoliberalleri sert biçimde eleştiren ekonomistlerin fikirleri doğrultusunda uğradığı dönüşüm anlatılmaktadır. Ardından modern neoliberalizmin ilk olarak deneyimlendiği Latin Amerika’da yaşanan “*neoliberalleşme süreci*” ele alınmaktadır. Latin Amerika’nın ardından 1970’lerin ortasında ABD ve Batı Avrupa’da neoliberalizmin yükselişi irdelenmekte ve devamında küresel hâkimiyetini sağlama süreci anlatılmaktadır. Böylece çalışmanın bir diğer amacı neoliberal deneyimlerin başlangıcını 1980’lere, Thatcher ve Reagan gibi isimlerin iktidara gelişine dayandıran çalışmaların aksine gerek Latin Amerika’da gerek ABD’de 1970’lere kadar uzandığını göstermektir. Böylelikle neoliberalizmin Thatcher ve Reagan’dan çok daha önce yükselişe geçtiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca bu bölümde Alman neoliberalizmi ile modern neoliberalizm arasındaki farkların da ortaya konulması da tezin amaçları arasındadır.

Bu bölümde üçüncü olarak neoliberalizmin Türkiye’deki yansımaları ele alınmıştır. Neoliberalizmin teorik tartışma zemininde fazla yer bulmadan Batı ile jeopolitik ilişkilerin gölgesindeki bir tür merkez-çevre paradigması ile teknokratik yöntemlerle hayata geçirildiği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede sivil iktidarların, askeri darbe yönetiminin, farklı siyasi koalisyonların, değişen figürlerin ve hükûmetlerin neoliberal programa büyük ölçüde uyumlu hareket ettiği üzerinde durulmuştur. Tezin bu bölümünde neoliberalizmin etkilerini küresel ya da karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalardan ve kurumsal raporlardan yararlanılmıştır. Bu bölüm ile neoliberalizmin Türkiye’de Batı ile jeopolitik ilişkilerin gölgesinde, siyasi bir tartışma zemini bulmadan hayata geçirildiğinin anlaşılmasına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Bu bölümde dördüncü olarak, neoliberalizme yüklenen yergileyici çağrışımlar üzerinde durulmuştur. Böylece neoliberalizmin günlük politik ve akademik dildeki yaygın kullanım amaçlarının ve gerekçelerinin sunulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde neoliberalizmin kamu politikalarına yansımaları ve neoliberalizme yöneltilen eleştiriler ele alınmıştır. Bu bağlamda evrensel *homoeconomicus* varsayımı, piyasa köktenciliği, kamu yararına karşı ekonomik büyüme temelli bakış, ekonomide finansallaşma ve kuralsızlaşma, devletin ekonomik alandan çıkarılması çelişkisi, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, şirketokrasinin yükselişi, gelir adaletsizliği, çevresel adaletsizlik ve halk sağlığı gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca neoliberalizmin uluslararası komuta merkezlerinden biri olan IMF bünyesinde neoliberalizme ilişkin ortaya konulan özeleştiriler üzerinde durulmuştur.

Sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılmış, neoliberalizmin doğurduğu sonuçlara rağmen nüfuzunu korumasını sağlayan etkenler ele alınmış, neoliberalizme uygulanabilir alternatiflerin sahip olması gereken temel nitelikler irdelenmiş ve alternatif yaklaşımların teorik ve politik açıdan neoliberalizmin baskı mekanizmalarına karşı nasıl direnç gösterebileceği tartışılmıştır.

1. BÖLÜM

NEOLİBERALİZM: ANLAM VE TARİHSEL GELİŞİM

Neoliberalizme ilişkin çalışmalarda, neoliberalizm, önemli bir bağımlı ya da bağımsız değişken olsa bile, genellikle bir tanımının yapılmadan kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, neoliberalizme ilişkin çağdaş akademik literatürde ülkelere ve ideolojik bağlamlara göre asimetrik kullanım kalıpları görülmektedir (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 145). Bu sebeple neoliberalizmle ilgili üç temel hususun göz önünde bulundurulması gerekir.

Birincisi, neoliberalizm farklı ülkelerde farklı boyutları daha ön plana çıkabilmektedir. Örneğin neoliberalizmin Batı Avrupa ve ABD merkezli ana akım okuması, neoliberalizmin fazla büyüyen refah devletlerini tasfiye ederek yükselen bir liberalizm türü olduğu şeklindedir. Buna karşın Güney Amerika ülkeleri başta olmak üzere, neoliberalizmin güç kazandığı pek çok ülkede tasfiye edilebilecek büyüklükte bir refah devleti yapısı hiçbir zaman olmamıştır (Connell ve Dados, 2014, s. 118-122). Bu bağlamda Avrupa ülkeleri için neoliberalizm, refah devletinin boyutunun küçültülmesini ve işlevlerinin azaltılmasını ve Keynesyen görüşlerden uzaklaşmayı içeren paradigma kaymasını ifade etmektedir. Latin Amerika, Güneydoğu Asya veya Güney Afrika ülkelerinde ise neoliberalizm, “kalkınmacı devlet” anlayışına karşı, piyasa köktenciliğine dayalı neoliberal reformları ve devletin temel kamusal hizmetlerinde dahi serbest piyasa aktörlerinin yerleştirilmesini ifade etmektedir (Ganti, 2014, s. 91).

İkincisi, neoliberalizm, küresel bağlamda, uluslararası örgütleri ve bu örgütlerin ideolojilerini de içeren geniş bir kapsama sahiptir. Ekonomik küreselleşmeyi biçimlendiren ABD ve Batı Avrupa merkezli uluslararası örgütler ile finansal küreselleşmeciler ideolojinin ülke ekonomileri üzerindeki artan etkisi, neoliberalizmin farklı coğrafyalardaki ortak karakteristik özelliğidir. Bu bağlamda neoliberalizm, piyasa köktenciliği inancına dayanan ve çeşitli alanlara yayılmış olan standart kamu politikası ve ekonomi politikası reform paketlerini içeren küresel nitelikli bir sistem inşası sürecini de ifade etmektedir (Connell ve Dados, 2014, s. 123).

Üçüncüsü, “neoliberalizm” kelimesi, ilk olarak 1929 Ekonomik Bhranı sonrasında Almanya’da klasik liberalizmin revize edilmiş yeni ve “ılımlı” bir biçimini ifade etmek için yaygın biçimde kullanılmıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 145). 1970 sonrası yükselen modern neoliberalizm ise, ilk neoliberallerin liberal ilkelerden verdiği tavizlerin tam tersini savunmaktadır (Magness, 2018). Dolayısıyla modern neoliberalizm, Alman neoliberalizmi gibi “ılımlı” bir liberal anlayışı değil, “radikal” bir anlayışı ifade etmektedir (Ganti, 2014, s. 91). Bunun yanı sıra 1970’lerin başına kadar, neoliberalizm çoğunlukla temsil ettiği felsefeyi eleştirenler de dâhil olmak üzere, yergileyici anlam yüklenmeden tanımlayıcı bir amaçla kullanılmıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 145). Neoliberalizm, günümüzde ise sosyal adaletsizlik, yoksullaşma, gelir adaletsizliği, iklim krizi, yıkıcı küreselleşme gibi çok çeşitli alanlardaki sorunlarla ilişkilendirilmekte ve yergileyici çağrışımlarla kullanılmaktadır. Bu sebeple, neoliberal fikirleri savunanlar kendilerini neoliberal olarak tanımlamaktan kaçınmaktadır. Günümüzde kendisini neoliberal olarak tanımlayan çok az kişi veya çevre bulunmaktadır (Magness, 2018).

Bu bölümde öncelikle neoliberalizmin modern tanımı ele alınmakta, ardından neoliberalizmin tarihsel gelişiminin kronolojik bir haritalandırılması yapılmaktadır.

1.1. MODERN NEOLİBERALİZMİN ANLAMI

Neoliberalizm, en temel düzeyde devlet müdahalelerinin olmadığı, iş kollarının ve işletmelerin kâr güdüsü doğrultusunda özel mülk sahipleri tarafından, kısıtlamalara tabi olmadan, serbest biçimde yönetildiği ve işletildiği küresel boyutlu bir serbest piyasa yapısını destekleyen liberalizm türünü ifade etmektedir (Oxford Learner’s Dictionaries). Neoliberalizm, küresel ölçekte kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkileyerek ülkelerin siyasi, ekonomik, kültürel, hukuki, çevresel ve kentsel yapılarını piyasa köktenciliği temelinde etkileyen ekonomi-politik bir ideolojidir. Neoliberalizm; IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası örgütlerin kontrolündeki ekonomik küreselleşme süreciyle beraber yükselmiştir ve bu uluslararası örgütlerin, devletlerin ulusal kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkileme olanaklarını arttırmıştır (Heywood, 2010, s. 67-69).

Neoliberalizmin öncelikli hedefi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel ölçekte yükselen devlet müdahalesi eğilimlerinin tersine çevrilmesi olmuştur.

Neoliberalizm, bu çerçevede düzenlemelerden arındırılmış serbest piyasa kapitalizminin; büyümeyi, verimliliği ve refahı her yerde arttıracığı varsayımıyla devletin müdahale alanlarının daraltılmasını temel amaç olarak belirlemiştir (Heywood, 2010, s. 67-73). Ayrıca Ferguson’a göre neoliberalizmde kamu politikası alanlarına piyasa tekniklerinin ve işletme modellerinin konuşlandırılması, devletlerin güvenlik gibi temel işlevlerini de içeren bir boyuta ulaşmış ve kısa sürede neoliberalizmin öncelikli gündem maddeleri arasında yer almıştır. Bu gündem doğrultusunda hayata geçirilen neoliberal reformlar, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarındaki çeşitli ekonomik yapılara ve gelişme düzeylerine sahip ülkelerde standart bir içeriğe sahip olmuştur (Ferguson, 2010).

Neoliberalizm, serbest piyasa köktencilği inancına dayanmaktadır. Piyasa ekonomisinin fikir babası olarak görülen Adam Smith, piyasanın sınırlarını kabul etmiş ve birey tasvirinde saf fayda azamileştirme modelini benimsememiştir. Buna karşın modern neoliberalizmin fikir babaları olan Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi ekonomistler, saf fayda azamileştirme modelini gerek piyasa aktörleri olan bireyler için, gerekse karar alıcılar için benimsemiştir. Hayek, Smith’in görünmez el düşüncesini yeniden inşa ederek, kaynakları en kârlı ve verimli kullanıma sevk eden, maliyetleri asgari düzeyde tutan ve ekonomik adalet dağıtan, olağanüstü yapıcı niteliklere sahip piyasa tasviri ortaya koymuştur. Aynı zamanda merkezi planlamaların da, saf fayda azamileştirme modeli doğrultusunda “kamu yararı”na göre değil daima karar alıcıların şahsi çıkarlarının yararlarına göre şekillendiğini savunmuş ve merkezi planlamaların bütün biçimlerinin yalnızca iktisadi verimsizliğe mahkûm olduğunu savunmuştur (Heywood, 2010, s. 68-69). Bu bağlamda neoliberalizm, klasik liberalizmin bazı çekincelerinin aksine, her alanda devleti asgari düzeye indirmenin olağanüstü yapıcılığı varsayımına dayanmaktadır (Ferguson, 2010, s. 171).

Neoliberalizm, farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerde, bütün rol, risk ve sorumlulukların devletten alınıp piyasa aktörlerine yüklenmesini ve bütün yeniden dağıtım mekanizmalarının ortadan kaldırılarak, yerine piyasa odaklı rekabetin yerleştirilmesini hedeflemiştir (Theodore, Peck ve Brenner, 2012, s. 22). Bu açıdan neoliberalizm, klasik liberalizmden farklılaşmakta ve temel kamu hizmetleri çerçevesinde de piyasa köktencilliğini benimsemektedir. Başka bir deyişle neoliberalizm kamu politikaları üzerinde piyasaya geniş roller veren reformları

içermektedir. Neoliberalizme göre, devlet tarafından yönetilen hizmetlerin ya da düzenlenen sektörlerin hızla özelleştirilmesi, her çeşit devlet müdahalesinden arındırılması ve merkezi planlamalara son verilmesi gerekmektedir. Böylelikle rekabetin bireyler, firmalar, şehirler, bölgeler ve uluslar arasındaki gruplaşmalara kaydırılması sağlanmalıdır. Neoliberalizm bu doğrultudaki kuralsızlaştırma reformları ile rekabetin önünde engel olarak nitelendirilen bürokrasinin de ortadan kalkacağını savunmaktadır. Böylelikle verimliliğin, üretkenliğin ve kalitenin yükseleceğini, ucuzluğun sağlanacağını, piyasanın insanlığın gelişimi için “tam potansiyeliyle” işleyeceğini öne sürmektedir (Harvey, 2005, s. 71-86).

Neoliberalizmin piyasa köktenciliği, evrensel nitelikli bir “*homo economicus*” varsayımına dayanmaktadır. Homo economicus varsayımı; kişisel çıkar, kâr ve fayda maksimizasyonuna dayanan, istikrarlı, tutarlı tercihlere sahip atomistik bir birey tasviri ortaya koyarak bu aktörlerin her zaman her yerde çıkarlarını akılcı biçimde maksimize ettiğini varsaymaktadır. Bireylere bir dizi mevcut seçenek verildiğinde her bireyin tercihlerini ve beklenen kâr ve fayda değerini en üst düzeye çıkarmak için en doğru yolu izleyeceğini, çeşitli stratejilerin ve seçimlerin maliyet ve faydalarını doğru bir şekilde analiz ederek en iyi kararı aldıklarını öne sürmektedir (McMahon, 2015, s. 5). Varsayımına göre, bireyler için yaşamın her alanında seçimler yapmak için alternatifler bulunmaktadır ve her birey, hangi seçeneğin en iyisi olduğunu tespit etmek konusunda gerekli psikolojik motivasyona, bilgi birikimine ve güçlü bir bencilliğe sahiptir (Barnes, 1988, s. 475-480). Bu çerçevede, bu varsayımda bireylerin orta sınıf imkânlarına sahip oldukları kabul edilmekte ve orta sınıf imkânlarından yoksun olan kesimler göz ardı edilmektedir. Örneğin eğitim alanında neoliberalizmin etkilerini inceleyen Davies ve Bansela’ya göre, neoliberalizm, girişimci aktörlerin yetkilerini kısıtlayacak bütün engellerin kaldırılması gerekçesiyle, farklı yoksulluk oranlarına sahip ülkelerin hepsinde benzer standart reform politikalarını hayata geçirmiştir (Davies ve Bansel, 2007, s. 249-252). Boas ve Gans-Morse’ye göre, yoksulluk oranının yüksek olduğu Latin Amerika’da da, neoliberal reformlar, halkın büyük çoğunluğunun Batı Avrupa ülkeleri gibi orta sınıf imkânlarına sahip olduğu varsayılarak hayata geçirilmiştir (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 144).

Neoliberalizm ve finansallaşma ilişkisini inceleyen Dumenil ve Levy’e göre neoliberalizm, küresel boyutlu bir finansallaşma sürecini tetiklemiş ve onunla beraber

ilerlemiştir. Neoliberalizmin yükselişine kadar, üretici aktörlerin destekleyicisi konumundaki finansal faaliyetlerin kar oranları, neoliberalizmin yükselişiyle beraber, üretici unsurların elde ettiği kar oranları karşısında yükseliş yaşamıştır. Finansal faaliyetlerdeki karlılığın artışı, finansal sektörlerin daha fazla büyümesine yol açmıştır. Bunu, finansal aktör ve faaliyetlerin, kamu politikaları ve ekonomi politikaları üzerinde belirleyici güç haline dönüşmeleri izlemiştir. Bu doğrultuda neoliberal reformlar, uygulandığı bütün ülkelerde finansallaşmayı güçlendirmiştir ve uluslararası finansal hareketliliklere üst düzeyde serbestlik sağlamayı amaçlamıştır. Dolayısıyla neoliberalizm, bu yolla uluslararası finansal örgütlere küresel boyutlu bir politik nüfuz kapasitesi sağlamıştır (Dumenil ve Levy, 2014). Söz konusu neoliberal reformlar, ilgili uluslararası örgütlerin standart reform paketlerine dayanan şartlı finansal yardımlarla hayata geçirilmektedir. Bu durum, uluslararası finansal örgütlerin ve onların yönlendirmesiyle hareket eden çok uluslu şirketlerin; kamu politikaları ve ekonomi politikalarını doğrudan etkileme olanaklarını arttırmıştır (Hasanov, 2012, s. 251-255).

Neoliberalizm, ülkelerin potansiyellerine ve ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş reformlar olarak değil, “herkese uyan tek beden” varsayımıyla hazırlanan reformlar olarak hayata geçirilmiştir. Neoliberal reformlar, her olumlu gelişmenin ardında piyasayı görmeye ve devlet müdahalelerini de tamamen olumsuz görmeye dayanmıştır. Bu bağlamda Latin Amerika’daki neoliberal reformlar 1990’ların başında, Güneydoğu Asya’daki neoliberal reformlar ise 1997’den sonra krizle sonuçlanmıştır. Neoliberalizm, bu doğrultuda politik söylemlerde ve kamu politikası analizi çalışmalarında, farklı ekonomik, kurumsal ve kültürel yapılara sahip ülkelerin farklı yaklaşımlar izlemesi gerektiğini görmezden gelen etnosantrik bir Batı ideolojisi olmakla da eleştirilmiştir (Gledhill, 2018).

Bu bağlamda, neoliberalizm, tahakküm gücünü, ABD’nin askeri gücünün gölgesinde, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra “*devlet öncülüğündeki planlamaya dayanan*” ulusal ekonomileri desteklemek için kurulan IMF ile Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin “*yönetim mekanizmalarına yerleşerek*” elde etmiştir. IMF ile Dünya Bankası’nın tarihsel süreçteki kuruluş amaçları ve görevleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma ve kalkınma için ülkelere borç vererek ve geçici ödemeler dengesi sorunlarını düzeltmek olmuştur. Her iki örgüt de, 1970’lere kadar bu işlevi yerine getirmiştir. 1970’lerin başında da mevcut kriz durumlarının sebebi

“yetersiz devlet müdahalesi” olarak görülürken, kısa sürede ibre tersine dönmüştür. Her çeşit devlet müdahalesini ve planlamasını reddeden neoliberalizm, ABD’nin siyasi gücünün ve Amerikan sermayesinin desteğiyle IMF ile Dünya Bankası’nın yönetim mekanizmalarına yerleşerek bu kurumlarda neoliberal dönüşüm gerçekleştirmiştir (George, 1999).

Wong’a göre neoliberalizmin IMF ve Dünya Bankası’nın yönetim mekanizmasına yerleşip yükselişindeki temel etken, 1960’ların sonu ve 1970’lerin başındaki önemli sosyal, teknik ve jeopolitik değişimlerdir. Bu dönem, ırk, cinsiyet ve aile normlarında, teknolojiye, ABD’nin dünyadaki rolünde, jeoekonomik dengelerde ve siyasi kurumlarda aynı anda büyük değişikliklerin yaşandığı kaotik bir süreç olarak da tanımlanabilir. Neoliberalizm bu kaotik dönemi fırsat olarak kullanarak (Wong, 2019) Hayek ve Friedman gibi ekonomistlerin teorilerini benimseyen güçlü ağlar oluşturmuştur. Bu ağlar neredeyse yarım yüzyıl boyunca gelir adaletsizliğinin artışına, anti demokratik uygulamalara, kaybedenin kazananadan çok daha fazla olmasına rağmen hâkimiyetini muhafaza etmeyi başarmış, meydan okumaları engellemiş, taraftar bulmaya ve fikirlerini empoze etmeye devam etmiştir (George, 1999).

Neoliberalizmin oluşturduğu savunma ve tahakküm mekanizması, bütün krizlere ve olumsuz sonuçlara rağmen neoliberalizmin politik, ideolojik ve entelektüel alanlardaki hâkimiyetini koruyabilmesini sağlamıştır. Üstelik neoliberalizm, orta sınıfın çöküşüne, ekonomik güvensizliğe, eğitim, medya ve siyaset üzerinde kamusal çıkarlar aleyhine gelişen yozlaşmaya ilişkin bir gündem oluşturmaktan kaçınmaktadır (Sitaraman, 2019). Buna rağmen gücünü muhafaza etmesi, Brohman’ın henüz 1995’te işaret ettiği gibi, neoliberalizmin kendisine yönelen bütün tepkileri ve alternatif bakış açılarını etkisiz hale getirmek için, “*demode*” ve “*heterodoks*” olarak nitelendirmesinden, politik, ideolojik ve entelektüel saygınlığını yıpratma politikası yürütmesinden kaynaklanmaktadır (Brohman, 1995, s. 303-304).

Son olarak, başta Harvey olmak üzere birçok düşünüre göre, neoliberalizmin hedefleri, gümrük vergilerinin tamamen kaldırılması, sermaye hareketlerinin kurlsızlaştırılması ve devletin bir işletme gibi idare edilmesi gibi hedeflere dayandığı için; bu durum aslında gerçekleşmesi imkânsız bir ütopya doğru ilerlemeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda neoliberalizmin sabit bir son durum olmaktan ziyade,

sınırları olmayan bir neoliberalleşme sürecini ifade etmektedir (Brenner ve Theodore, 2005).

1.1.1. Neoliberalizm ve Liberalizm

Neoliberalizm ve liberalizm arasındaki farklar üç maddede özetlenebilir. Birincisi, liberalizm, genellikle devlet ve pazar arasındaki çizgiyi kaydırarak doğru dengeyi bulma arayışını temsil etmekte iken; neoliberalizm, devletin güvenlik, sağlık, eğitim gibi en temel kamu hizmetleri ve kamu politikaları alanlarının tamamına piyasa unsurlarının konuşlandırılmasını içermektedir. Bu husus, neoliberalizmin liberalizmden en önemli farkıdır. Liberalizm, iki ayrı alan olarak kabul edilen devlet ve piyasa arasındaki doğru dengeyi bulmakla alakalıyken; neoliberalizm devletin kamu politikaları alanına serbest piyasa mekanizmalarını ve işletme modellerini konuşlandırarak devletin temel işlevlerini de özel sağlayıcılara veya taşeronlara vermeye teşvik etmiştir. Neoliberalizm bu kapsamda kamu yararı adına hareket eden devlet yerine, kâr ve büyüme odaklı işletmeci bir devlet anlayışını savunmuştur (Ferguson, 2010, s. 173).

Neoliberalizm ve liberalizm arasındaki en önemli ikinci fark, rekabete yüklenen misyon ve tekelleşme süreçleri ile ilgilidir. Hathaway'e göre liberal düşünürler genellikle tekellerin oluşmasını açıkça rekabeti engelleyici ve seçenekleri azaltıcı zararlı sonuçlar olarak görmüştür. Buna karşın Milton Friedman gibi ekonomistler tarafından geliştirilen neoliberal rekabet teorisi, süreci tersten ele almış, oluşan bütün tekellerin tüketicinin refahına fayda sağladığı için oluştuğu şeklindeki bir anlatı ile tekellerin oluşumunu olumlu ve verimli sonuçlar arasında ele almıştır (Hathaway, 2020, s. 326).

Üçüncüsü, entelektüel ve akademik boyutta diğer ideolojilere yönelik yaklaşım ve kendisine yönelik eleştirilere gösterilen tepki ile ilgilidir. Stiglitz'e göre klasik liberallerin birçoğunun aksine, neoliberalizm, kendisine yönelik muhalefete tamamen hoşgörüsüz yaklaşmıştır. Stiglitz'e göre neoliberaler tarafından "heterodoks" olarak etiketlenen öğretilere ve yorumlara sahip olan sosyal bilimcilere, adeta dışlanması veya en iyi ihtimalle birkaç yalıtılmış kuruma konulması gereken "sapkınlar" muamelesi yapılmıştır (J. Stiglitz, 2019). Bu bağlamda klasik liberalizm her zaman ekonomik ve siyasi özgürlükleri birbirinden ayrılmaz özgürlük alanları

olarak görürken, neoliberalizmde ise oldukça anti-demokratik uygulamalar görülmüştür. Örneğin neoliberalizm Şili’de ABD destekli askeri darbe yönetiminin uygulamaları ile hayata geçirilmiştir (Thorsen ve Lie, 2007). Bu sebeple, neoliberalizm farklı ideolojik görüşler tarafından hoşgörüsüz, anti-demokratik ve radikal bir makroekonomik doktrin ve dogmatik bir inanç olarak da nitelendirilmiştir (Ferguson, 2010).

1.1.2. Neoliberal Reformlar

Neoliberal ideoloji doğrultusunda hazırlanan neoliberal reformlar, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin önerdiği ve uyulmasını istediği “*yapısal uyum reformlarını*” ifade etmektedir (Brenner ve Theodore, 2005, s. 102).

Neoliberalizm, etkili olduğu ülkelerin tamamında, bütün ülkeler için genel geçer mutlak iyi olarak nitelendirdiği, standartlaştırılmış yapısal uyum reformlarını hayata geçirmiştir. Bu reformlar şöyle özetlenebilir: Serbest rekabeti teşvik etme gereğiyle her açıdan kuralılaşma, devletin düzenlemelerinin rolünün azaltılması ve deregülasyon, kamu sektörünün elden çıkarılması bağlamında hızlı özelleştirmeler, kamu hizmetleri alanında piyasa unsurlarının konuşlandırılması, finansal hareketliliklere üst düzeyde serbestlik sağlanması, ivedilikle doğrudan vergilerin (gelir vergileri) azaltılması (Jessop, 2002, s. 461).

Bu çerçevede, neoliberal reformlar, amaçları bakımından üç grupta incelenebilir. Birincisi ekonomik liberalleşme için fiyat kontrollerini ortadan kaldırmayı, sermaye piyasalarını kuralılaşdırmayı ve her alanda ticaret gümrüklerini azaltmayı hedefleyen politikalar. İkincisi, devletin ekonomideki ve kamu hizmetlerindeki rolünü azaltmak için düzenlemelerin kaldırılmasına ve devlete ait işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin politikalar. Üçüncüsü, para arzının sıkı kontrolünün sağlanması, bütçe açıklarının ortadan kaldırılması, devlet sübvansiyonlarının azaltılması ve kamu hizmetlerinin kapsamının daraltılması dâhil olmak üzere mali kemer sıkma politikalarıdır (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 143).

1.1.3. Neoliberal Kalkınma Modeli

Neoliberal kalkınma modeli; devlete önemli rol biçen kalkınma modellerinin karşıtıdır. Neoliberalizm, devlet planlamasına dayanan bütün kalkınma modellerinin ve ekonomik stratejilerin denenmiş olduğunu ve başarısız olduğunu öne sürmüştür. Bu

doğrultuda gelişmiş ekonomilerde refah devleti yapılarını tasfiye etmiş ve kamu hizmetlerinin piyasa unsurları aracılığı ile gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Gelişmekte olan ekonomilerde ise, “*kalkınmacı devlet*” anlayışını tasfiye ederek yerine neoliberal kalkınma anlayışını getirmiştir (Connell ve Dados, 2014, s. 122).

Neoliberal kalkınma modeli ile 1950’lerden itibaren Güney Pasifik, Latin Amerika, Güney Asya, Doğu Asya ve Güney Afrika’da birçok ülke tarafından benimsenmiş olan kalkınmacı devlet mekanizmaları büyük oranda sonlandırılmıştır (Connell ve Dados, 2014, s. 122-123). Neoliberal kalkınma modeli, gelişmekte olan ekonomilerde işçi sendikaları, özel teşebbüs ve devlet gibi aktörlerin rollerini yeniden düzenleyerek, neoliberal sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşüm projesi yürütmüştür (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 144). Bu projeyi yürütürken, devletlerin kamu politikalarında ve ekonomi üzerinde yapıcı etkilerini araştırmaya yönelik bütün girişimleri baştan reddetmiş ve her çeşit devlet müdahalesinin başarısızlığa mahkûm olduğunu savunmuştur (Brohman, 1995, s. 302). Her soruna ortak çözüm olarak sunulan kalıplaşmış neoliberal reformlara dayanan neoliberal kalkınma modeli, kalkınma sürecini, yerel şartlardan bağımsız bir süreç olarak ele almış ve bu ülkelerdeki kalkınmaya dair bütün parametreleri değiştirmiştir (Munck, 2014, s. 114).

Neoliberal kalkınma modeli, Güney Afrika ülkelerinde ise 1980’lerde bankaların kontrolündeki yapısal uyum reform paketleri ile tarifeleri kaldırmış, döviz piyasalarını kuralsızlaştırmış, parastatal¹ yapıların üretim ve dağıtım zincirlerinden tasfiye edilmesini hedeflemiştir. Güney Afrika’da, neoliberalizm etkili olmuş ve neoliberal kalkınma stratejileri, değerli devlet varlıklarının ucuz fiyata yabancı şirketlere satılmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca neoliberal kalkınma modeli ile meydana gelen sanayisizleşme Ferguson’a göre kıtada “yeniden kolonizasyon kaygısını” uyandırmıştır (Ferguson, 2010, s. 173-174).

¹ Özellikle bazı Afrika ülkelerinde bir kuruluş veya endüstrinin bir miktar siyasi otoriteye sahip olması ve dolaylı olarak devlete hizmet etmesi.

1.2. NEOLİBERALİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.2.1. Freiburg Okulu ve 1930'larda Alman Neoliberalizminin Klasik Liberalizm'e Tepki Olarak Doğuşu

1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra ABD ve Batı Avrupa merkezli istikrarsızlık ortamında liberal ilkelere olan inanç zayıflamış, liberalizmin savunulması birçok açıdan imkânsız hale gelmiştir (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 145). Anti-liberal felsefenin hâkim olduğunu ve kolektivist düşüncenin yükseldiği bu kriz döneminde (Hartwich, 2009, s. 21) bazı ekonomistler klasik liberalizmin temel ilkelerinden taviz vererek, liberalizmin bir revizyonunu ortaya koymak ve liberalizmi yaşatmak istemiştir (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 145). Bu dönemde en önemli çalışmalar, Almanya'da fikirlerini “neoliberalizm” ve “sosyal piyasa ekonomisi” olarak adlandırılan ekonomistlerin yer aldığı *Freiburg Okulu*'nda ortaya konulmuştur.

Freiburg Okulu, 1930'larda Almanya'daki Freiburg Üniversitesi'nde ekonomist *Walter Eucken* ve iki hukukçu, *Franz Böhm* ve *Hans Grossmann-Doerth* öncülüğünde kurulmuştur. *Alfred Müller-Armack*, *Wilhelm Röpke* ve *Alexander Rüstow* gibi ekonomistler de okula dâhil olmuştur. Freiburg Okulu mensupları, kendilerini liberalizm geleneği içerisinde konumlandırırken, klasik liberalizme yönelik önemli eleştiriler yöneltmiştir. Klasik liberalizmin aksine serbest piyasa düzeninin, devletin olabildiğince geri çekilmesiyle sağlıklı bir şekilde işleyen doğal bir durum olduğu fikrini kabul etmeyen ekonomistler, “*laissez-faire*” liberalizmini eleştirerek, piyasa rekabetinin sağlıklı biçimde işlemesi için, uygun kurallar ve kurumlar çerçevesi oluşturulması gerektiğini ve bu mekanizmanın devlet tarafından kontrol edilmesi gerektiğini savunmuştur. Rekabetçi piyasa düzeninin yaratılmasının ve sürdürülmesinin, klasik liberalizmin savunduğu gibi sadece feodal imtiyazları ve çeşitli kısıtlamaları kaldırıp serbest ticaret ve sözleşme hürriyeti getirmekle sağlanamayacağını ifade eden Freiburg Okulu mensupları, bunun ancak gerekli anayasal ve kültürel şartların yaratılmasıyla mümkün olabileceğini vurgulamıştır (Vanberg, 2004).

Bu bağlamda devlete “*rekabetçi düzenin koruyucusu*” misyonu yükleyen Freiburg Okulu mensupları, bir devletin gerçekten kamu yararı için rekabetçi düzenin koruyucusu olarak hareket edebilmesi için anayasal ekonomik düzenlemelerin

yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Eucken, bu bağlamda siyasi düzenin donmuş, değiştirilemez ve iyileştirilemez olarak görülmemesi gerektiğini, reformlarla iyileştirilebileceğini ve mutlaka ekonomik alanda gerekli anayasal reformlarla iyileştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda devleti rekabetçi düzenin koruyucusu haline getirmek için gerekli anayasal reformların da, yine siyasi süreçlerle gerçekleştirilmesi gerektiğinden hareketle, bu süreçte ekonomi-politik olguların doğası gereği hiçbir pozitivist garanti olmadığını belirtmiştir. Bu çerçevede liberalizmin özgür toplum ve piyasa rekabeti şeklindeki ideali, Freiburg Okulu mensupları tarafından laissez-faire ilkeleri ile değil, anayasal çerçevelerle gerçekleştirilecek bir ideal olarak görülmüştür (Vanberg, 2004). Bu doğrultuda Freiburg Okulu mensuplarının geliştirdiği Alman neoliberalizmi, klasik liberalizmin benimsediği pozitivist indirgemeciliğe karşı neo-Kantçı fikirleri benimsemiştir (W. Davies, 2014, s. 312).

Freiburg Okulu ekonomistleri, iki savaş arasındaki yıllarda tekel ve kartellerin küçük işletmeleri yok etmesine işaret ederek, güçlü piyasa aktörlerinin rekabet özgürlüğüne yönelik oluşturduğu tehditlere dikkat çekmiştir. Bu bağlamda etkili işlevsel düzenleyici devlet mekanizmalarının yaratılması gerektiğini savunan Freiburg Okulu mensupları, güçlü aktörler zayıf aktörleri yutarken, laissez-faire politikasının ancak rekabeti yok etmeye yol açacağını belirtmiştir (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 146).

Bu dönemdeki önemli girişimlerden biri, görüşlerini daha sonra doğrudan “neoliberalizm” olarak adlandıran Alexander Rüstow’dan gelmiştir. Rüstow, çalışmalarında 1920’lerde Almanya’nın ağır kartelleşmiş, sübvansiyonlara bağımlı, sık müdahalelere tabi bir piyasa ekonomisine dönüştüğünü; ancak bunun uygulanan devlet politikalarından değil, düzenlenmemiş piyasalardan kaynaklandığını öne sürmüştür. Saf liberal kapitalizmi, laissez faire inancını, sosyalizmi ve komünizmi reddettiğini belirten Rüstow’a göre demokrasi, özgürlük ve insan onuru ile bağdaşmayan bu sistemler, zaten uygulanabilir değildir. Alman toplumculuğunu ve refah devleti anlayışının temel hedeflerini genel bir devlet müdahalesi şüpheciliği ile birleştiren Rüstow’un görüşleri ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir: (1) Piyasa gücü, en az siyasi güç kadar kötü olabilir. Dolayısıyla adil bir performans rekabeti sağlamak için devlet tarafından işletilen bir “piyasa polisi” tarafından kısıtlanmalıdır. (2) Kitleleri

profesyonel algı yönetimi teknikleriyle aldatan, küçük işletmeler aleyhine manipüle eden, büyük şirketler lehine haksız kayırmalara neden olan gazete, radyo ve sinemalardaki reklamlar kontrol altına alınmalıdır, gerekirse yasaklanmalıdır. (3) “Başarısızlık için çok büyük” olan, yani olası bir başarısızlık durumunda daha büyük bir zincirleme yıkımı peşinden getirecek kadar büyümüş olan büyük şirketler, çeşitli vergi düzenlemeleri ile uygun boyutlara küçültülmelidir. (4) Tüm demiryolu şirketleri, savunma sanayii şirketleri, doğal veya teknik tekel haline gelen bütün şirketler devletin olmalıdır. Büyük, planlı ve gelişmiş bir enstitüler ağı ile geniş kapsamlı ve sıkı bir organizasyona sahip çiftçilik eğitimi sistemi inşa edilmelidir. (5) Asgari ücret uygulaması olmamalıdır ancak refah dönemlerinde yüksek fiyatlı işlemler üzerinden alınan vergilerle geçici ücret sübvansiyonları hayata geçirilmelidir. Zorunlu işsizlik sigortası olmalıdır. Devletin istihdam politikaları olmalıdır. Krizlerde yapısal değişimleri desteklemek için aktif sanayi politikası izlenmelidir. (6) Toplumun tamamını kapsayan yeniden dağıtım politikaları ve yüksek veraset veya servet vergileri yoluyla toplumsal gelir adaleti sağlanmalıdır (Hartwich, 2009, s. 19-22).

Rüstow, “neoliberalizm” olarak adlandırdığı bu programı, ilk olarak 1932 yılında formüle etmiştir. Almanya'nın önde gelen ekonomi derneği olan ve nasyonal sosyalizmi benimseyen bir başkan tarafından yönetilen *Verein für Socialpolitik*'in, düzenlediği konferanstaki *'Freie Wirtschaft, Starker Staat'* (Serbest Ekonomi, Güçlü Devlet) başlıklı konuşması, dönemin neoliberal ruhunun manifestosu kabul edilmiş ve birçok yerde tekrar tekrar yayınlanmıştır. Bu konuşmada Rüstow, nasyonal sosyalizmin aşırı müdahaleciliğine karşı çıkmıştır. Ancak klasik liberalizmden de farklı olarak, ekonomik davranış kurallarını belirleyen ve belirlenen kurallara uymayı anayasal düzeyde zorunlu kılan bir devlet sistemi önermiştir (Hartwich, 2009, s. 14-16). Rüstow, bu görüşlerini “neoliberalizm” olarak adlandırırken, “neoliberalizm”in her şeyi ekonomiye indirgeyen “paleo-liberalizmden” (klasik liberalizm) farklı olduğunu, ekonomik işleyişin ekonomi üstü konulara tabi kılınması gerektiğine inandığını ifade etmiştir. Rüstow’un *neoliberalizm-paleoliberalizm* ayrımında, “neoliberalizm” kendi fikirlerini ifade ederken, “paleoliberalizm” klasik liberalizmi ve liberal ideolojinin iç muhafazakârlarını ifade etmiştir (Hartwich, 2009, s. 22).

Bu bağlamda Freiburg Okulu mensupları, kendi fikirlerini “neoliberalizm” olarak adlandırırken, hangi ekonomistlerin fikirlerinin gerçekten “neoliberal” olup

olmadığını da tartışmıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 146) ve “neoliberalizm”in ilk asimetrik kullanımları da ortaya çıkmıştır. Öncelikle, 1929 Ekonomik Buhranı’nın ayak seslerinin duyulduğu yıllarda, Avusturyalı Marksist ekonomist Max Adler’in 1922 tarihli “*Die Staatsauffassung des Marxismus*” (*Marksizm’in Devlet Anlayışı*) eserinde, Ludwig von Mises’in liberteryenizmi desteklediği ve sosyalizmi eleştirdiği “*Nation, State, and Economy (1919)*” eseri, “neoliberalizmin o güne kadarki en hararetli savunusu” olarak nitelendirilmiştir (Magness, 2018). Max Adler’in yergileyici çağrışımlarla “*neoliberal*” olmakla itham ettiği Mises’in öğrencileri arasında yer alan fakat Mises’in aksine “*laissez-faire*” ilkelerini eleştiren Wilhelm Röpke ve Alfred Müller-Armack ise, 1929 Ekonomik Buhranı’ndan sonra ortaya koydukları fikirlerini, olumlu çağrışımlarla neoliberalizm olarak nitelendirmiştir. Buna karşın, bir kamu kurumunda Mises’in astı olarak çalışırken Mises’in görüşlerinden etkilenen Hayek ise 1970’lerden sonra, Freiburg Okulu mensubu neoliberallerin liberal ilkelerden verdiği tavizlerin tam tersini savunan radikal bir çizgiyi temsil eden görüşleriyle neoliberal olarak anılmaya başlamıştır (French, 2013). Bu doğrultuda Röpke ve Müller-Armack gibi ekonomistlerin de içinde bulunduğu Freiburg Okulu mensupları, 1929 Ekonomik Buhranı’ndan sonra klasik liberalizmin “*laissez-faire*” inancını eleştirerek, devletin ekonomik alandaki ve piyasadaki işlevlerinin ve rollerinin artması gerektiğini savunmuştur (Magness, 2018). Max Adler’in neoliberal olduğunu iddia ettiği Mises ise, aynı dönemde Röpke ve Müller-Armack gibi Freiburg Okulu ekonomistlerinin fikirlerinin “*liberal değil sosyalist*” olduğunu savunmuştur (Hartwich, 2009, s. 26). Buna karşın Mises gibi klasik liberal ilkeleri benimseyenler, serbest piyasalara dayalı çökmüş bir inancı benimsedikleri gerekçesiyle Freiburg Okulu mensubu neoliberaler tarafından “*paleo-liberaler*” (eski liberaler, liberal ideolojinin iç muhafazakârları) olarak adlandırılmıştır. Freiburg Okulu mensupları, bu doğrultuda laissez-faire inancına dayalı klasik liberal öğretileri savunanların, neoliberal olamayacaklarını savunmuştur (Boas ve Gans-Morse, 2009) .

Freiburg Okulu mensuplarınca “*neoliberalizm*” adıyla ortaya konulan fikirler, Almanya’nın kamu politikalarında ve ekonomi politikalarında etkili olmuştur. Almanya’da bu fikirlerden üretilen model, 1940’larda liberalizmin bu yeni biçiminin eşitlikçi ve insancıl kaygı ve eğilimini vurgulamak adına “*sosyal piyasa ekonomisi*” olarak da adlandırılmıştır (Hartwich, 2009, s. 4-22). Bu bağlamda Alman

neoliberallerinin, klasik liberal ilkelerin sadece güçlü ve zenginlere yarar sağladığına dair görüşleri oldukça baskın olmuştur. Walter Eucken, 1952'de “sosyal güvenlik” ve “sosyal adalet” meselelerinin zamanın en büyük kaygıları olduğunu söylemiştir. Wilhelm Röpke ise, klasik liberalizmi “dünyadaki entelektüel ve sosyal kötülükleri yok saymakla” eleştirmiştir. Freiburg Okulu mensupları, Keynesyen istihdam politikalarına ve kapsamlı refah devletine hâlâ karşı olmakla beraber “laissez-faire” inancını da sert biçimde eleştirmiştir (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 146). Dolayısıyla bu dönemde Alman neoliberalizmi, piyasanın depolitize edilen tasvirlerini eleştirmiş, piyasanın ekonomi dışındaki unsurlarla sıkı bağlarına dikkat çekmiştir (Venugopal, 2015, s. 166).

Sonuç olarak, Freiburg Okulu mensuplarının fikirleri, Almanya’da savaş sonrası dönemde iktidarda rol almıştır. Özellikle 1949-1963 yılları arasında Alman kamu politikalarında ve ekonomi politikalarında etkili olmuştur. “Alman Ekonomik Mucizesi” (*Wirtschaftswunder*) olarak bilinen savaş sonrası politikalara öncülük eden ekonomi bakanı Ludwig Erhard, dönemin Alman neoliberallerinin önerdiği reçetelerin büyük çoğunluğunu uygulamıştır ve Alman neoliberalizmi ile özdeşleşmiştir. Bununla birlikte Erhard, Almanya’da uygulanan kalkınma modeli için zamanla “sosyal piyasa ekonomisi” kavramını daha fazla tercih etmeye başlamıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 147).

Bu dönemde, Almanya’daki başarılı politikalardan ilham alan Avrupa ülkeleri, ABD, Kanada ve Japonya gibi ülkelerde de “Keynesyen uzlaşma”, “sosyal refah devleti”, “kalkınmacı devlet” eğilimleri güç kazanmıştır. Bu eğilimler 1970’lere kadar sürmüştür. Yüksek büyüme oranları, etkin kamu politikaları, istikrarlı teknolojik gelişmeler, sosyal güvenlikle olumlu gelişmeler, sağlık sistemlerinin gelişmesi, alım gücünün iyileşmesi, refah seviyesinin yükselmesi ve düşük işsizlikle tanımlanan bir gelişme dönemi yaşanmıştır (Dumenil ve Levy, 2014, s. 25).

1.2.2. Neoliberalizmin Dönüşümünde Temeller: Mont Pelerin Cemiyeti (1947) ve Chicago Okulu (1955)

Neoliberalizm, Almanya’dan sonra, Latin Amerika’da çeşitli ülkelerin kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını şekillendirmeden önce, köklü bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümün temellerinde, iki kurum önemli rol oynamıştır.

Birincisi, Mont Pelerin Cemiyeti'dir. İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra 1947'de İsviçre'de Mont Pelerin'de, Avusturya Ekonomi Okulu'ndan siyaset bilimci ve ekonomist *Friedrich August von Hayek* tarafından, *Mises* ve *Röpke* gibi isimlerin de dâhil olduğu bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda Mont Pelerin Cemiyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Cemiyetin daha sonraki toplantılarına *Milton Friedman*, *George Stigler* ve *Walter Eucken* de gibi isimler de dâhil olmuştur. Kısa süre sonra Alexander Rüstow da toplantılara katılarak aktif olarak katkıda bulunmuş ve kendi tabiriyle “paleo-liberaller” ile neoliberaaller” arasında gerilimin sürdüğü 1950-1961 arasındaki toplantılarda konuşmalar yapmıştır. Bu toplantılarda Alman neoliberalizmi ile özdeşleşen isimlerden biri olan Almanya Şansölyesi Ludwig Erhard ve ekonomist Alfred Müller-Armack da cemiyete katılmıştır. Mont Pelerin Cemiyeti'nin düzenlediği toplantılarda, klasik liberal ilkeleri savunanlar ile “neo-liberaller” arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalardaki fikir ayrılıkları oldukça büyük olmuştur. Kurationsızlaşma ve finansallaşma görüşleriyle desteklediği klasik liberal ilkeleri savunan Mises, Alman neoliberallere “hepiniz sosyalistsiniz” demiştir (Hartwich, 2009, s. 26).

Alman neoliberalerle sert tartışmalara girmelerine rağmen 1970'lerden sonra neoliberalizmle özdeşleştirilen isimler arasında yer alan Hayek ile Chicago Ekonomi Okulu'ndan ABD'li ekonomist Milton Friedman bu dönemde neoliberal olarak anılmamıştır. Hayek, Freiburg Okulu mensuplarının yer aldığı ORDO dergisinde yazar olmasına rağmen; Alman neoliberalerin aksine devletin ekonomi üzerindeki düzenlemelerine ve Alman neoliberalizminin temel görüşlerinden olan anti-tekel yasalarına şiddetle karşı çıkmıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 147). Bütün bu gelişmelere rağmen Mont Pelerin Cemiyeti çatısı altındaki tartışmalarda, Freiburg Okulu çizgisindeki “neoliberalerle” sert tartışmalara giren Mises, Hayek, Friedman gibi isimler de dâhil olmak üzere, toplantılarda bulunanların hepsi, kısa zaman sonra, görüş fark etmeksizin “neoliberal” olarak anılmaya başlamıştır (Hardin, 2014, s. 11). Rüstow, son toplantıdan bir yıl önce, savundukları neoliberalizmin tam olarak “paleo-liberalizme” (klasik liberalizm) tepki olarak ortaya çıkmasına rağmen, paleo-liberalizmin çağdaş temsilcilerinin neoliberal anılmasından yakınmıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 146-147).

Neoliberalizmin dönüşümünün temellerinin atılmasında rol alan ikinci kurum Chicago Okulu olmuştur.² Mont Pelerin Cemiyeti'nin kuruluşundan sekiz yıl sonra 1955 yılında Chicago Üniversitesi'nde, finansmanı çeşitli şirketler tarafından sağlanmak üzere, Şilili bir grup öğrencinin ekonomi alanında lisansüstü eğitim almak için davet edildiği bir program başlatılmıştır. Bu programda *Hayek* ve *Friedman* ile onun takipçisi *Harberger* gibi isimler eğitim vermiştir. Eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine dönen ve *Chicago Boys* olarak da adlandırılan bu öğrenciler, kendilerini “*neoliberal*” ve fikirlerini de “*neoliberalizm*” (*neoliberalismus*) olarak adlandırmıştır. Bu öğrenciler, gazetelerde köşe yazarlığı, üniversitelerde akademisyenlik, kamu kurumlarında ve özel kurumlarda ekonomi danışmanlığı, devlet kadrolarında müfettişlik ve bakanlık gibi konumlarda yer almıştır. Böylece Freiburg Okulu fikirlerini savunan ekonomistlerle sert tartışmalara giren Hayek ve Friedman ile Harberger gibi ekonomistlerden öğrendikleri Chicago Okulu öğretilerini “*neoliberalizm*” adı altında yaymak ve hayata geçirmek için faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Alman neoliberalizminin savunucularından Rüstow'un, ortaya koymuş oldukları “*neoliberalizmin*” tam olarak “*paleo-liberalizme*” (klasik liberalizm) tepki olarak gelişmesine rağmen “*paleo-liberalizmin* çağdaş temsilcilerinin” kendilerini neoliberal olarak adlandırmasından yakınması da bu döneme denk gelmektedir (Boas ve Gans-Morse, 2009).

Sonuç olarak, iki kurum neoliberalizmin dönüşmesinde önemli rol oynamıştır. Mont Pelerin Cemiyeti çatısı altındaki toplantılarda Freiburg Okulu fikirlerini savunan Alman neoliballerle tartışmalara giren Mises, Hayek ve Friedman gibi isimlerin fikirlerini benimseyen Chicago Okulu, şirketler tarafından desteklenen, şirketlerin desteklediği konularda fikirler üretip farklı ülkelere ihraç eden bir fikir yayma merkezi olarak işlev görmüştür (Hardin, 2014, s. 17). Daha sonraki yıllarda, çeşitli vakıf, enstitü, gazete, dergi ve internet siteleri aracılığıyla akademisyen, yazar ve halkla ilişkiler uzmanlarından meydana gelen uluslararası ağlar oluşturulmuş ve üretilen bu fikirler, çeşitli ülkelere ihraç edilmiştir (George, 1999).

² Chicago Üniversitesi'nin kurucusu, 1890 yılında ABD'nin ilk milyarderi olan ve kaydedilmiş tarihin en zengin insanlarından biri olarak bilinen John D. Rockefeller'dir.

1.2.3. Latin Amerika'nın 1970'lerde Neoliberalizm Deneyimi

Soğuk Savaş döneminde 1970'lerde Latin Amerika'daki Brezilya, Uruguay, Şili ve Meksika gibi ülkelerde, modern neoliberal akımlar güçlenmeye başlamıştır. Ancak bu sürecin en karakteristik örneği, Şili'de yaşanmıştır. Chicago Okulu'nda eğitim gören Şilili öğrenciler, Şili'ye döndükten bir süre sonra gerçekleşen ABD destekli askeri darbe yönetiminde, önemli politik ve entelektüel konumlarda rol almıştır (Connell ve Dados, 2014). Chicago Okulu'ndaki ekonomi eğitimi programındaki öğrencilerin ülkelerine dönmelerinden önce, Latin Amerika'da “neoliberalizm” (*neoliberalismus*), Alman Freiburg Okulu'nun fikirlerini ifade etmiştir. Bu doğrultuda hızlı büyüme ve enflasyonun kontrol altına alınması için Almanya'daki gibi çeşitli politikalar gündeme getirilmiştir. Almanya'daki gibi büyük şirketlerin tekelleşme eğilimlerinin önüne geçmek maksadıyla devlet müdahalelerine başvurulması gündeme getirilmiştir. Neoliberalizm bu çerçevede devletin sosyal refahı temin etmek adına kamu politikaları ve ekonomi politikalarıyla etkin bir rol oynamasını savunan bir anlayışı temsil etmiştir (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 147-148).

1973 yılında Şili'de ABD destekli General Pinochet öncülüğündeki askeri darbe sonrası, Friedman'ın, Hayek'in ve onların entelektüel, akademisyen ve bürokrat olarak yetiştirdiği Chicago Okulu'ndaki öğrencilerinin görüşleri, uygulanan kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını biçimlendirmeye başlamıştır. Alman neoliberallerin “*laissez-faire*” inancına karşı eleştirel yaklaşımları, kısa sürede Hayek ve Friedman'ın “*piyasa köktenciliğine*” dayanan fikirleri tarafından gölgede bırakılmıştır. 1975'ten sonra kısa sürede kapsamlı özelleştirmeler ve gümrük geçişleri ile ticaret engellerinde kuralsızlaşma reformları hayata geçirilmiştir. “*Chicago Boys*” mensuplarından José Piñera'nın Çalışma Bakanlığı'nın başına geçmesiyle, 1978'in sonlarından itibaren devletin ekonomideki rolü de hızla küçültülmüştür. Bu kapsamda “*işçi-işveren ilişkileri, emeklilik, sağlık ve eğitim*” gibi alanlarda neoliberal reformlar hayata geçirilerek neredeyse bütün mevcut “*korporatist mekanizmalar*” tasfiye edilmiştir. Sadece devletin ekonomideki rolü radikal bir şekilde küçültülmekle kalmamış, toplumun sosyal, ekonomik ve politik doğasını derinden etkileyen adımlar atılmıştır. İthal ikameci sanayileşme politikası tasfiye edilmiştir ve neoliberalizm, bu topraklarda, Alman neoliberallerin ekonomi-politik ideolojik çizgisinden uzaklaşarak

klasik liberalizme kıyasla dahi radikal ölçüde “*laissez-faire*” anlayışını ve “*piyasa köktenciliğini*” temsil eden politikalarla özdeşleştirilen bir boyut kazanmıştır.(Boas ve Gans-Morse, 2009)

1980'lerden itibaren Latin Amerika'da “Alman düşünürlerin, neoliberalizmin entelektüel ataları olduğu görüşü” terk edilmiş ve neoliberalizm Hayek ve Friedman gibi isimlerin teorileriyle özdeş hale gelmiştir. Hayek ve Friedman'ın kendi fikirlerini neoliberalizm olarak adlandırmış olmamaları, fikirlerinin neoliberal olarak adlandırılmasına engel olmamıştır. Boas ve Gans-Morse'ye göre, 1970'lerde Hayek ve Friedman'ın fikirlerini hayata geçirirken kendilerini “neoliberal” olarak tanımlayan kadrolar, reformların ortaya çıkardığı olumsuz sonuçların geniş kitleler tarafından hissedilir hale gelmeye başlaması üzerine 1980'lerden sonra kendilerini neoliberal olarak tanımlamayı bırakarak, “modern liberal yazarlar” gibi kavramlarla adlandırmaya başlamıştır. Ancak uygulanan politikaları eleştiren akademisyen, politikacı ve araştırmacılar, hayata geçirilen politikaları “neoliberalizm” olarak adlandırmayı sürdürmüştür (Boas ve Gans-Morse, 2009).

Öte yandan Almanya'da da 1970 sonrası Freiburg Okulu fikirleri ve politikaları sadece “sosyal piyasa ekonomisi” adıyla anılır hâle gelmiştir. Kendilerini ve fikirlerini neoliberal olarak adlandıran Freiburg Okulu mensupları ise, 1948 yılında yayınlanan ORDO dergisindeki yazarlıklarına atfen “ORDO-liberal” gibi kavramlarla anılmaya başlamıştır. Hartwich'e göre bu süreçte artık kendisi için “neoliberal” etiketini kullanmak isteyen hiç kimse kalmamıştır. Freiburg Okulu fikirlerinin savunucuları, Alman neoliberalizmin orta yol felsefesini tanımlayan başka kavramlara yönelmiştir. Latin Amerika'da hayata geçirilen Chicago Okulu fikirlerini savunucuları ise “klasik liberalizm” temalı tartışmalara geri dönerek “neoliberalizm” hakkında yazmayı bırakmıştır (Hartwich, 2009, s. 27).

1.2.4. ABD ve Batı Avrupa'da Neoliberalizm Öncesi Dönemden

1980'lerde Neoliberalizmin Yükselişine

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve Batı Avrupa merkezli uluslararası sistem yeniden tasarlanırken, jeopolitik ve jeoekonomik rekabetin dizginlenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda ekonomik açıdan kapitalizm ve komünizm saf biçimleriyle başarısız görülmüş, sermaye-emek uzlaşmasının temin edilmesi ve bu

sayede barış ortamının sağlanması temel hedef olmuştur. Barış, katılım, refah ve istikrar birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak görülmüştür. Devlet ile piyasa ve demokratik kurumlar arasındaki doğru dengeli bir tasarımının oluşturulması esas alınarak 1944'te Bretton Woods anlaşmaları ile bu yeni düzenin temelleri atılmıştır. Bu çerçevede uluslararası sistemin istikrarını sağlamak için IMF, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi çeşitli uluslararası örgütler oluşturulmuştur. Uluslararası ticaret, ABD Doları'nın sabit fiyatla altına dönüştürülebilirliği kapsamında sabit döviz kuru sistemi altında teşvik edilmiştir. Bu sistem, Harvey'e göre ABD'nin askeri gücüne dayalı olarak kabul edilmiştir ve Avrupa'da sadece Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaki ülkeler bu sistemin görece dışında kalabilmiştir (Harvey, 2005, s. 9-10).

Bu süreçte, Almanya'daki sosyal piyasa ekonomisi gibi, diğer Avrupa ülkelerinde de sosyal demokrat, Hristiyan demokrat, sosyal devlet, Keynesyen, refah devleti ve güdümlü ekonomi temelli anlayışlar, kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını tayin etmiştir. Devletin tam istihdam, sosyal adalet, büyüme ve toplumsal refah hedeflerine odaklanması gerektiği ve gerektiğinde devletin piyasanın rollerini üstlenebileceği ilkesi, bu anlayışların ortak noktasını oluşturmuştur. Devletler, aktif sanayileşme politikaları yürütmüş, sermaye ve emek arasında uzlaşmada geniş kapsamlı roller almıştır. Böylelikle sağlık ve eğitim gibi alanlarda kapsamlı refah sistemleri inşa edilmiştir. Kömür, çelik, otomobil gibi sektörlerde devlet mülkiyeti yaygınlaşmıştır. 1970'lerin başına kadar sürdürülen bu politikalar, ABD ve Batı Avrupa ölçeğinde refah artışı, yüksek ekonomik büyüme ve gelir adaletinde olumlu gelişmeler meydana getirmiştir. İşsizlik oranları, Keynesyen maliye ve para politikaları ile yirmi yıldan fazla bir süre boyunca başarılı bir şekilde kontrol altında tutulmuştur. Harvey'e göre bu dönemde müdahaleci devlet anlayışı ve ulus devlet bilinciyle desteklenen bir sosyal ve ahlaki ekonomik sistem teşvik edilmiştir (Harvey, 2005, s. 10-11). Dumenil ve Levy'e göre neoliberalizm öncesindeki bu düzen Amerika ile Batı Avrupa'da gelir piramidinin alt ve orta kısımlarında bulunan geniş kitlelerin satın alma gücünü iyileştirmiş, gelir adaletinde olumlu gelişmeler sağlamış ve işçilerin ücretlerinde hissedilir artışlar sağlamıştır (Dumenil ve Levy, 2015, s. 55).

“Savaş Sonrası Uzlaşısı” olarak da adlandırılan bu süreçte, görevleri devlet merkezli ulusal kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını desteklemek olarak belirlenmiş olan IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler oluşturulmuştur.

1970'lere kadar bu örgütler, yürürlükteki ulusal ve uluslararası düzenlemelerle, şirketlerin kapitalist mülk sahiplerinin arzularına belirli bir mesafe ile yönetilmesine ve ülke ekonomilerinin ulusal topraklarda yoğunlaşmasına katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede 1970'lerin başına kadar Fransa'da kamulaştırma, planlama ve Keynesyen politikalar; İsveç'te sosyal demokrasi ve sendika konfederasyonu; ABD'de bir tür sosyal demokrasi; İngiltere'de "*Beveridge Raporu*" çerçevesinde refah devleti; Almanya'da "sosyal piyasa ekonomisi" anlayışı etkin olmuştur (Dumenil ve Levy, 2015, s. 42-71).

1970'lerin başında Avrupa ekonomilerinde sermaye birikimi sorununda, işsizlikte ve enflasyonda bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Keynesyen politikalar, ortaya çıkan sorunlara çözüm üretmekte yeterli olamamıştır. Aynı zamanda sabit döviz kuru sistemi sarsılmış ve 1971'de sabit döviz kuru sistemi sona erdirilmiştir. Krize yönelik ortaya çıkan ilk çözüm önerileri, "devletlerin yeterince müdahaleci olmadığı" görüşüne dayanmıştır. "Devlet müdahalesinin kapsamının genişletilmesi" doğrultusundaki görüşler, ABD, İtalya, Portekiz, İspanya, Fransa, İngiltere ve İskandinav ülkeleri gibi Avrupa ülkelerinde yaygın olarak gündeme getirilmiştir. ABD'de 1970'lerin başında çevrenin korunması, iş sağlığı ve güvenliği, medeni haklar ve tüketicinin korunması konularında geniş kapsamlı düzenleyici reformlar hayata geçirilmiştir (Harvey, 2005, s. 12-19).

1971 yılında ABD'de yükselen enflasyon, artan borçlar ve ABD'ye rakip olarak farklı ülkelerin küresel çapta yükselişi, ABD Doları'na olan güvenin azalmasına yol açmıştır. Bu da, ABD'yi Batı Avrupa ülkelerinden farklı arayışlara itmiştir. Ancak ABD Merkez Bankası'nın savaş sonrası uzlaşma ilkelerinden ayrılıp Bretton Woods standartlarını görmezden gelerek izlediği farklı faiz politikaları, enflasyonu yönetmede başarısız olmuştur. Bunun üzerine ABD, Bretton Woods sisteminden sert bir kopuş yaşamıştır. ABD Doları ile yatırım yapan Avrupa ülkeleri devalüasyon riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu aşamada ABD başkanı Richard Nixon, bankacıların ve ABD petrol şirketlerinin teşviki ile sabit kur sisteminin terk edilerek dalgalı kur sisteminin ve finansal spekülasyon çağının kapısını aralamıştır. İlk aşamada piyasalarda yaşanan dalgalanmalarda, ABD Doları değer kaybı yaşamıştır. Bu değer kaybı ise, ABD Doları üzerinden petrol ihraç eden ülkelerin gelirlerinin düşmesine yol açmıştır (Smith-Nonini, 2016, s. 61).

İkinci aşamada ABD başkanı Nixon ile ABD’li bankacıların ve ABD’li petrol şirketi yöneticilerinin ortak kararı doğrultusunda Avrupalı ve Japon rakiplerin sahip olduğu ticaret avantajına son vermek için petrol fiyatları arttırılmıştır.³ Böylelikle ABD Doları’nın güçlenmesi ve petrol şirketi kârlarının artarak ABD’li petrol şirketlerinin yeni kaynak arayışlarını teşvik etmesi hedeflenmiştir. Bu konuları ele almak üzere, 1973’te İsveç’te bankacılık sisteminin önde gelen isimleri ile ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ve Nixon yönetiminin enerji uzmanı James Elmer Akins gibi politika yapıcılarının katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Bu süreçte Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), 1973 yılında Arap-İsrail savaşında İsrail’i destekleyen ABD’yi protesto etmek için petrol fiyatlarını ABD Doları yerine altın fiyatlarına endekslemiştir. Bunun sonucunda petrol fiyatları dört kat artış göstermiştir. ABD’li petrol şirketleri de, Kuzey Denizi ve Alaska’da yapmayı planladıkları yüksek yatırım gerektiren sondajlar için yapacakları yatırımları yüksek fiyattan satışlarla sermayeye çevirmek konusunda avantajlı duruma geldiklerinden dolayı, petrol fiyatlarındaki artışı memnuniyetle karşılamıştır. Bu çerçevede Smith-Nonini’ye göre petrol arzı ile ilgili istatistikler, petrol fiyatlarındaki artışın, ABD ve Batı Avrupa ülkeleri tarafından kısa sürede fırsata çevrildiğini ve özellikle bankaların rekor düzeyde kâr elde ettiğini göstermektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde ise, petrol krizinden önce de sorunlu hale gelmiş olan enflasyon, işsizlik, düşük yatırım getirisi seviyeleri, 1973 yılındaki petrol fiyatları artışından sonra, daha da kötüleşmeye başlamıştır (Smith-Nonini, 2016, s. 61).

Bu aşamada Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü’nün petrol fiyatlarını ABD Doları’ndan bağımsızlaştırıp altın fiyatlarına bağlama girişimi, bir başka önemli dönüşümü tetiklemiştir. Petrol fiyatlarının altın fiyatlarına bağlanmasına karşılık, Nixon, 1974’te Suudi Arabistan ile ABD Doları’nı petrol satışlarında tekrar birincil küresel para birimi haline getirmeyi amaçlayan bir dizi anlaşma imzalamak için harekete geçmiştir. Nixon’un girişimi neticesinde istenen elde edilmiş ve Suudi Arabistan’da petrolden gelir sağlayan kişilerin, ABD hazine tahvilleri satın almaları sağlanmıştır. Başta Suudi Arabistan olmak üzere Orta Doğulu petrol ihracatçılarının petrol satışları ile elde ettikleri gelirler, tekrar ABD bankalarına yönelmiştir. ABD

³ ABD en büyük petrol üreticisi ve ihracatçısı olan ülkelerden birisidir.

yönetimi, bir yıl sonra yabancı sermaye üzerindeki kontrolleri ve gümrükleri ortadan kaldırma reformlarını başlatmıştır. Bu durum, uzun vadede ABD bankalarını güçlendiren “uluslararası kredi genişlemesinin” başlaması için gerekli zemini sağlamıştır (Smith-Nonini, 2016, s. 61-62).

Bu kapsamda 1970'lerin ortalarında hızla kuralsızlaştırma reformlarına başlayan neoliberalizm, ideolojik boyutta da büyük şirketlerin sponsorluğundaki düşünce kuruluşları ve medya unsurları tarafından ön plana çıkarılmıştır. Bu sayede 1970'lerin başında “*devletlerin daha kapsamlı ekonomik müdahalede bulunması gerektiğini düşünen*” birçok entelektüelin fikir değiştirmesi sağlanmıştır. Harvey’e göre neoliberalizm öncesi dönemde, her ne kadar belli bir sınır dâhilinde de olsa, devletlerin kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkileme imkânı verilmiş olan IMF ve Dünya Bankası da bu süreçte ideolojik dönüşüm yaşamıştır. Yaşanan ideolojik dönüşüm ile söz konusu uluslararası örgütler önceki dönemdeki misyonlarının tam tersi doğrultusunda fikirleri ve özellikle şirketlerin güçlendirilmesine odaklanan politikaları ön plana çıkarmaya başlamıştır (Harvey, 2005, s. 39-63). Aynı zamanda Centeno ve Cohen'e göre bu çerçevedeki neoliberal fikirler, akademik çevrelerde de son derece etkili olmuş ve neoliberalizm bütün sosyal bilimler alanlarına tesir eden bir ideoloji haline gelmiştir (Centeno ve Cohen, 2012, s. 328).

Sonuç olarak neoliberalizm, ABD ve Batı Avrupa açısından da, seçilmiş değil atanmış kadrolar tarafından yönetilen IMF ve Dünya Bankası gibi örgütleri, kuruluş amaçlarının aksi yönünde dönüştürmüştür. Hardin’e göre bu süreçte uluslararası örgütler, artık neoliberalizmin halk baskısı dışında bulunan, fakat ülkelerin ulusal politikalarını etkileme kapasitesine sahip olan baskı mekanizmaları haline gelmiştir. 1970'lerin ilk yıllarında yükseliş gösteren müdahaleci yaklaşımlar rafa kaldırılmıştır. Muhalefet partilerinin birçoğu ideolojik kopuş yaşamış, neoliberal ideolojiyi ve neoliberal reformları, akademik çevrelerin ve uluslararası örgütlerin desteğini alarak iktidara gelmek için politik vizyon olarak benimsemiştir (King ve Wood, 1999, s. 375-380). Dolayısıyla ABD ve Batı Avrupa’da, 1970'lerin hemen başında, krize çözüm reçeteleri kapsamında yoksulluk, eğitim, sağlık, işçi hakları vb. konuları ele alan devlet programlarının genişletilmesi girişimlerine karşın, 1973 Petrol Krizi’nin ardından neoliberalizm bütün bu girişimleri rafa kaldırarak hâkim hale gelmiştir. 1979’da sonra

İngiltere’de, 1981’den sonra ABD’de daha popülist biçimde neoliberal reformlar hayata geçirilmeye başlamıştır (Hardin, 2014, s. 8-9).

Bu bağlamda, neoliberalizm ABD’nin yanı sıra İngiltere’deki yükselişi de oldukça çarpıcı olmuştur. Neoliberalizm, İngiltere’nin kamu politikaları ve ekonomi politikaları üzerinde ilk kez 1979’da “*tam istihdam*” hedefinden vazgeçme gündemiyle kendisini belirgin biçimde göstermiştir (King ve Wood, 1999, s. 384-385). İngiltere’de özelleştirme ve finansallaşma politikaları ile oldukça radikal uygulamalar hayata geçirmiştir. 1979 yılından 1994 yılına kadar İngiltere’de kamu sektöründeki istihdam sayısı 7 milyondan 5 milyona düşürülmüştür. Bu süreçte “*özel sektör istihdamı*” da durgun olmuş ve istihdamdaki toplam değişim, 1979’a kıyasla iki milyona varan bir düşüş yaşamıştır. Sendikalar 1979’da oldukça güçlüyken, büyük çoğunluğu sendika mensuplarının çalıştığı iş kolları ortadan kaldırıldığı için 1994’te sendikalar oldukça zayıflamış bir hale gelmiştir. Özelleştirilen işletmelerin yöneticileri aynı kişiler olarak kalmış ve maaşlarında üç kata yakın artış yaşanmıştır. Neoliberal finansallaşma politikaları ile 9 milyon İngiliz, ilk aşamada İngiliz şirketlerinden hisse satın almış ancak büyük çoğunluğu kısa vadede kâr elde eder etmez nakit paraya çevirmek için hisselerini satmıştır. Satılan hisselerin alıcıları ise doğrudan şirketler ya da büyük sermaye sahipleri kişiler olmuştur. Bu bağlamda İngiltere’de özelleştirilmiş şirket hisselerinin ezici çoğunluğu artık finans kurumlarının ve büyük yatırımcıların eline geçmiştir. Sonuç olarak, bu sürecin beşinci yılında dahi, kamu şirketleri hazineye 7 milyar poundun üzerinde gelir sağlarken, sürecin sonunda artık bu kâr tamamen büyük sermaye sahiplerine gitmeye başlamıştır (George, 1999).

1.2.5. Washington Uzlaşması (1989), Uluslararası Örgütler ve Neoliberalizmin Küresel Hâkimiyeti

Neoliberalizmin kamu politikaları ve ekonomi politikaları üzerindeki küresel hâkimiyetinin en önemli dönüm noktalarından biri Washington Uzlaşması’dır. 1980’lerde ABD, İngiltere ve bazı Batı Avrupa ülkelerinin neoliberal liderleri ve önde gelen politikacıları, büyük çaplı uluslararası borç krizi konusunda, IMF’nin ve Dünya Bankası’nın borcun yönetiminde ve küresel kalkınma politikalarında daha büyük bir rol oynaması gerektiği görüşünü dile getirmeye başlamıştır. Dünya Bankası’nda çalışan İngiliz neoliberal ekonomist John Williamson, 1989’da “*Washington*

Uzlaşması” (Washington Consensus) başlığı altında bu görüşleri derlemiştir. Washington Uzlaşması kısa zamanda dünyanın pek çok ülkesinde neoliberalizmle özdeşleşmiştir (Williamson, 2002). IMF ve Dünya Bankası’nın yanı sıra ABD Hazine Bakanlığı’nın neoliberal politik reform önerilerini de içeren Washington Uzlaşması, devlet müdahalesinin azaltılmasının, dünyadaki tüm ülkelerin kalkınması için çok önemli genel geçer bir çözüm olduğu temeline dayanmıştır. Washington Uzlaşması, kısa zamanda DTÖ ve Avrupa Merkez Bankası gibi diğer uluslararası örgütler tarafından da benimsenmiştir (Saad-Filho, 2014, s. 191). Sonuç olarak IMF’nin, Dünya Bankası’nın ve ABD Hazine Bakanlığı’nın üst düzey personelinin, büyük şirketlerin ve onların desteklediği düşünce kuruluşları ile yazarların neoliberal görüşleri, Washington Uzlaşması başlığı altında resmî bir çerçeveye oturtulmuştur (Naim, 1999, s. 509-510).

Washington Uzlaşması, kısa zaman içinde, gelişmekte olan ekonomilerde uluslararası örgütler tarafından desteklenen ve piyasanın mucizevi yapıcılığı varsayımına dayanan neoliberal kalkınma stratejilerinin benimsenmesi gerektiği inancını temsil etmeye başlamıştır. Uluslararası örgütler, verdikleri şartlı kredilere, istikrar ve yapısal uyum adı altında çeşitli şartlar ekleyerek, bu görüşlerin bu ülkelerde de hayata geçirilmesini sağlamıştır. Washington Uzlaşması adı altında sunulan neoliberal reform paketleri, enflasyonu kontrol altına almak ve bütçe açıklarını azaltmak gerekçeleriyle refah devleti mekanizmalarını ortadan kaldırmıştır. Neoliberalleşme sürecinin daha önceden başladığı Latin Amerika ülkeleri de, bu dönemde kamu harcamalarının azaltıldığı ve faiz oranlarının yükseltildiği bir yaklaşıma yönlendirilmiştir. Bu bağlamda dünyadaki birçok ülkede, ulusal ekonomilerin küresel ekonomiye entegrasyonu gerekçesiyle ticaret ve döviz kuru politikalarında neoliberal finansal reformlar hayata geçirilmiştir. İthalat ve ihracat üzerindeki devlet kısıtlamaları kaldırılmıştır. Nihai adım ise, önceki dönemlerden kalan sübvansiyonların sonlandırılması ve kamu sektörünün tasfiyesi için katı bir özelleştirme programının başlatılması olmuştur. Uygulanan neoliberal politikaların, henüz 1990’ların sonunda küresel çapta yoksulluk oranlarında artışa neden olması üzerine, neoliberalizm ve Washington Uzlaşması, “odağı sadece ekonomik büyüme olmakla” eleştirilmeye başlamıştır. Büyüme odaklı olmanın refahı getirmediği bu dönemde açık bir şekilde anlaşılmıştır ve eleştiriler ekonomik büyüme odaklılığa karşı,

yoksulluğun azaltılması hedefine dayanan yaklaşım değişikliği önerileri ile desteklenmiştir. Neoliberalizme tepki olarak geliştirilen yeni yaklaşım, literatürde “Washington Sonrası Uzlaşma” olarak da adlandırılmıştır (Hurt, 2015).

Naim’e göre, Washington Uzlaşması’nın neoliberal reformları, birçok ülkede merkez-çevre paradigması dâhilinde, entelektüel ve politik zeminde tartışılmadan, genellikle bir “*kararname*” veya bir tür “*yürütme emri*” çıkarılarak hayata geçirilmiştir. Para birimi kontrollerini kaldırmak, fiyat kontrollerini ortadan kaldırmak, ithalat tarifelerini düşürmek, yabancı yatırım üzerindeki kısıtlamaları gevşetmek, finans sektöründeki düzenlemeleri kaldırmak gibi uygulamalar, birçoğu mali krizler devralmış yeni hükümetlerin, 1990’ların başlarında uygulamasını nispeten kolay bulduğu kararlar olmuştur (Naim, 1999, s. 505-513). Neoliberalizmin küresel yükselişi, Munck’a göre etkin olduğu bütün ülkelerde bir karşı devrim özelliği göstermiş ve devlete aktif rol biçen bütün anlayışları karar mekanizmalarından tasfiye etmeyi hedeflemiştir (Munck, 2014, s. 110-111).

Serra, Stiglitz ve Spiegel’e göre Washington Uzlaşması ve neoliberal politikalar, dünya genelinde yoksul ve orta sınıf kesimler için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Neoliberalizmin tartışılmaz hâkimiyet kurduğu Latin Amerika’da 1990’ların başında yedi yıllık ekonomik büyümeyi, yedi yıllık ekonomik durgunluk izlemiştir ve “*ekonomik büyüme hedefinde*” de istikrar sağlanamamıştır. Washington Uzlaşması kapsamındaki ekonomik büyüme oranları, neoliberal dönem öncesindeki (1950’lerden 1970’lerin başına kadar ithal ikameci ekonomik politikaları takip ettiği) zamanın yarısı oranında olmuştur. Ekonomik büyümenin gerçekleştiği yıllarda ise “*gelir adaletsizliği*” artmıştır. Bu bağlamda tarihsel süreçte bilgi eksiklikleri, rekabet için altyapı yetersizliği ve yetersiz piyasa koşullarının olduğu ülkelerde piyasaların verimli olmadığı, 1929 Ekonomik Buhranı’nda ve 1970’lerin başında zaten görülmüştür. Serra, Stiglitz ve Spiegel’e göre neoliberalizmin vaat ettiği sonuçların tam tersine yol açması, yaşanan hayal kırıklığı ve neoliberalizme yönelen sert tepkiler, şaşırtıcı olmamıştır. Neoliberalizm, hiçbir zaman “*eşitlikçi büyüme*” veya “*sürdürülebilir kalkınma*” gibi ilkeleri benimsememiş, pragmatik açıdan ekonomik liberalleşme ve ekonomik küreselleşme politikalarına dayanmıştır. Yoksulluğu azaltma, gelir adaleti sağlama ve çevresel sürdürülebilirlik gibi hedeflere sahip olmamış, neoliberalleşme süreci ile söz konusu ekonomik sorunların kendiliğinden

1999 yılında *Küreselleşen Dünyada Ekonomik Egemenlik Konferansı*'ndaki bildirisinde, George'a göre, 1944'te Bretton Woods'tan sonra IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler oluşturulduğunda, görevleri, devlet kontrolündeki yeniden yapılanma ve kalkınma politikaları için borç vermek olmuştur. Bunun dışında, devletlerin ulusal politikaları üzerinde, hiçbir doğrudan kontrolleri olmamıştır ve yetkileri ulusal politikalara müdahale etme iznini içermemiştir. Ancak Hayek ve Friedman ile beraber Chicago Üniversitesi'nde başlayan dönüşümün ardından; neoliberalizmi destekleyen şirketler tarafından, neoliberal fikirleri yaymak, geliştirmek ve benimsetmek için çok sayıda vakıf, enstitü, araştırma merkezi, yayın, akademisyen, yazar ve halkla ilişkiler uzmanından oluşan devasa bir uluslararası ağ yaratılmıştır. Böylece neoliberalizmin komuta merkezi haline gelen ve şeffaflık, demokratik yönetim, hesap verebilirlik gibi ilkelerden yoksun olan IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin ulusal politikalar üzerindeki etkileme kapasiteleri de arttırılmıştır (George, 1999).

1.3. NEOLİBERALİZM'İN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

Saad-Filho ve Johnston'a göre ABD destekli askeri yönetimlerin öncülüğündeki Latin Amerika'da "*neoliberalizme geçiş dalgasından*" sonra, neoliberalizme geçişi deneyimleyen ilk ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Latin Amerika ülkeleri gibi, Türkiye'de de, içinde askeri darbe yönetiminin de rol aldığı bir neoliberalizme geçiş süreci yaşanmıştır. Ayrıca bu süreç, Türkiye'de de, diğer ülkelerdeki gibi teorik bir zeminde tartışılmadan hayata geçirilmiştir (Saad-Filho ve Johnston, 2014, s. 11).

1978 yılından itibaren Türkiye'de özellikle bürokrasi içinde bazı çevreler tarafından gündeme getirilmeye başlanan neoliberal girişimler, entelektüel bir tartışma zemininde pek yer bulamadan Batı'yla sürdürülen siyasi ilişkilerin gölgesinde teknokratik nitelikli bir karar süreci doğrultusunda 24 Ocak 1980 kararları ile belirli bir politika çerçevesine oturtulmuştur. Bu süreç Süleyman Demirel'in göreve getirdiği Turgut Özal öncülüğünde başlamıştır. Fakat Türkiye'deki neoliberalleşme, partilerden, kişilerden ve hükûmetlerden bağımsız olarak aralıksız biçimde sürdürülmüştür (Connell ve Dados, 2014, s. 122).

Bu çerçevede Türkiye’deki neoliberalleşme süreci, bazen Şili’deki gibi askeri darbe yönetimleri ile bazen de demokratik süreçlerin dışında teknokratik süreçlerle sürdürülmüştür. Neoliberalizm, Türkiye’de de, Latin Amerika’daki gibi ithal ikameci sanayileşme anlayışını tasfiye etmiştir ve ithalata dayalı bir ihracat politikası getirmiştir. Bununla beraber Türkiye’de göreceli olarak neoliberalizme aykırı bazı politikalar da hayata geçirilmiştir (Saad-Filho ve Johnston, 2014, s. 11).

1.3.1. Birinci Neoliberal Dönem: 24 Ocak 1980 Kararları

IMF, neoliberal dönüşüm yaşamadan önce, Türkiye, planlamacı politikalarıyla 1960'lardan itibaren IMF ile ilişkili bir dizi programa sahip olmuştur. IMF ve Dünya Bankası 1970’lerde neoliberal dönüşüme uğradıktan bir süre sonra, Türkiye de, bu örgütlerin neoliberal reform isteklerini hayata geçirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye’de neoliberalizmin yükselişindeki en önemli ilk adım, 24 Ocak 1980 Kararları’dır.

24 Ocak 1980 Kararları kapsamında, ilk olarak Başbakanlık bünyesinde, dış sermayeye güvence sağlamak için Yabancı Sermaye Dairesi kurulmuştur. Latin Amerika’daki gibi, ihracatı önceleyen sanayileşme için, ihracat odaklı işletmelere yönelik ucuz kredi ve döviz kullanım kolaylıkları konusunda daimi destek vaat edilmiştir. Serbest piyasanın olağanüstü yapıcılığına dair varsayımlar doğrultusunda kamu harcamalarının azaltılması gerekçesiyle elektrik, kömür, ulaştırma ve gübre dışında sübvansiyonların kaldırıldığı ve tarım ürünlerini destekleme alımlarının azaltıldığı düzenlemeler yürürlüğe konulmuştur. ABD ve Batı Avrupa sermayesinin teşviki için kâr transferlerinde kuralılaşma reformları yapılmıştır. Dış ticareti serbestleştirme politikaları kapsamında da gümrük giriş tarife cetvelinde düzenlemeler yapılmış, ithalata dayalı imalat gerçekleştiren ihracatçıların imalata girdi sağlamak amacıyla yapacakları ithalat faaliyetlerinde önemli gümrük muafiyetleri sağlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1980).

24 Ocak 1980 Kararları, 12 Eylül Darbesi’nin askeri yönetimi tarafından da uygulanmıştır ve 1987 yılında ilk önemli ihracat artışı (ihracat patlaması) yaşanmıştır. 1987’de dış borca dayalı stratejileri devam ettirmek için daha fazla sermayeye ihtiyaç duyan yerli sermayenin ve devlet yetkililerinin yabancı sermayeye erişim talepleri artmıştır ve 1989 yılında finansal serbestleşme kararnamesine giden yol açılmıştır

(Marois, 2011, s. 174). Bu durum, Türkiye’deki banka sayısında da belirgin artışa sebep olmuştur. 1980-1999 arasında faaliyet gösteren banka sayısı yaklaşık iki katına çıkmıştır (Türkiye Bankalar Birliği, 2008). Ancak devlet bankaları bu süreçte finansal faaliyetlerdeki hâkim konumunu yitirmiştir. Devlet bankalarındaki çalışan sayısı üçte bir oranında düşürülmüştür. Devlet bankalarının finansal faaliyetlerdeki yerini özel bankalar almıştır (Marois, 2011, s. 187).

Neoliberalleşme sürecinin yaşandığı diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de, yabancı sermaye, geldiğinden daha hızlı biçimde ülkeden geri çıkma imkânına sahip olduğu ölçüde ülkeye giriş yapmıştır. İlk aşamada finansal şişkinlik olarak nitelendirilebilecek ABD ve Batı Avrupa merkezli aşırı fon girişleri ve yatırım oranlarındaki ani artışlar, Türkiye’de ithalatı arttırmıştır. İthalata yönelik talepteki artış, döviz kurunda istikrar sağlamak için, daha fazla sermaye girişi gerektirmiştir. Bunun gerçekleştiği yıllarda mevcut döngü sürdürülmüştür (Toporowski, 2014, s. 179-190). Ancak bu dönemde, neoliberalizmin hâkim olduğu her Latin Amerika, Avrupa ve Asya ülkesinde olduğu gibi, olması beklenen ve geciktikçe büyüyen mutlak bir kriz durumu söz konusu olmuştur (Bird ve Arpac, 2009, s. 139-140).

Daha fazla sermaye girişinin gerçekleşmediği ve döviz kurunun düştüğü durumlarda, yabancı sermaye ve yatırım fonları sahiplerinin, ellerindeki varlıklarının değeri düştüğü için, en küçük “*devalüasyon*”⁴ riski, sermayenin hızla ülkeden çıkış yapmasına yol açmıştır. Bu süreçte neoliberalleşme sürecine dahil olan Latin Amerika, Avrupa ve Asya ülkelerindeki gibi, Türkiye’de de, “*devalüasyon*” ve “*kriz*” süreçleri kaçınılmaz olmuştur. Sonuç olarak küresel boyutta Şili’den sonra Meksika’nın 1995 yılında, Doğu Asya ülkelerinin 1997 yılında, Rusya’nın 1998 yılında yaşadığı krizler ve finansal piyasalardaki çöküşler, 2001 yılına gelindiğinde Türkiye’de de yaşanmıştır. Neoliberal politikalar, Latin Amerika ülkeleri, Doğu Asya ülkeleri ve Rusya’nın ardından 2001 yılında Türkiye’ye de tarihindeki en önemli finansal krizlerinden birini yaşatmıştır (Toporowski, 2014).

1.3.2. 2001 Ekonomik Krizi’ne Neoliberal Çözüm Arayışları

2001 yılındaki krize yönelik çözüm arayışları çerçevesinde, IMF ve Dünya Bankası gibi oluşumların tesiriyle, geniş yetkilerle Ekonomiden Sorumlu Devlet

⁴ Dış dengeyi sağlamak için ulusal paranın değerinin devlet tarafından düşürülmesi.

Bakanlığı görevine getirilen Kemal Derviş, IMF tarafından önerilen yapısal reformların tasarlanarak hayata geçirilmesini sağlamıştır. Bu süreç, 1980'lerde ilk kriz belirtilerini yaşayan Latin Amerika ülkelerinde 1989 yılındaki Washington Uzlaşması ile neoliberalizmin krizinin neoliberal programla aşılmaya çalışılmasına benzemektedir. Derviş'e öncelikle Merkez Bankası Başkanlığı teklif edilmiştir. Ancak yalnızca güçlü yetkilere sahip bir ekonomi bakanının başarılı olabileceğini belirtmesi üzerine, Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olarak atanmıştır. Hazine ve Merkez Bankası üzerinde yetkiler almış, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerle koordinasyon konusunda geniş yetkilere sahip olmuştur. Derviş'in fikir ayrılığı yaşadığı birçok bakan ve bürokrat görevden ayrılmıştır (Bird ve Arpac, 2009, s. 142).

Derviş'in uygulamaları ekonomik olanın siyasi olandan ayrılması ve uluslararasılaşmanın kaçınılmazlığı ilkelerine dayandırılmıştır. Yaklaşık yüz civarında düzenleyici metin feshedilmiş ve devlet bankalarının piyasa mantığına göre yeniden yapılandırılması için reformlar hızlı biçimde hayata geçirilmiştir. TCMB'ye resmi bağımsızlık tanınmış, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) gibi kuruluşların özerkliği ve düzenleyici gücü arttırılmıştır (Marois, 2011, s. 168-182). Derviş, IMF'nin programı kapsamındaki yapısal reformları, 2001 Mart'ından 2002 Ağustos'una kadar ekonominin başında olduğu süreçte IMF ve Dünya Bankası ile tam bir uyum halinde hayata geçirmiştir. Bu süreçte alınan kararlar, siyaset mekanizmalarının işleyişinin bir ürünü olmaktan çok, 1980'deki gibi teknokratik bir anlayış ile hayata geçirilmiştir. Bu bağlamdaki bütün düzenlemeler piyasaların her ülkede her olguya aynı tepkiyi vereceğini varsayan evrenselci varsayımlara dayanmıştır (Törüner, 2016).

Bu süreçte IMF kaynaklı sıcak para girişleri olmuş, fakat bu para dış borçların ve daha önceki IMF borçlarının ödenmesi için kullanılmış ve sonuç olarak döviz rezervlerinde düşüş yaşanmıştır. Dış borç ise, 15 milyar ABD Doları artış göstermiştir. Gayri Safi Milli Hasıla'da ve üretimde kısmî artış yaşanmıştır. Fakat bu artış da kriz öncesine göre oldukça düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Dış borçlar, 1995 yılında GSMH'nin %42,6'sından 2000 yılında %56,7'sine ulaşmışken, Derviş döneminde de %76,2'sine ulaşmıştır. Ayrıca 2001 yılında %8,5 olan işsizlik, IMF programının tatbikinden sonra 2002 yılının Mart ayında %11,8'e yükselmiştir. Türkiye bir kriz ve belirsizlik ortamında erken seçime gitmiştir (Törüner, 2016, s. 253-265).

1.3.3. Neoliberalizmin 2002 Sonrası Yansımaları

2002'deki yönetim değişikliğinin ardından ilk olarak yine IMF önerileri doğrultusunda TCMB'nin bağımsızlığı arttırılmıştır (Marois, 2011, s. 181). Ancak Patton'a göre seçim sonuçlarının tek partili bir hükûmet için yeterli olma olasılığı düşük görüldüğü için yeterli hazırlık yapılmadığından, ilk aşamada hiyerarşi ve görev dağılımı sorunlarını aşana kadar IMF'nin ilkeleri doğrultusunda adımlar atılmıştır. Bununla beraber uygulamaya geçirilmese de, IMF önerileri ile çelişen söylemlerde de bulunulmuştur (Patton, 2006, s. 519-531).

Yönetimde hiyerarşi ve görev dağılımı sorunu ortadan kalktıktan sonra, neoliberalleşme sürecine devam edilmiştir. Hızlı özelleştirmeler, piyasa liberasyonu, vergi indirimleri ve mali istikrar öncelikli politikalar hayata geçirilmiştir. Emek piyasaları esnek hale getirilmiş, sendikal faaliyetlerde bazı kısıtlamalar getirilmiş, taşeronlaşma eğilimi yaygınlaşmış ve tarıma yönelik destekler azaltılmıştır. İşverenlere düşük işçi maliyetleri ve yüksek esneklik sağlayan taşeronluğa ilişkin esnek politikalar ile 2002-2011 arasında taşeron işçi sayısı 1,1 milyon artarak 1,5 milyona yükselmiştir. Taşeron olmayanlara göre daha düşük ücretlere, daha az sosyal haklara, daha az iş yeri sağlığı güvencesine ve gelir güvencesine sahip olan taşeron işçilerin sayısındaki artışla beraber sendika üyeliğinin toplam işgücündeki payı 2002-2011 arasında %9,5'ten, %5,9'a düşmüştür (Dorlach, 2015).

IMF'nin, yapısal reformlar bağlamındaki önceliklerinden biri, tarımda serbestleştirme olmuştur. Fiyat destekleri, alım garantileri ve sübvansiyonlar, kesin bir şekilde mali yük oluşturmakla ve piyasaların olağan işleyişinde bozulmalar yaratmakla ilişkilendirilmiştir. Bu konuda Türkiye'deki ekonomik karar alıcılar, her ne kadar çiftçilerin desteğini kaybetmemek için IMF ile hükûmet arasında bir dizi gergin geçen müzakereler yürütmüş olsa da genel olarak IMF'nin şablonlarına uyulmuştur (Patton, 2006, s. 519). 2003'ten sonra tarım sübvansiyonları sürekli biçimde azaltılmış ve 2013'te GSYİH'nın içindeki payı neredeyse yarıya düşürülmüştür. Sürdürülen sübvansiyonların büyük bölümü ise küçük ölçekli çiftçilik yapanlardan ve kırsal kesimden çok, büyük arazi sahiplerine ve tarım işletmelerine ayrılmıştır. Neoliberal politikalar kapsamında, sosyal güvenlik ve işgücü piyasası düzenlemelerinin azaltılması gibi koruyucu refah devleti anlayışı tasfiye edilirken, yerine “gelir testine dayalı sosyal yardımlar” getirilmiştir (Dorlach, 2015).

Bu dönemde neoliberalizme aykırı sayılabilecek bazı adımlar da atılmıştır. Sağlık, eğitim ve toplu taşıma sistemlerinde devlet harcamalarında önemli artış yaşanmıştır. 2004-2008 arasında “Sağlıkta Dönüşüm Programı” kapsamındaki sağlık reformu kapsamında refah devleti anlayışı kapsamında ele alınabilir politikalar hayata geçirilmiştir. “Sağlıkta Dönüşüm Programı” öncesinde de, Türkiye'nin sağlık sistemi ağırlıklı olarak kamusal iken, Sağlıkta Dönüşüm Programı (2003) kapsamında sağlık alanında kamu harcamaları son derece önemli bir artış yaşamıştır. 2002-2009 arasında sağlık harcamaları GSYİH'nın %3,8'inden %5'ine yükselmiştir. Bu oran daha sonra 2012'de ise %4,3'e gerilemiştir. Buna karşın sağlıkta özel sektör de genişlemiştir. Dorlach'a göre sağlıkta özel sektörün genişlemesi, farklı boyutta bir eşitsizlik doğurmuştur. Bir yandan düşük ve orta kalitede temel halk sağlığı hizmetlerinin geniş halk kitlelerine eriştirilmesi sağlanırken, orta ve yüksek kalitede özel sağlık hizmetlerine erişimde ise eşitsizlik artmıştır. Süreç sonunda istatistiksel olarak, 2002-2011 arasında sağlık kuruluşlarına ortalama başvuru sayısı %250 civarında artarken, bebek ölümleri yaklaşık %75 azalmıştır. Bu süreçte eğitim alanındaki kamu harcamaları ise GSYİH'nın %2,8'inden %4'üne yükselmiştir. Bununla beraber neoliberalizmin eğitim alanına yansması ise, özel okul ve özel üniversite sayılarındaki artışla adeta kısmi bir özelleştirme sürecinin yaşanması olmuştur (Dorlach, 2015). Dolayısıyla bu dönemde düşük ve orta seviyedeki temel kamu hizmetlerine erişimde sıkıntı çeken kesimler için olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak orta ve yüksek kalitedeki hizmetlere ilişkin yürütülen özelleşme süreci, farklı boyutta bir eşitsizlik doğurmuştur.

Neoliberalizmin bir başka yansıması, gelir vergileri üzerinde olmuştur. Türkiye’de bu dönemde vergi ile ilgili tüm reformlar, neoliberalizme uygun biçimde gerçekleşmiştir ve IMF programı dışına çıkılmamıştır (Patton, 2006). 2004-2006 yapılan gelir vergisi indirimlerinin birinci dalgasında vergiler %40'tan %35'e, ücret dışı gelirler için vergiler %45'ten %40'a düşürülmüştür. 2006'da her iki vergi oranı da %35'e düşürülmüş ve kurumlar vergisi %30'dan %20'ye düşürülmüştür. Buna karşılık otomobil ve alkol gibi ürünlerde ek vergi oranları yükseltilmiştir. Başka bir deyişle birçok Latin Amerika, Avrupa ve Asya ülkesinde olduğu gibi doğrudan vergiler düşürülmüş, dolaylı vergiler yükseltilmiştir. Sonuç olarak 2002-2013 arasında GSYİH'ya göre toplam vergi gelirleri %18,6'dan %27,1'e yükselmiştir. Bu da kamu

harcamaları ve sosyal yardımlar için gerekli kaynağı sağlamıştır. Fakat bu durumun daha sonra sorunlara yol açan bir sonucu, toplumun daha zengin kesimlerine vergi yükleyen doğrudan vergiler azaltılırken, vergi gelirlerinin artışının önemli kısmının, daha düşük gelir seviyelerine sahip kesimlerin daha fazla etkilendiği dolaylı vergilerden elde edilmesi olmuştur (Dorlach, 2015).

Neoliberalizmin Türkiye'deki en önemli yansımalarından bir diğeri, özelleştirme konusunda olmuştur. Özelleştirmeler aracılığıyla 2003-2011 arasında 35 milyar ABD Doları'nı aşan bir özelleştirme geliri elde edilmiştir. Bu sekiz yıllık süreçteki özelleştirmelerin toplam hacmi, önceki yirmi yıldaki özelleştirme hacminin beş katı büyüklüğünde olmuştur. 2010'ların ortalarında özelleştirilecek çok az kamu varlığı kaldığında, bu ek gelir kaynağı artık sürdürülemez hâle gelmiştir. Dolayısıyla, kamu harcamaları yeniden vergi gelirlerine daha bağımlı hale gelmiştir ve vergi yükünden düşük gelir seviyesine sahip kesimler daha fazla etkilenmiştir (Dorlach, 2015).

Sonuç olarak, Türkiye'de ekonomi politikalarını doğrudan doğruya etkileyen neoliberalizm; gelir vergilerinin azaltılıp dolaylı vergilerin arttırılmasıyla, yabancı sermayedarlara çeşitli resmî garantilerin sağlanmasıyla ve sermaye hareketlerinde kuralılaşma reformlarıyla büyük sermaye sahipleri için uygun koşulları sağlamıştır. Bu süreç ithal ikameci sanayileşme anlayışını tasfiye etmiş ve ithalata dayalı büyüme modelini önceleyen bir sistem getirmiştir. Bu sistem, hem dış sermaye kaynaklarının, hem küresel sistemin, hem de Türkiye'nin aynı anda istikrar içinde olmasını gerektirdiği için; neoliberalleşme sürecindeki birçok ülke gibi, tekrarlanan finansal krizleri beraberinde getirmiştir. Neoliberalizm, kamu politikaları üzerinde ise göreceli olarak etkide bulunmuş ve bu süreçte Washington Uzlaşması'na aykırı birçok politika uygulamaya konulmuştur. Kamu harcamalarının arttırıldığı sağlık, eğitim ve toplu taşıma alanlarında refah devleti kapsamında sayılabilecek adımlar atılmıştır. Bununla beraber neoliberalizm, bu alanlarda özel hastaneler, dershaneler, okullar ve üniversiteler aracılığıyla etkili olmuştur. Bu çerçevede, neoliberalizm, IMF ve Dünya Bankası'nın neoliberal ilkeleri doğrultusunda devletlerin temel kamu hizmetlerinde adeta bir yarı özelleşme sürecini tetiklemiştir. Bu yarı özelleşme süreci, özel yatırımcılar için geniş kâr fırsatları yaratarak, sağlık ve eğitim de dâhil, en temel kamu

hizmetlerinde kâr odaklı faaliyet yürütebilme imkânı sağlarken, orta ve yüksek kaliteli hizmetlere erişim boyutunda bir sosyal eşitsizlik durumu meydana getirmiştir.

1.4. NEOLİBERALİZM'E YÜKLENEN PEJORATİF VURGULAR VE ÇAĞDAŞ NEOLİBERALLERİN ALTERNATİF TERMINOLOJİ KULLANIMI

Tarihsel süreçte Alman Freiburg Okulu'ndaki ekonomistler klasik liberalizme yönelik eleştirilerini ve ortaya koydukları revizyonu, betimleyici ve olumlu çağrışımlarla birlikte neoliberalizm olarak adlandırmıştır. Günümüzde ise küresel boyutta, neoliberalizm kelimesinin pejoratif⁵ çağrışimli kullanımı daha yaygındır. Boas ve Gans-Morse'ye göre, bu durum, Şili'de 1970'lerin darbe yönetimi ve kutuplaşmış siyasi ikliminde Friedman ve Hayek'in köktenci teorileri ile özdeş politikalar izleyen askeri yönetim altındaki diktatörlük koşullarına dayanmaktadır. Şili'deki askeri yönetim, her ne kadar Almanya ile taban tabana zıt politikalar için, Almanya gibi “sosyal” kelimesini öne çıkararak “sosyal piyasa ekonomisi” kavramını da kullanmış olsa, uygulanan politikaları eleştirenler “neoliberalizm” kelimesini tercih etmeye devam etmiştir. Bu kullanım, bütün dünyada geniş kabul görmüştür. Bu bağlamda, neoliberalizm, belirli özellikleri ve ampirik referansları olan piyasa köktenciliğine dayalı yeni bir liberalizm biçimini ifade etmekle beraber, daha geniş bir alana yayılarak, serbest piyasalarla ilişkili olumsuz fenomenleri, piyasaya dayalı radikal-köktenci görüşleri ve neoliberal ideolojinin hakim olduğu her tür politikayı ifade etmek için de kullanılmaya başlanmıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 151-157).

Pejoratif vurgulara değinen bir diğer önemli isim Şilili politikacı ekonomist Alejandro Foxley'dir. Foxley, neoliberalizmin Latin Amerika'daki nihai hedefinin ekonominin işleyiş biçimini, sosyo-ekonomik gerçeklikten uzak biçimde, en aşırı versiyonunda, yukarıdan aşağı ve köklü biçimde değiştirmek olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede neoliberalizme yöneltelen eleştiriler, kendilerini liberalizm geleneği içinde konumlandıran bazı Latin Amerikalı akademisyenler tarafından da dile getirilmiştir. Modern neoliberalizmin radikal yapısına dikkat çeken ve “liberalizmi”

⁵ “Yergileyici”

daha ılımlı biçimde yeniden kavramsallaştırma girişimlerinde bulunan Miguel Sang Ben ve Andrés Van der Horst, 1992 yılında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Biz liberaller, kendimizi sık sık karıştırdığımız indirgemeci neoliberallerden farklı kılmak için toplumun ve ekonominin iç işleyişini anlamalıyız... Neoliberalizm, bu piyasanın uygulanması için ideal sosyal koşullar olmasa bile, sosyal krize yönelik çözümleri piyasaya dayalı ekonomik reçetelere indirger. Neoliberaler, -önce ekonomi- ilkesi adına sosyal refahı feda etmeyi tercih ettikleri için anti-liberal olarak etiketlenmelidir.”(Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 149-150)

Bu eleştirilerin, 1920’lerden sonra Alman neoliberalerin, klasik liberalizme yönelik eleştirilerine benzemesi, neoliberalizmin geçirdiği dönüşümü göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Alman neoliberaler, klasik liberalizmi piyasalara yönelik aşırı güvenle suçlamıştır. Aradan geçen yarım yüzyılda, neoliberalizm, Alman neoliberaleri sert eleştiren Hayek ve Friedman gibi ekonomistlerin fikirleri doğrultusunda dönüşüme uğramıştır. Alman neoliberaleri eleştiren Hayek ve Friedman çizgisindeki modern neoliberalizm, kendilerini ılımlı liberal çizgide konumlandıranlar tarafından benzer şekilde *“piyasalara aşırı güvene dayanan bir indirgemecilikle”* suçlanmaktadır.

Modern neoliberalizme yüklenen pejoratif çağrışımlar nedeniyle, neoliberal fikir ve politikaları savunanlar, “Ortodoks politikalar”, “neoklasik” ve “liberal” gibi kavramları tercih etmektedir. Hayek gibi neoliberalizmin fikir babası olan ekonomistler de, kendilerini “klasik liberalizmin savunucuları” olarak tanımlamıştır (Thorsen ve Lie, 2007, s. 5-6). Ayrıca küresel ölçekte 1990’lardan itibaren entelektüel çevrelerde teorik açıdan serbest piyasaya alternatiflere inanların sayısı hızla azalmıştır. 1990’ların sonunda neoliberalizm neredeyse rakipsiz duruma gelmiştir. Çin gibi birkaç devletin döviz kurlarını aşağı çekerek rekabete maruz kalmayı sınırlandırması dışında neoliberalizme direnç gösterebilen bir ülke kalmamıştır (Heywood, 2018, s. 225). Dolayısıyla neoliberalizm, hız, kapsam ve hırs bakımından eşi görülmemiş, radikal piyasa köktenciliğine dayanan yeni serbest piyasa modelleriyle ilişkili her şey için doğal bir yergileyici etiket haline gelmiştir (Boas ve Gans-Morse, 2009, s. 138-157).

2. BÖLÜM

NEOLİBERALİZMİN KAMU POLİTİKALARINA YANSIMALARI VE NEOLİBERAL DENEYİMLERE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Neoliberalizm, 1970’lerden sonra dünya genelinde iktidarların ve en büyük muhalif rakiplerinin siyasi programlarını etkilemiş ve siyasi süreçlerin çerçevesini belirlemiştir. Munck’a göre, neoliberalizm iktidarların ve ana muhalefetlerin tüm rasyonaliteyi piyasaya atfettikleri sosyo-politik bir matris oluşturmuştur. Bu sosyo-politik matris, sermaye hareketlerinin kutsallaştırılması, emek piyasalarının düzenlemelerden arındırılması, refah devleti ve kalkınma devleti anlayışlarının demode görülerek siyasi ufkun daraltılması, sendikaların etkinliklerinin azaltılması, siyasi yurttaşlık yerine tüketerek kimlik kazanan birey düşüncesinin yerleşmesi, devletin görevlerinin piyasaya ve sivil toplum kuruluşlarına bırakılması gibi temellere dayanmıştır (Munck, 2014). Bu bölümde, bu çerçevede neoliberalizme yönelik eleştiriler ele alınmaktadır.

2.1. NEOLİBERALİZME YÖNELİK TEORİK ELEŞTİRİLER

2.1.1. Evrensel Homo Economicus Varsayımı

Neoliberal ideolojinin temelini oluşturan en önemli fikir, hem ekonomi politikalarını, hem de kamu politikalarını etkileyen neoliberal reformların çerçevesini belirleyen “*homo economicus*” varsayımdır. Homo economicus varsayımında, kıt kaynaklar ile sınırsız arzulardan oluşan, içinde bireylerin daima seçimler yaptığı bir dünya tasavvuru ortaya konulmuş, bütün insanlar, “*en iyi seçimleri yaparak çıkarlarını maksimize eden bireyler*” olarak konumlandırılmıştır. Bireyler, kusursuz akılcılığa sahip, sınırsız bilişsel yetenekleri olan, mükemmel bilgiye erişebilen, egoist kişisel çıkarlar peşinde koşan, kârlarını maksimize etmek için yaşayan ve her zaman tutarlı tercihlerde bulunan aktörler olarak öngörülmüştür. Bu çerçevede, herhangi bir zaman veya yerdeki ekonomik olayların karmaşıklığına karşı, “*evrensel rasyonel seçim yapan birey*” indirgemesi, neoliberalizme basitleştirici metodolojik bir zemin sağlanmıştır (Brohman, 1995, s. 98-99).

Teorik açıdan homo economicus varsayımı, ilk olarak neoklasik ekonomilerin doğuşuyla birlikte, 1870’lerde ortaya çıkmıştır. Fakat Brohman’a göre, dünyada yaşanan sosyoekonomik süreçler, hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde, daima kârını maksimize eden homo economicus bireylerden oluşan rasyonel bir dünyanın veya homo economicus şeklindeki stereotip modellerle açıklanabilen bir rasyonalite alanının hiçbir zaman geçerli olmadığını göstermiştir. Liberal olan ve liberal olmayan ekonomist ve düşünürler, tarihsel süreç içerisinde, özellikle 1929 Ekonomik Buhranı’ndan sonra, homo economicus varsayımının sorunlarını ortaya koymuştur. Buna karşın modern neoliberalizm, homo economicus varsayımının ortaya atılmasından yüz yıl sonra, bütün kusurlarını göz ardı ederek, fikirlerini bu varsayımın saf bir versiyonuna dayandırmıştır. Bu durum, Brohman’a göre, neoliberalleri gerçek ampirik dünyayı anlamaya ve açıklamaya yarayan bütün mekanizmaları görmezden gelmeye teşvik etmiştir (Brohman, 1995, s. 98-99).

“Görmezden gelme” tutumu, neoliberal düşünürler tarafından bilinçli biçimde tercih edilmiştir. Modern neoliberalizmin fikir babalarından Friedman, bir sosyoekonomik varsayımın gerçekçiliğinin, iktisat teorisyenleri için hiçbir öneme sahip olmadığını, çünkü bir varsayımın geçerliliğinin, varsayımın tahminlerinin doğruluğu ile ölçülmesi gerektiğini dile getirmiştir. Friedman, indirgemeci tutumuna yönelik eleştirileri ise aşağıdaki ifadelerle adeta alaya almıştır:

“Buğday piyasasının gerçekçi bir teorisi, yalnızca buğday arz ve talebinin doğrudan altında yatan koşulları değil, aynı zamanda değiş tokuş yapmak için kullanılan madeni para veya kredi araçlarını da içermelidir. Buğday tacirlerinin (her tacirin) saç ve gözlerinin rengi, geçmişi ve eğitimi, aile fertlerinin sayısı, özellikleri, geçmişleri ve eğitim durumu gibi kişisel özellikleri; buğdayın yetiştirildiği toprak türü, fiziksel ve kimyasal özellikleri, yetiştirme mevsimi boyunca hüküm süren hava; buğdayı yetiştiren çiftçilerin ve nihai olarak onu kullanacak tüketicilerin kişisel özellikleri... Böyle bir "gerçekçilik" elde etmede çok ileri gitmeye yönelik herhangi bir girişim, bir teoriyi tamamen yararsız hale getirecektir.”

Bu bağlamda Friedman’ın homo economicus varsayımıyla ilgili tek çekincesi, bireylerin doğduğunda aynı şartlara sahip olmaması olmuştur. Ancak Friedman’a göre dezavantajlı bireylere bir miktar maddi destek sağlandığı an, onlar da homo economicus kapsamına dâhil olacaktır. Dolayısıyla neoliberalizm, homo economicus varsayımını, gerçek dünyaya dair bir tanımlayıcı olmaktan çok, belirli bir sorun için önemsiz olduğu öngörülen bütün değişkenlerden yalıtım için tasarlanmış bir stereotip olarak benimsemiştir (Friedman, 1953). Ayrıca, Heywood’a göre homo economicus varsayımının önemli bileşeni olan kâr maksimizasyonu konusunda da, birçok liberal düşünür çekincelerini belirtmiş olmasına rağmen, neoliberalizm insan doğasına ilişkin sınırlamaları tamamıyla göz ardı ederek, saf versiyonuyla finansal odaklı kârını maksimize eden birey modelini benimsemiştir (Heywood, 2013, s. 67-68).

Neoliberalizmin söz konusu homo economicus varsayımına yönelik eleştiriler, beş grupta ele alınabilir. Birincisi, homo economicus varsayımının, bireyci bir kültüre sahip olmayan toplumlarda da geçerli olan evrensel bir geçerliliğe sahip olarak kabul edilmesidir. Bu bağlamda Ntibagirirwa’ya göre neoliberalizm, kültürel, bilişsel, zamansal sınırlamaları göz ardı ederek, bireyselciliği kalkınma için mutlak geçerli girdi olarak değerlendirmektedir. Ancak hiyerarşi ve toplum dayanışmasını vurgulayan Konfüçyüsçü fikirlerin ekonomik başarılar zemin sağladığı Güneydoğu Asya ülkelerinde başarılı kalkınma süreçlerine tanıklık edilmiştir. Aynı zamanda neoliberalizmin her açıdan bütün önerilerinin eksiksiz biçimde hayata geçirildiği Sahra Altı Afrika⁶ ülkelerinde ise neoliberal kalkınma politikaları başarısız olmuştur. Bu iki örnek Ntibagirirwa’ya göre “*bireycilik ve kar maksimizasyonu*” ile “*kalkınma süreçleri*” arasında doğrudan bir korelasyon bulunmadığını göstermektedir. Neoliberalizm, bu yaklaşımıyla toplum dayanışmasına dayalı örneklerle rağmen alternatif arayışları etkisiz hale getirmektedir (Ntibagirirwa, 2009, s. 298-300).

İkincisi, davranışsal iktisat bağlamında ve insan psikolojisinde, esas olanın, kâr maksimizasyonu değil, “tatmin olma eşiği” olmasıdır. Doucouliagos’a göre insan doğası, en mükemmel sonuç için değil, tatmin olma eşiğine ulaşıncaya kadar çabalamaya eğilimlidir. Örneğin daha yüksek bir maaş alma kapasitesine sahip işçiler, genellikle,

⁶ Afrika kıtasında bulunup Kuzey Afrika’nın bir parçası olarak görülmeyen ülkeler.

mevcut durumdan tatmin olduğu veya daha fazla çaba harcamak istemediği için bunu yapmamaktadır. Benzer durum, bazı şirketlerin büyüme potansiyelini bilerek ve isteyerek kullanmama durumu için de geçerlidir. Tatmin olma eşiğinin aşılmasından ötürü, imkân ve kapasite olmasına rağmen kâr maksimizasyonu doğrultusunda bilerek ve isteyerek herhangi bir adım atılmaması, kâr maksimizasyonu varsayımının her zaman geçerli olmadığını göstermektedir (Doucouliagos, 1994, s. 879).

Üçüncüsü, kâr maksimizasyoncusu birey varsayımı teknik açıdan doğru kabul edilse bile; bireylerin kâr ve çıkar algısının manipüle edilmesidir. Barnes’e göre, bireyler, profesyonel biçimde zevkleri ve çıkarları manipüle eden reklamlardan veya tetikleyici sebeplerden etkilenecek, kendi yararına olduğunu düşündüğü, ancak yararına olmayan eylemlerde bulunabilmektedir (Barnes, 1988, s. 482). Spicer ve Alvesson’a göre, gelişen reklam endüstrisinde, reklamlar, ürünlerin avantajlarını tanıtmaya veya abartmaya işlevini aşarak, eğlenceden giyime, eğitimden politikaya ve sağlık sorunlarına kadar her alanda üretilen ürünler ve verilen hizmetler “tüketici üretme araçlarına” dönüşmüştür. Oluşan “ikna ekonomisi” kapsamında, kâr maksatlı üretilen ürünler için insanların zevk ve çıkar algılarını biçimlendirmek, ilgili ürünleri ve hizmetleri satın almalarını sağlamak, kısaca “müşteri ve ihtiyaç üretmek” için devasa bütçeler harcanmaktadır (Spicer ve Alvesson, 2017, s. 184-203).

Dördüncüsü, sınırlı rasyonellik, yani bireylerin bilişsel yeteneklerinin sınırlı olmasıdır. Doucouliagos’a göre bireyler, tam olarak neoliberalizmin tasvir ettiği kâr maksimizasyonuna ulaşmak istese dahi, insan zihninin bilginin toplanması, işlenmesi ve analizinde, içsel çekişmeleri ve sınırlamaları söz konusudur. İnsanlar, daima bilişsel sınırlamalarının ve sayısız bilgi probleminin dayattığı kısıtlamalar altında kararlar almaktadır (Doucouliagos, 1994, s. 878). Bu çerçevedeki eleştiriler, siyaset bilminde sınırlı rasyonel olarak kavramsallaştırılmıştır. Sınırlı rasyonel, neoliberalizm gibi, bireylerin çıkar maksimizasyonu hedefine odaklanmış oldukları temelinden yola çıkmakta, fakat bu hedeflere ulaşmaya çalışırken karar vericilerin her zaman “bilişsel sınırlamalarının” olduğunu altını çizmektedir (Jones, 1999, s. 299).

Beşincisi, neoliberalizmin “kâr maksimizasyonu” anlatısında, bireylerin kâr algısının, sadece piyasaya bağlı olan ve finansal değerleri ana ölçüt kabul eden bir yapıda tasvir edilmesidir. Brohman’a göre gerçekten kârlarını ve çıkarlarını

maksimize etmeye odaklanan ve manipüle olmadan bunu başaran bireylerin kâr ve çıkar algıları, “*fınansal çıkarların ve piyasanın dışındaki unsurlara*” bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Brohman’a göre bireylerin kâr ve çıkar algıları, piyasa ve finansal değerlerin ötesinde, “*kültürel değerlere, toplumsal ilişkilere, politik kurallara ve politik kurumlara*” bağlı olarak biçimlenmektedir (Brohman, 1995, s. 297).

2.1.2. Piyasa Köktenciliği ve Evrensel Piyasa Anlayışı

Neoliberalizm, piyasa köktenciliği temelinde, devletlerin her tür ekonomik müdahalesinin, tarihsel, kurumsal ve politik değişkenlerden bağımsız olarak ekonomik verimsizlikler ve yağmacı politikalarla eşitlendiği bir anlatı sunmaktadır. Ancak devlet müdahalelerinin, her zaman, her ülkede, her konuda ve herkese iyi veya kötü olması gibi bir durum mümkün değildir. Doğru bir değerlendirme için, devlet müdahalelerinin zaman, mekân, konu, çevre ve devlet kapasitesi bağlamında ayrı ayrı irdelenmesi gerekmektedir. Devlet müdahalelerinde, güçlü sınıflar, bölgesel gruplar, ailesel ve etnik gruplarla ilişkiler gibi unsurların sahip olduğu zıt çıkarlar ve gerilimler etkili olabilmektedir. Ekonomik ve siyasi aktörler, kendilerinin ve müttefiklerinin en çok yararlanacağı müdahale biçimlerini egemen kılmak için mücadele etmektedirler. Devletler ise bu mücadelelere cevap vermek için farklı teknik kapasitelere sahiptir. Bu farklılıklar, tarihsel, sosyal, kültürel, politik ve ideolojik faktörlere bağlıdır. Bu nedenle bir ülkede çoğunluk için faydalı olan bir reform, başka bir ülkede çoğunluk için olumsuz sonuçlar doğurabilir (Brohman, 1995, s. 300-302).

Neoliberalizm, piyasayı, “*homo economicus bireylerin toplamı*” olarak tasvir ederken, toplumu oluşturan bireylerin kendi kârlarını maksimize etmek için rasyonel seçimini gerçekleştirme özgürlüğü kazanmasının, bütün ulusal ekonomileri ve küresel ekonomiyi iyileştireceği şeklinde bir anlatı sunmaktadır. Bu doğrultuda, özgürleştirme gerekçesiyle kuralsızlaştırıcı neoliberal reçeteler, uygulanacakları kültürlerden ve ekonomik yapılardan bağımsız şekilde evrensel çözümler olarak sunulmaktadır. Özgürleştirici neoliberal reçetelerin gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu yok edeceği görüşleri, her ne kadar “nasıl” sorusunu yanıtlamamış olsalar da, Hayek ve Williamson gibi neoliberal ekonomistler tarafından dile getirilmiştir. Ntibagirirwa’ya göre bu görüşler, aslında Adam Smith’in bir ulusun zenginliğinin nasıl artırılabilirliğiyle

alakalı görüşlerine kadar uzanmakla beraber; neoliberalizm, klasik liberal düşünürlerin ortaya koyduğu bütün çekinceleri ve kısıtlamaları yok saymaktadır (Ntibagirirwa, 2009, s. 298-299). Görmezden gelmeye dayalı indirgemeci pozitivist yaklaşım, Friedman tarafından da açıkça savunulmuştur (Friedman, 1953).

Neoliberalizmin neoliberal reformlara ve neoliberal kalkınma modeline dayanak teşkil eden indirgemeleri, piyasa köktencilğine ve evrensel piyasa varsayımına dayanmaktadır. Bu bağlamda toplumlar tarihî, kültürel, geleneksel, siyasal, sosyal değişkenlerden izole edilmiş bir piyasada yaşamını sürdüren bireyci canlıların toplamına indirgenmektedir. Kalkınmanın ekonomik olmayan bütün unsurları, fiilen analitik bir değerlendirmeden dışlanmaktadır. Ekonomik yapılar, sosyal ilişkilerinden ve tarihsel dinamizmden soyutlanarak, kıt kaynakları tahsis etmek için basit teknik araçlara indirgenmektedir. Ülkelerin ekonomik yapılarındaki özel sorunlar ve karmaşık ilişkiler görmezden gelinmektedir. Sosyoekonomik yapıları farklılaştıran etkenler göz ardı edilmekte ve piyasalar “özdeş” kabul edilmektedir. Bütün ülkelerde özel sektör unsurlarının piyasadaki gelen sinyallere vereceği tepkinin aynı olacağı varsayılmaktadır. Her ülkede dış yatırımlara ve piyasa teşviklerine eşdeğer yanıt verebilen ve istekli olan bir kapitalist sınıfın var olduğu varsayılmaktadır. Kaynaklar için ödenen farklı fiyatların ve teknolojik üretim araçlarına farklı düzeylerde erişim imkânlarının, yatırım modellerini ve birikim sürecini doğrudan etkilediği göz ardı edilmektedir (Brohman, 1995, s. 297-299). Gerring ve Thacker’a göre bu durum, bütün ülkeleri baştan başarısızlığa ve krizlere mahkûm etmektedir. Dolayısıyla neoliberal reformların, bir ülkeye fayda sağlaması için o ülkenin söz konusu reformları kendi potansiyel ve ihtiyaçlarına göre analitik bir süzgeçten geçirdikten sonra gerekli düzenlemeleri yaparak hayata geçirmesi gerekir (Gerring ve Thacker, 2005, s. 251).

2.1.3. Kamu Yararına Karşı Ekonomik Büyüme Temelli Kalkınma

Anlayışı

Tarihi ve felsefi boyutta, temsili demokratik sistemlerde, kamu politikaları ve ekonomi politikaları, “kamusal çıkarlar” ve “kamu yararı” çerçevesinde meşruiyet zeminine oturtulmaktadır. Neoliberalizm ise, kalkınma hedeflerini, kamu yararı gündeminden soyutlayarak ekonomik büyümeyi ve finansal değer ve grafiklerdeki

yükselişi esas almıştır. Bu çerçevede neoliberalizm, kalkınmayı “ekonomik büyümenin boyutu” bağlamında ele almaktadır. Ancak kamusal çıkarlar ve kamu yararı söz konusu olduğunda “kalkınma”, sâdece ekonomik büyümeden ibaret değildir. Brohman'a göre asıl dayanak ekonomik büyümenin “ne için ve kim için olduğu”dur. Neoliberalizmin, basit model kurgusunu korumak için ampirik verileri yok saymasına ek olarak, kalkınma vizyonunu ekonomik büyümeye bağlamış olması, sosyoekonomik süreçlerin tamamen yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. Bu durum da, akılcı olmayan standart politikaların önerilmesinde dayanak olarak kullanılmaktadır. Brohman'a göre toplumu atomistik bireylerin toplamı olarak ele alan neoliberalizm, dezavantajlı konumdaki insanları göz ardı ettiği gibi, siyasal tarih açısından birçok kurumun meşruiyet dayanağı olan “kamu yararı” kavramını ve kavramın “sosyal adalet, gelir adaleti, fırsat eşitliği, sürdürülebilirlik” gibi toplumsal boyutlarını da göz ardı etmektedir (Brohman, 1995, s. 298-307).

Bu çerçevede Kuttner'e göre neoliberalizmin kamu yararına karşı ekonomik büyümeyi esas almasına karşın, Japonya, Güney Kore gibi Doğu Asya ve Güneydoğu Asya ülkeleri, 1980 sonrasında, başarılı büyüme dönemlerinde, uluslararası alanda neoliberal reformlardan yararlanırken, ulusal düzeylerde “kamusal çıkarlar” adına neoliberalizmin bütün ana ilkelerini reddetmiştir. Liberal düşünür Kuttner'e göre bu ülkelerin başarılı kalkınma hamlelerinde, neoliberalizme aykırı kamu politikalarının yanı sıra, ekonomik faaliyetler ve sermaye piyasaları da “kamu yararı” ve “kamusal çıkarlar” lehine sıkı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu ülkelerde başarılı büyüme dönemlerinde de, neoliberal finansal kuralılaşma politikalarının aksine, ulusal ekonomik yapı, “kamu yararı” ve “kamusal çıkarlar” adına “*yabancı spekülasyon sermayeden olabildiğince yalıtılmıştır.*” Japonya ve Güney Kore gibi Doğu Asya ve Güneydoğu Asya ülkeleri, yerli üretimle ve meşruiyetini “kamu yararına” ve “kamusal çıkarlara” dayandıran devlet öncülüğündeki kartellerle dünya çapında endüstriler geliştirmişlerdir. Liberal dergi The American Prospect'in editörlüğünü de yapan Kuttner bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Doğu Asya ülkeleri, açık sermaye piyasaları konusunda IMF'nin diktelerini takip ettiğinde başları belaya girdi ve sonrasında, bir daha asla IMF'ye dilenmek zorunda kalmamak için bu piyasaları spekülasyon fon hareketlerine kapatarak ve dövizli savaş sandıkları

kurarak toparlandılar. Hiper-küreselleşme meraklıları, ihracat fırsatlarını artırarak yoksul ülkelere fayda sağladığını da iddia ettiler, ancak Doğu Asya'nın başarısının gösterdiği gibi, ihracatı artırmanın birden fazla yolu vardır ve birçok yoksul ülke küresel neoliberal rejim koşullarından zarar görmüştür.”

Bu bağlamda neoliberalizmin krizinin çözülmesindeki en önemli adım neoliberalizmin içini boşalttığı “kamu yararı” ve “kamusal çıkarlar” kavramlarının yeniden ele alınmasıdır (Kuttner, 2019). Japonya, Güney Kore gibi Doğu Asya ve Güneydoğu Asya ülkelerinin uluslararası alanda neoliberalizmden yararlanırken ulusal düzeyde ekonomik büyümeden önce “kamu yararı” ve “kamusal çıkarları” esas alarak, devlet öncülüğündeki kartellerle dünya çapında endüstriler geliştirmiş olması, gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu neoliberal krizlerin çözüm arayışlarına yardımcı olabilecek önemli örneklerdir.

2.2. UYGULAMAYA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

2.2.1. Finansallaşma ve Uluslararası Sermaye Hareketlerinde Kuralsızlaşma

Neoliberal dönemde farklı coğrafyalardaki ekonomi politikalarının ve kalkınma anlayışlarının merkezine yerleşen “finansallaşma”, yerel ve uluslararası ekonomilerin işleyişinde finansal güdülerin, finansal piyasaların, finansal aktörlerin, finansal enstrümanların ve finansal kurumların artan rolünü ifade etmektedir (Kotz, 2008, s. 3-17). Neoliberalizm; vergi indirimleri ve ücretlerin düşürülmesi ile eşgüdümlü olarak “finansallaşma” ile bütün sermaye sahiplerine daha fazla harcanabilir kaynak sağlanacağını, büyük şirketlerin daha yüksek kazanç sağlayıp daha fazla yatırım yapmaya başlayacağını, kaynakların daha iyi tahsis edileceğini ve herkes için daha fazla istihdam ve refah oluşacağını öne sürmüştür (George, 1999).

Dumenil ve Levy’e göre, tarihsel süreçte kökenleri 19. yüzyılın sonlarına dayanan modern finansal unsurlar, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sıkı düzenlenme altına alınmıştır. Faiz oranları ve ticari bankaların finansal faaliyetleri kontrol altına alınarak etkileri sınırlandırılmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası sermaye hareketlerine katı sınırlamalar getirilmiştir. 1970’lere kadar finansal unsurlar, finans dışı ekonomik üretim faaliyetlerini destekleme işleviyle varlığını sürdürmüştür.

1970'lerdeki sorunlar sırasında, neoliberalizm, krizi “kâr oranındaki düşüşle” ilişkilendirerek, manipülatif biçimde ulusal ve uluslararası ölçekte finansal kuralsızlaşmayı teşvik etmiştir. Finansal kuralsızlaşma ile eşgüdümlü olarak büyük şirketlerde çalışan işçilerin üye olduğu sendikaların zayıflatılması, büyük şirketlerin birleşmelerine elverişli şartların yaratılması gibi finansal elitlerin menfaatleri doğrultusundaki uygulamalar hayata geçirilmiştir (Dumenil ve Levy, 2001, s. 579-588).

Naim'e göre, Thatcher ve Reagan öncülüğünde 1980'lerdeki kuralsızlaşma reformları sırasında yaşanan teknolojik ilerlemeler ve kurumsal değişimler önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Finansal piyasalar köklü bir dönüşüm yaşamışken, ticari bankalara yatırım bankaları eklenmiştir. ABD ve Avrupa'da aileler, paralarını bankalardaki geleneksel tasarruf hesaplarından çekerek, daha yüksek getiri ve çeşitlendirme imkânı sunan yatırım fonlarına aktarmıştır. 1990'ların başına gelindiğinde, ABD ve Batı Avrupa'daki yatırım getirilerinin, yeni sanayileşmekte olan ülkelerdeki kadar yüksek olmaması, gelişmekte olan ülkelere doğru geçici ve spekülatif bir fon akışına sebep olmuştur. Böylece 1990'larda neoliberal finansal reformları hayata geçiren ülkelere doğru bir sermaye akışı yaşanmıştır (Naim, 1999, s. 513).

Bu durum, Kotz'a göre, finansal piyasalardaki faaliyetlerin ve finansal kurumların kârlarının, finansal olmayan ekonomik faaliyetlere ve kârlara nazaran hızla yükselmeye başlamasına yol açmıştır. ABD ve Batı Avrupa'daki finansal kurumlar, kendi kârlarını arttırmak için, üretim sektörleri yerine, finansal piyasalara odaklanan faaliyetlerde hizmet vermeye başlamışlardır. Ayrıca finans dışı ekonomik sektörlerle zenginlik elde edenler de, finansal kâr sistemlerine yönelmiştir. Bunun sonucunda dünyadaki mal ve hizmet ticareti, petrol krizinin ortaya çıktığı 1973'te döviz işlemlerinin değerinin %15'i iken, 1995'te döviz işlemlerinin %2'sinden daha azına düşmüştür. Bu süreç, 1970'lerin başında krize yönelik ilk çözüm arayışlarında, şirket sahiplerinin çıkarları aleyhine daha fazla kamu müdahalesinde bulunmayı öngören görüşlere karşı, büyük sermaye sahiplerinin ortak bir refleksi olarak da nitelendirilmiştir. Kotz'a göre, 1970'lere kadar sermaye sahiplerinin kâr güdülerine mesafe ile yönetilen şirketler için, 1970'lerin kriz ortamında, daha fazla kamu müdahalesi ihtimalinin gündeme gelmesi üzerine, neoliberalizm, sermaye sahiplerinin

gücünü, eskisinden de etkili biçimde tesis etme projesi olarak, finansallaşma ve uluslararası sermaye hareketlerinde kuralsızlaşma projesi olarak yükselişe geçmiştir (Kotz, 2008, s. 3-17).

Dumenil ve Levy'e göre, 1929 Ekonomik Buhranı'nın ardından kontrol altına alınan, spekülatif etkileri azaltılan ve daha sıkı düzenlemelere tabi tutulan finansal aktörler, 1970'lerden sonraki neoliberal reformlar aracılığıyla sınırlamalardan arındırılmıştır. Neoliberal reformlar, finansal faaliyetlerdeki kârı garanti altına alan düzenlemeler getirmiş ve finansallaşma temelli bir ekonomik dönüşüm sürecini tetiklemiştir. Finansal alanlardaki reel faiz oranlarının yükselmesi sebebiyle finans dışı sektörel firmaların, kamu kurumlarının ve hane halkının gelirleri de, finansal sektörlere doğru kaymıştır. 1990'ların finansal krizlerinden sonra ise, neoliberalizm, finansal kuralsızlaşma karşısı bütün sosyal ve politik dinamikleri kontrol altına almayı başarmış ve neredeyse bütün ülkelerde finansal faaliyetler lehine stratejiler hayata geçirmeye devam etmiştir. Dumenil ve Levy'e göre finansal faaliyetlerden elde edilen kârlar, 1970'lerin ortasındaki ilk yükseliş döneminin ardından 1980'lerde ve 1990'larda iki büyük sıçrama daha yaşamıştır. Sonuç olarak neoliberalizm, bütün finansal krizlere rağmen, finansal faaliyetlerden elde edilen gelirleri olağanüstü şekilde artırmaya devam ederek 2000'li yıllara girmiştir (Dumenil ve Levy, 2001, s. 588-602).

Neoliberal dönemde en büyük küresel finansal krizlerden biri, 2007-2009 yılları arasında ABD ve Batı Avrupa'da hızla yükselen ev fiyatlarıyla balon emtia patlaması şeklinde ortaya çıkan ve finansal çöktüşlere sebep olan krizdir. Davies'e göre bu kriz, neoliberal finansallaşmanın boyutu ve kuralsızlaşmanın etkileri konusunda çok önemli bir farkındalık yaratmıştır. Finansal sektörlerin sigortalanması ve 2008 yılında kamu kaynakları ile gerçekleştirilen banka kurtarma operasyonları, kazançların büyük sermaye sahiplerine aktarılmasına karşılık, kayıp ve risklerin kamulaştırıldığını daha açık biçimde göstermiştir. Finansal kuralsızlaşma ve "*artan hane halkı, tüketici ve öğrenci borçları*" hakkında bu dönemde bir farkındalık oluşmuştur. Kârlılığın üretimden uzaklaşarak büyük sermaye sahiplerinin lehine olacak şekilde finansal sektörlere kaydığı daha iyi anlaşılmıştır (W. Davies, 2014, s. 316).

Finansal krize çözüm olarak uygulanan kemer sıkma politikaları, krizin nedeni olmayan ücretli çalışanları, işçi kesimleri ve çiftçi kesimleri, yaşanan finansal krizin bedeline ortak etmiştir ve bu kesimlerin refah seviyesini düşürmüştür. Bu bağlamda Pradella ve Marois'e göre, sürece bir bütün olarak bakıldığında neoliberal dönemdeki kemer sıkma politikalarının ardında kamu harcamalarını azaltma hedefi vardır, fakat bu kamu borcunu azaltmak için değildir. Neoliberal kemer sıkma politikalarında gerekçe olarak şirketlerin rekabet gücünü arttırmak öne sürülse de, pratikte hedef finansal aktörlerin kârlarını arttırmaktır. Çünkü neoliberalizm devletleri kriz dönemlerinde finansal piyasaları kurtarmaya zorlayarak kamu borcunu arttırmıştır. 2007 yılında yüksek faizli ipotek kredilerindeki sorunların büyümesiyle tetiklenen ve 2008'in sonlarında ABD yatırım bankası Lehman Brothers'ın çöküşüyle küresel boyut kazanan finansal kriz esnasında, küresel sistem çöküşün eşiğine gelmiş ve çöküşü devletlerin müdahaleleri ile engellenmiştir. Başka bir deyişle yaşanan finansal krizin sebebi, büyük sermaye sahiplerinin büyük riskli hareketleri iken; krizin faturası, orantısız biçimde toplumun tamamına kesilmiştir. Ayrıca 2007-2009 yılları arasındaki krize yanıt olarak birçok Batı devleti neoliberalizmin tasfiye ettiği Keynesyen politikalara dönmüştür. Daha da ötesinde neoliberalizm bu dönemde başarısız özel bankaları ve endüstrileri kamulaştırmıştır. Dolayısıyla finansal aktörlerin riskli hareketlerinin doğurduğu krizden doğan borç kamu kesimlerine yüklemiştir. Sonuç olarak, devlet müdahaleleri, kamu borçlarında büyük artışlara maruz kalma pahasına, neoliberal küresel sistemin büyük çöküşünün önüne geçmiştir. Küresel finansal sermayenin neoliberal dönüşüm altında kazandığı ayrıcalıklar ise, çok büyük ölçüde bozulmadan konumunu muhafaza etmiştir (Pradella ve Marois, 2013, s. 6-22).

Northcott'a göre bu durum İngiltere'de oldukça karakteristik ve ironik bir örnek ortaya çıkarmıştır. İngiltere'de batmakta olan bankaları kamulaştırmaya ve kamu fonlarıyla riskli özel borçları satın almaya yönelik müdahaleler, çöken Northern Rock isimli bankanın neoliberal başkanı Matt Ridley gibi yaşanan krizin mimarları tarafından talep edilmiştir. Ancak müdahale isteklerinin sebepleri, fikir değişikliğinden ziyade, neoliberal dönemde yükselen riskli finansal türev ürünleri başta olmak üzere yüksek riskli neoliberal finansal denemelerin kurtarılması amacını taşımıştır (Northcott, 2011, s. 41).

2.2.2. Devletin Ekonomik Alandan Çıkarılması Çelişkisi

Neoliberalizm, teorik ve pratik açıdan “*devlet karşıtı*” ve “*güçlü devlet*” paradoksu yaratmaktadır. Wong’a göre, neoliberalizmin en çelişkili ve kafa karıştırıcı unsurlarından biri budur (Wong, 2019). Michel Foucault, Philip Mirowski, Jamie Peck gibi düşünürler, neoliberalizmin devleti verimsizlikle özdeşleştiren ilk anlatısının arka planında, aslında neoliberalizmin devlet ve piyasa arasındaki ilişkiyi finans lehine yeniden yapılandırmayı amaçlayan proje olmasının yattığını ifade etmiştir (Stahl, 2019, s. 1-2).

Centeno ve Cohen, neoliberalizmin devlet konusundaki çelişkisini üç başlıkta gruplandırmıştır: Birincisi, neoliberalizm, teorik açıdan verimsizlikle özdeşleştirdiği devleti, ekonomik alandan ve kamu hizmetleri alanlarından uzaklaştırırken, pratikte devlet gücünü gerektiğinde askeri darbe ile elde edip siyaset mekanizmalarını ve halkı neoliberal reformlara zorlamak için her yolu denemiştir. İkincisi, neoliberalizm, kriz zamanlarında piyasa başarısızlıklarını devlet aracılığıyla toplumun tamamının üstlenmesini sağlamıştır. Üçüncüsü, neoliberal dönemde, devletlerin kurumsal gücü, kamu yararına çalışan kurumlardan alınarak, merkez bankaları, maliye bakanlıkları gibi “*sermaye ile ilişkileri yöneten kurumlara*” doğru aktarılmıştır (Centeno ve Cohen, 2012).

Neoliberalizmin devlet konusunda teorik bir yanılsama yarattığını belirten Hathaway’e göre; ekonomik alan ve piyasa, devlet tarafından yaratılmaktadır. Bu nedenle devleti ekonomik alandan çıkarma projesi, teknik olarak mümkün değildir. Devlet, örneğin özel mülkiyet hakları, şirketler hukuku ve sözleşme hukuku hükümleri yoluyla zorlayıcı gücünü kullanarak piyasayı yaratmaktadır. Şirketlerin toplumsal gücü ve etkisi, devletin kurduğu kurumsal yapı üzerine kuruludur. Dolayısıyla Hathaway’e göre bireylerin ve şirketlerin servetinin, gücünün ve hatta mülkiyet varlığının devletten soyutlanması imkânsızdır (Hathaway, 2020, s. 317-322).

Pradella ve Marois’e göre, neoliberalizm, devletin ekonomi üzerinde soyutlanmasından çok, yeni finansal zorunluluklar getirilmesi gibi, sermaye birikiminin veya büyük sermaye sahiplerinin yeni ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır. Ayrıca, çağdaş uluslararası sistem üzerinde ABD ve Batı Avrupa ülkeleri gibi merkezlerin baskın siyasi rolü, sermaye ilişkilerinin

küresel olarak genişlemesini ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin devletler arası hiyerarşide üstünlüğü koruma arzularından soyutlamayı imkânsız kılmaktadır. Büyük sermaye merkezleri de, bu doğrultuda, merkezlerinin bulunduğu ABD ve Batı Avrupa devletlerinin siyasi gücü aracılığıyla dünyanın geri kalanındaki kazanımlarını arttırmaktadır. Dolayısıyla ulusal düzeydeki ekonomik unsurlar kadar, uluslararası sermaye hareketlerinin de devletlerin çıkarlarından ve konumlarından soyutlanması mümkün değildir (Pradella ve Marois, 2013).

Sonuç olarak neoliberalizm, teoride devlet karşıtı fikirleri savunurken, uluslararası alanda ABD ve Batı Avrupa devletlerinin siyasi gücüne bağlı olarak etki göstermektedir. Kriz dönemlerinde devlet müdahalelerine başvurarak, dünyadaki bütün ülkelerde borçlanmaya ve krizin bedelinin devlet aracılığıyla toplumların bütün kesimlerine ödetilmesini sağlamaktadır. Epstein ve Pollin'e göre, neoliberal küresel sistem, devletlerin müdahalesi ile birden çok defa 1929 Ekonomik Buhranı ölçüsünde çöküş yaşamının eşiğinden döndürülmüştür. Neoliberal küresel sistem, kamu borçlanmasıyla finanse edilen “*devletlerin acil kurtarma müdahaleleri*” ile çok defa çöküşten kurtarılmıştır. Kurtarma konusunda sağlanan “*garantörlük*” ise aynı zamanda neoliberal sistemdeki yüksek riskli finansal eğilimlerin giderek daha fazla güçlenmesine sebep olmaktadır (Epstein ve Pollin, 2021).

2.2.3. Kamu Hizmetlerinin Özelleştirilmesi ve STK'lara Yüklenen

Misyonlar

Sosyal devlet, refah devleti ve kalkınmacı devlet anlayışları, devletlere demokratik toplumların inşasında merkezî rol atfetmiştir. Devletlere kamu yararının teşvik edilmesi ve sosyal refahın yaygınlaştırılması misyonunu yüklemiştir. Neoliberalizm ise kamu hizmetlerine piyasa aktörlerini konuşlandırılırken, devletin sorumluluk alanlarından çıkarılan bazı işlevleri sivil toplum kuruluşlarına yüklemiştir. Bu bağlamda neoliberalizm öncesinde dînî kuruluşlar, ticaret birlikleri, sendikalar vb. sivil toplum kuruluşları, özel grup çıkarları olarak görülmüş ve bu çerçevede rol oynamıştır. Neoliberalizm ise, özel amaçla kurulmuş sivil toplum kuruluşlarını, genel refahın yaygınlaştırılması adına hareket eden aktörler olarak tanımlamıştır. Kamat'a göre, neoliberal kalkınma anlayışında, sivil toplum kuruluşları ve piyasa aktörleri, “kamusal çıkarlara hizmet eden devlet” anlayışını tasfiye ederek onun yerini almıştır

(Kamat, 2004). Liberal düşünür Kuttner'e göre neoliberal kalkınma anlayışının bu görüşleri, 1990'larda ılımlı liberalleri de bünyesine dâhil ederek, "*kamu hizmetlerine*" ilişkin sosyal hedeflere, "*piyasaların gücünden yararlanılarak ulaşılabileceği inancına*" dönüşmüştür. Devletler, kamu hizmetlerinde dahi verimsizlikle ilişkilendirilirken, piyasaların başarısızlığı ise nadir görülen bir özel durum olarak görülmüştür (Kuttner, 2019).

Bu çerçevede McDonald'a göre birçok ülkede 1970'lerin ortasından itibaren su, elektrik ve sağlık gibi kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, neoliberal dönüşümün merkezinde yer almıştır. Şili'de General Pinochet, İngiltere'de Thatcher yönetiminde su ve sanitasyon (sağıklama) gibi temel hizmetlerin elden çıkarılmasıyla başlayan kamu hizmetlerinin özelleştirilme süreci, kısa sürede eğitim kuruluşlarından hapisane sistemlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Üstelik bu temel hizmetlerde özel sektör için riski azaltan, kârlılığı arttıran düzenlemelerle şirketlere kârlılık için çeşitli garantiler verilmiştir. Ancak bu durum neoliberalizmin iddialarının aksi yönde sonuçlar doğurmuştur. Neoliberal özelleştirme süreçleri, maliyetlerin artmasına, işçi ücretlerinin düşmesine ve çevresel adaletsizliğe yol açmıştır. Sağlık standartlarının altında sunulan ya da hiç sunulmayan hizmetlerin yanı sıra bir dizi yolsuzlukla ilgili sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır (Pradella ve Marois, 2013, s. 119-120). Northcott'a göre bu durumun en tipik örneklerinden biri Bolivya'da su kaynakları üzerindeki dağıtım haklarını satın alan Fransız su yönetimi şirketi Suez'in faaliyetleri olmuştur. Şirket, kâr getirmediği için halkın en yoksul kesimlerinin yaşadığı yoğun nüfuslu bölgeleri su hizmeti kapsamı dışında bırakmıştır (Northcott, 2011, s. 37).

Ayrıca Dünya Bankası tarafından aşağıdan yukarıya kalkınma savıyla, devletlerin kamu yararı kapsamındaki bazı faaliyetlerinin sivil toplum kuruluşlarına yüklenmesi, birçok soruna yol açmıştır. Kamat'a göre, etkili olmayı başarabilen sivil toplum kuruluşları, seçimle göreve gelmeyen ve kendi kendilerini atayan yöneticiler tarafından yönetilmektedir. Ayrıca temsil kapsamı belli değildir ve kâr amaçlı özel şirketlerin kontrolündeki vakıflar tarafından desteklenmektedir. Kamat'a göre çok uluslu şirketlerin kontrolündeki vakıflar tarafından desteklenerek sesini duyurma imkânına erişen sivil toplum kuruluşları, gerçek halk hareketlerini temsil etmekten uzaktır. Bu kuruluşlar, Kamat'a göre neoliberalizmin gerçek kamusal çıkarların karşısında konumlandırırmış olduğu, belli bir zümreye öncelik tanıyan ve her koşulda

küresel ölçekte büyük sermayenin çıkarlarını korumakta olan aktörlerdir. Sivil toplum kuruluşlarına yüklenen bu roller, ayrıca sivil toplum kuruluşlarını birbiriyle mücadeleye itmekte, ayrıştırıcı biçimde sosyal kimliklerin ve ilişkilerin pazarlanmasına yol açmaktadır. Sivil toplum kuruluşları bünyesinde temsil edilmeyen kesimler ise kaderlerine terk edilmektedir. Sonuç olarak, kamu refahı, kendini iyi pazarlayan grupların özel çıkarlarına indirgenmekte ve kamu yararı yerine özel çıkarlar arasındaki müzakereler esas alınmakta, kamu yararı ve kamu refahı ideallerine dayalı meşruiyet zeminleri ortadan kaldırılmaktadır (Kamat, 2004, s. 155-170). Buna bağlı olarak herkesin temsil edildiği durumda ise sivil toplum kuruluşları arasındaki rekabette zayıf olanlar adına fırsat eşitsizliği durumu söz konusu olmaktadır.

2.2.4. Şirketokrasinin Yükselişi ve Çok Uluslu Şirketler

Neoliberalizmin, uygulamadaki bir diğer önemli sonucu şirketokrasiyi ve çok uluslu şirketleri güçlendirmesidir. Şirketokrasi veya korporatokrasi⁷ (*corporatocracy*), şirketler tarafından yönetilen veya şirket çıkarları doğrultusunda kontrol edilen toplumsal, ekonomik, politik ve adli sistemi ifade etmektedir (Dreiling, 2017). Şirketokrasi, neoliberalizm bağlamında banka kurtarma operasyonlarını, şirket yöneticilerine aşırı yüksek maaşlar verilmesini ve ulusal hazinelerin, insan emeğinin ve doğal kaynakların sürdürülebilirlik ilkelerine aykırı biçimde tüketilmesini kapsamaktadır (Dumenil ve Levy, 2015, s. 53-86).

Tarihsel süreçte 1970'lere kadar ABD ve Batı Avrupa'da büyük şirketler var olmakla beraber; yürürlükteki yasal düzenlemelerle mülk sahiplerinin kâr güdülerine göreceli olarak belirli bir mesafeye, kamusal çıkarlara uygun biçimde yönetilmiştir. Sosyal güvenlik mekanizmaları devletler tarafından garanti altına alınmış ve finansal unsurlar finansal olmayan ekonomik sektörlerin hizmetinde varlığını sürdürmüştür. Şirket yöneticileri, şirketleri işçilerin ücretlerinin belirli bir düzeyden yüksek olması gerektiğini dikkate alarak yönetmiştir. Neoliberalizm ise, bu vizyonu rafa kaldırmıştır. Hayata geçirilen neoliberal kuralsızlaşma reformları ile şirketler, sadece kâr amaçları doğrultusunda hareket edebilir hale gelmiştir (Dumenil ve Levy, 2015, s. 67-68).

⁷ Korporatizm ile korporatokrasi karıştırılmamalıdır. Korporatizm toplumcu çıkarlar ve dayanışma temelinde şirket-dernek örgütlenmeleri ilişkilendirilirken; korporatokrasi şirketler lehine toplumsal çıkarlar aleyhine hayata geçirilen uygulamalarla ilişkilendirilmektedir.

Şirketlerin kurumsal gücünü inceleyen Hathaway'e göre ABD ve Batı Avrupa'da şirketler, siyasi mekanizmaları etkileme konusunda uzman hale gelmiştir. 1970'lerden sonra, şirketlerin lobicilik ve seçim kampanyası katkılarına harcadıkları maddi kaynaklar katlanarak artmıştır. Şirketler kendi çıkarları doğrultusunda şirket yanlısı fikirleri güçlendirmek için çeşitli düşünce kuruluşlarını finanse etmeye başlamıştır. Şirketler, neoliberalizmle beraber, kanserojen kimyasalların satışı, riskli finansal türevlerin yaratılması, ormanların tahrip edilmesi veya kişisel verilerin satılması gibi toplumsal maliyeti yüksek konular da dâhil olmak üzere, şirketler için oldukça kuralsız bir dünya yaratmayı başarmıştır. IMF ve Dünya Bankası kredilerine bağlı kuralsızlaştırma reformları, şirketlere bu noktada en önemli desteği sağlamıştır (Hathaway, 2020, s. 319-323).

Şirketokrasinin gelişmekte olan ekonomilere sahip ülkelerdeki etkisi, özellikle çok uluslu şirketler aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Stiglitz'e göre, sermaye piyasasının kuralsızlaştırılmasının etkileri gelişmekte olan piyasaları daha derinden etkilemiştir. Neoliberal düzende, Wall Street'in, Amerikan sermayesinin ve finans kuruluşlarının desteklediği bir aday seçimi kaybederse, bankalar paralarını ülkeden çekmektedir. Seçmenler ya Wall Street'e teslim olmak ya da ciddi bir mali krizle karşı karşıya kalmak arasında seçim yapmak zorunda bırakılmaktadır. Bunun anlamı, Stiglitz'e göre Wall Street'in (ABD merkezli küresel ölçekli şirketokrasinin), o ülke vatandaşlarından daha fazla siyasi güce sahip hale getirilmiş olmasıdır. Şirketler, gelişmiş ülkelerde dahi, siyaset mekanizmalarını *"refah devleti uygulamaları, ücret düzeyleri, artan oranlı vergilendirme"* gibi hususlarda kendi lehlerine kararlar almaya zorlayacak kadar güç sahibi hale gelmiştir (Stiglitz, 2019).

Ayrıca ABD ve Batı Avrupa merkezli şirketler, 1980'lerden itibaren neoliberal reformlarla beraber bazı sektörlerdeki üretim faaliyetlerini, işçiliğin düşük maliyetli olduğu ülkelere kaydırmıştır. Bu durum Smith'e göre emek ve çevre bağlamında çağdaş emperyalizm ve çağdaş sömürü sistemi yaratmıştır. Merkezleri ABD ve Batı Avrupa'da olan şirketlerin Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinde kaydıracağı üretim faaliyetleri ile beraber, bu ülkelerde tarımsal üretimde yer alan işçilerde azalma görülürken, ithalata bağlı ihracata yönelik endüstrilerde istihdam edilenlerin sayısında yaklaşık üç kat artış yaşanmıştır (Smith, 2013, s. 51-53). Bununla beraber ülkelerin kendi potansiyelleri doğrultusunda katma değeri yüksek olacak sektörlerde atılması

gereken adımlar için, yatırım yapma kapasitesine sahip olan yenilikçi yerli girişimcilerin olduğu ülkelerde ise, söz konusu yerli girişimciler, çok uluslu şirketler tarafından engellenmektedir. Uzun vadede ülkelerin kalkınmasına destek sağlayacak olan yerli girişimler, bu nedenle engellenmiş olmaktadır (Brohman, 1995, s. 299). Nitekim çok uluslu şirketlerin farklı ülkelerde faaliyet göstermesindeki amaç, daima yüksek kâr elde etmektir. Bu amaçla, düşük sermayeyle, hızlı ve yüksek kâr elde edilebilecek sektörlerle yatırım yapan çok uluslu şirketler, kârlar düşüş yaşadığında sermayesini o ülkeden hızla çekmektedir (Hasanov, 2012, s. 353).

Neoliberalizm, teorik arka planda, laissez faire politikalarının uygulanması durumunda, piyasaların ülke içindeki rekabette verimsizliği (zayıflığı) cezalandırdığı ve verimliliği (güçlülüğü) ödüllendirdiğini savunurken, ülkeler arasındaki rekabette ise, tam tersi bir iddiada bulunarak zayıf ekonomileri güçlendirdiğini ve güçlülere zayıflatıldığını öne sürmektedir. Shaikh'e göre, neoliberal ideolojinin bu çelişkili anlatısı, kısa vadede doğru gibi görünse de, orta ve uzun vadede doğru değildir. Başlangıçta daha düşük üretim maliyetlerine sahip olan ülkede, dış ticaret fazlası görülmekte, bu ülkeye sermaye girişi gerçekleşmekte, bu da faiz oranlarını düşürmekte ve kredi kullanılabilirliğini arttırmaktadır. Güçlü ekonomiye sahip olan ülkede ise ilk aşamada sermaye çıkışı yaşanmakta ve kısa süre sonra faiz oranları yükselmektedir. Bunun üzerine paradan daha fazla para kazanmak isteyen sermaye sahipleri, faiz oranları düşük olan ülkeden yüksek olana doğru geri dönüş yapmaktadır. Dolayısıyla ülkeler arasındaki ticaret dengesizlikleri, tersine sermaye akımlarıyla dengelenmektedir ve durum başta zayıf ekonomiler lehine gibi görünürken, kısa sürede zayıf ekonomiler aleyhine dönmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkeler teknolojik gelişmelerle üretim maliyetlerini düşürmeye devam ederken, yoksul ülkelerin teknolojik gelişmelere uyum sağlayacak altyapısı olmadığı için, sahip oldukları maliyet avantajlarını sürdürmek adına zamanla işçi ücretlerini daha da düşürmek zorunda kalmaktadır. Sonuç olarak yabancı sermaye, çok uluslu şirketler ve yabancı sermayenin anavatanı, sermayenin herhangi bir ülkeye giriş ve çıkış yaptığı süreçte kârlı taraf olurken, hedef ülkede ise bazı sektörleri ve istihdam alanlarını ortadan kaldırmakta ve bu sürede kaldırdığından daha fazla istihdam da yaratmamaktadır. Zaten, çok uluslu şirketlerin veya yabancı sermayenin bu faaliyetlerindeki hedefi de, istihdam yaratmak değil kâr elde etmektir (Shaikh, 2014, s. 76-90).

Çok uluslu şirketlerin faaliyetleri neticesinde gelişmiş ekonomilere sahip devletlerin ekonomik büyüme oranları ve büyük sermaye sahiplerinin kârları artış gösterse de, bu devletlerde gelir piramidinin orta ve alt seviyesinde bulunanlar için de olumsuz sonuçlar görülebilmektedir. Çünkü çok uluslu şirketlerin yatırımları ve sermaye hareketleri sırasında, hem ticaret fazlası hem de ticaret açığı veren ülkede düşük kâr oranlarına sahip sektörlerde istihdam düşüşü yaşanmaktadır. Buna karşın yeni istihdam alanlarının, daralan sektörlerde kaybolan istihdam miktarından daha fazla olacağına dair bir garanti olmamaktadır. Dolayısıyla her iki ülkedeki istihdam durumunun da öncekinden daha kötü durumda olması mümkündür (Shaikh, 2014). Nitekim 1990'ların sonunda bile uluslararası şirketlerin doğrudan yabancı yatırım kapsamında farklı ülkelere doğru gerçekleşen sermaye akışının yüzde altmışından fazlası, yeni iş alanları yaratmamış, istihdam düşüşüne yol açan “birleşme ve devralmalara” ayrılmıştır (George, 1999). Northcott'a göre bu durum, gelişmiş ekonomilerdeki büyük sermaye sahiplerine doğru sermaye transferine ve zayıf ekonomiye sahip olan ülkede istihdamın daralmasına ve kaynakların tükenmesine sebep olmaktadır. Neoliberalizm ayrıca görece zayıf ekonomiye sahip ülkelerde kentsel orta sınıf tarafından yönetilen yerel firmaların ve kamu kuruluşlarının direnme gücünü azaltmaktır. Neoliberal dönemdeki sermaye hareketleri neticesinde Polonya, Rusya, Romanya ve Ukrayna gibi ülkelerde bu politikalar kentsel orta sınıf tarafından yönetilen yerel firmaların ve kamu kuruluşlarının üzerinde benzer sonuçlara sebep olmuş, bu ülkelerde yoksullaşma ve işsizlik oranları yükselmiştir (Northcott, 2011, s. 37).

2.2.5. Gelir Adaletsizliği

Neoliberalizmin gelir adaletsizliği konusundaki olumsuz sonuçları, ABD ve İngiltere gibi ekonomilerde de görülmektedir. Bu ülkelerde, 1979 sonrasında gelir dağılımının en tepesinde yer alan %1'lik kesime ait servette, olağanüstü artış oranları görülmüştür. En yüksek gelir düzeyine sahip %10'luk dilimde önceki dönemde iyileşmelere karşın, en düşük %40'lık dilimdekiler, büyük oranda mülk ve gelir kaybı yaşamıştır (Northcott, 2011, s. 38). 1980'lerde, ABD'deki ailelerin en yüksek gelir seviyesine sahip %10'u ortalama aile gelirlerini %16 arttırmış, en üst dilimdeki %5'i de %23 arttırmıştır. En zengin %1'lik kesimi ise %50'lik bir artış elde etmiştir. En düşük gelire sahip olan %10'u ise gelirlerinin %15'ini kaybetmişlerdir. Sonuçta

ABD’de en yüksek gelir seviyesine sahip ailelerin %1’i, en düşük gelir seviyesine sahip %10’unkinden 65 kat daha yüksek ortalama gelire sahip bir durumdayken, 10 yıl sonra, en zengin %1, en düşük gelir seviyesine sahip % 10’luk dilimin 115 katı gelire sahip olmuştur (George, 1999).

Ayrıca Epstein ve Pollin’e göre 1978-2019 arasında ABD’deki şirket yöneticilerinin ortalama maaşları ABD’li işçilere göre on kattan fazla artış göstermiştir (Epstein ve Pollin, 2021). Küresel sosyal adalet konusunda neoliberalizmi inceleyen George, ABD ve Batı Avrupa’daki gelir adaletsizliği artışını, *“Gelir skalasının ilk %20’sindeyseniz, neoliberalizmden bir şeyler kazanmanız muhtemeldir ve merdivende ne kadar yükselirseniz, o kadar çok kazanırsınız. Tersine, kalan % 80’in tümü kaybetmektedir ve ne kadar altta olurlarsa, orantılı olarak o kadar çok kaybederler.”* şeklinde ifade etmektedir (George, 1999).

2.2.6. Çevresel Adalet, Ekoloji, Halk Sağlığı Ve Sürdürülebilirlik

Neoliberalizmle beraber sermayenin artan hareketlilik kapasitesi, şirketlerin, doğaya zarar veren sektörlerde üretim tesislerini, sıkı çevresel önlemlere sahip gelişmiş ülkelerden, çevresel kirliliği önlemeye ilişkin daha az düzenleme bulunan ülkelere kaydırmasını kolaylaştırmıştır. ABD gibi geniş coğrafyaya sahip ülkelerde ise çevresel kirliliğe yol açan üretim tesisleri gelir düzeyinin daha düşük olduğu bölgelere kaydırılmıştır. Faber’a göre, bu durum, kâr güdüsü doğrultusunda çevresel önlemlere para harcamaktan ziyade prosedürleri aşmayı benimseyen şirketlerin hareketlilik kapasitesini arttırmanın en doğal sonucudur. Faber’a göre çevrenin korunmasıyla ilgili yasal önlemler, birçok sektörde en külfetli maliyetler arasındadır. Bu nedenle ekolojik risk yaratan üretim tesislerine yönelik *“kirlilik kontrol ekipmanı, filtre, arıtma”* vb. maliyetleri zorunlu kılan yasal düzenlemelerden kaçan şirketler, *“kârları düşüren harcamaları”* azaltmak için bu yola başvurmaktadır (Faber, 2018, s. 10-11).

Sürdürülebilirlik konusundaki bir diğer mesele, hafriyatçılık veya ekstraktivizmdir. Ekstraktivizm, teknolojik gelişmelerle doğal kaynakların yoğun bir şekilde, çok az veya hiç katma değeri olmadan ihracat ürünü olarak satılmasını ifade etmektedir. Leguizamón’a göre Latin Amerika’daki ABD destekli neoliberal yönetimler, çok uluslu tarım şirketleri tarafından yürütülen emtia ihracatı projelerini agresif biçimde desteklemiştir. Yer altı kaynaklarının katma değersiz ihracatı ve

ormansızlaşma, Latin Amerika'daki biyolojik çeşitliliği tehdit ederek telafisi zor olan ekolojik sorunlara sebep olmuştur. Aynı zamanda ormansızlaşma bölgesel hava kalitesini de olumsuz etkileyerek, insanlar ve doğa üzerinde olumsuz sonuçlara sebep olmuştur (Leguizamón, 2016, s. 684-687).

Çevresel adaletsizliğin artışı bağlamında, Faber'e göre, insanlar, tehlikelerin farkında olduklarında, tehlikeli maddeleri havaya ve suya salma faaliyetlerini, temiz ve sağlıklı bir çevre gibi en temel insan haklarının ihlali olarak görüp kendilerinin, ailelerinin, çevrelerinin kirlilikten zehirlenmesini istemeyecektir. Bu sebeple çok uluslu şirketler, itirazlarla karşılaşmamak için en tehlikeli endüstriyel tesisleri ve doğal kaynak çıkarma işlemlerini, yerel halkın en az siyasi güce sahip olduğu, en az tepki göstermeye meyilli olduğu bölgelere kaydırmaktadır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerdeki neoliberal yönetimler, ülkeye gelmesi istenen doğrudan yabancı yatırım için yeni petrol sahalarına, ormanlara, tarım arazilerine, maden yataklarına ve diğer doğal kaynaklara çevresel önlemleri göz ardı ederek erişim imkânı sağlamaktadır. Çok uluslu şirketlerin çevreye zararlı üretim tesislerinin bu tür yönetimlerin olduğu ülkelere ve bölgelere taşınması, zehirli atıklarını bu tür ülkelere boşaltması, çevresel adaletsizliği dramatik boyutlara taşımaktadır. Bu çerçevede neoliberalizm, çevresel haklar bakımından, düşük gelir düzeylerine sahip toplumları daha az değerli gören bir sistem inşa etmektedir (Faber, 2018, s. 11-12).

2.3. IMF BÜNYESİNDE NEOLİBERALİZM ELEŞTİRİLERİ

Neoliberalizmin uluslararası komuta merkezi olan ve neoliberalizmle özdeşleşen kurum olan IMF'nin içinden Ostry, Loungani ve Furceri imzasıyla yayınlanan 2016 tarihli bir çalışmada oldukça önemli saptamalar yapılmıştır. Çalışmada "ekonomik büyüme" neoliberalizm gibi temel hedef olarak benimsenmekte, ancak neoliberalizmin iki temel savının bu doğrultuda başarısız olduğu vurgulanmaktadır.

Çalışmadaki en önemli tespit, uluslararası sermaye hareketleri için kuralsızlaştırma reformlarının, neoliberal ideolojinin iddia ettiği gibi herkese yarar sağlamadığı, aksine olumsuz sonuçlara yol açtığıdır. Çalışmada teknoloji veya insan sermayesi transferini içeren doğrudan yabancı yatırım gibi sermaye girişlerinin, uzun vadede büyümeyi artırır gibi görünse de; portföy yatırımı, bankacılık ve özellikle

sıcak para veya spekülâtif borç girişleri gibi diğer sermaye akışlarının büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olmadığı ifade edilmektedir. Çalışmada sermaye giriş çıkışı yaşanan ülkelerin ticaret ortaklarıyla riskleri paylaşamadıkları ve görece zayıf olan ülkelerin tek başlarına bu riski üstlendikleri vurgulanmaktadır. Çalışmada artan ekonomik kırılganlık ve kriz sıklığı açısından neoliberal politikaların maliyetlerinin görünenden de yüksek olduğu belirtilmektedir. 1980-2016 yılları arasında, 50'den fazla yükselen piyasa ekonomisine yönelik sermaye girişlerinde yaklaşık 150 kez ani artış yaşandığı, bunların %20'sinin büyük finansal krizle sonuçlandığı ve üretimde büyük düşüslere sebep olduğu ifade edilmektedir (Ostry, Loungani ve Furceri, 2016, s. 39).

Çalışmadaki bir diğer önemli vurgu, kamu politikaları ve ekonomi politikaları bağlamında devletin küçültülmesinin ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinin neoliberal ideolojinin iddia ettiği gibi ekonomik büyüme üzerinde olumlu sonuçları doğurmamış olduğudur. Çalışmada, IMF önerilerini uygulayan ülkelere elde edilen tecrübeler neticesinde, devlet müdahalelerinin mutlaka piyasalara ve büyümeye zarar vereceği korkusunun temelsiz olduğunun acı bir şekilde görüldüğü ifade edilmektedir. Ostry, Loungani ve Furceri'ye göre neoliberal ideolojinin öne sürdüğü gibi devletin küçültülmesi, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve kamu harcamalarının kısıtlanması maksadıyla uygulanan kemer sıkma politikaları, neoliberal ideolojinin iddialarının aksi yönünde sonuçlar doğurmuş ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir. Hem refah maliyetleri yaratmış hem de piyasada talebe zarar vererek istihdamı azaltmış ve işsizliği arttırmıştır. Rapora göre istatistiksel veriler, politika yapıcılarının yeniden dağıtım mekanizmalarına açık olmalarının daha doğru olacağını göstermektedir. Veriler, ayrıca açıkça kamu politikaları bağlamında eğitim-öğretim harcamalarının arttırılmasına ve fırsat eşitliğini sağlamak için çok daha kapsamlı kamu politikalarının tasarlanmasının önemine işaret etmektedir. Çalışmaya göre, neoliberal politikalarla kötüleşen fırsat eşitliğinin daha da kötüleşmemesi için mali konsolidasyon stratejilerinin düşük gelir grupları üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. IMF bünyesinde yayınlanan bu çalışma, sermaye akışlarındaki kuralıslılaştırma politikalarının her zaman yararlı bir nihai hedef olmayabileceğini, sadece ülkeler belirli gelişme eşiklerine ulaştıktan sonra söz konusu

finansal liberalizasyonun faydalı ya da en azından daha az riskli olabileceğini vurgulaması bakımından önemlidir (Ostry vd., 2016, s. 40-41).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Neoliberalizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve 1970'lere kadar devam eden devlet merkezli refah devleti, sosyal devlet ve kalkınmacı devlet anlayışlarına karşı ortaya çıkan tepkisel bir ideolojiyi ifade etmektedir. Neoliberalizm, kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını piyasa köktenciliği temelinde etkilemiştir. Neoliberal reformlar, ekonomik faaliyetlerdeki kuralları ve gümrükleri kaldırırken; sağlık, eğitim, güvenlik gibi temel kamu hizmetlerinde ise devletin görevlerini piyasa aktörlerine devretmiştir. Ayrıca neoliberalizm 1970 sonrası bir finansallaşma süreci ile bir arada ilerlemiştir. 1970 öncesi üretime ve ürün ticaretine dayalı ekonomik faaliyetlerin destekleyici olan finansal unsurlar, neoliberal dönemde başlı başına bir faaliyet alanı haline gelmiştir. Neoliberalizm, finansal faaliyetler üzerinden elde edilen spekülasyon kâr oranlarını arttırmış ve kârları devlet garantisi altına almıştır. Neoliberalizm, finansal krizlerde ise krizin maliyetini toplumun tamamının yüklenmesini sağlamıştır. Ayrıca 1970 öncesinde devlet merkezli refah devleti, sosyal devlet ve kalkınmacı devlet anlayışlarının destekleyicisi olan IMF ve Dünya Bankası, 1970'lerin başında neoliberal dönüşüme uğrayarak 1970 sonrası süreçte neoliberalizmin itici gücü ve baskı mekanizması haline gelmiştir.

Modern neoliberalizm, ilk olarak 1973'te başlayan Şili'deki askeri darbe yönetimi olmak üzere, Latin Amerika'da kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını baskın biçimde etkilemeye başlamıştır. Neoliberalizmin Şili'deki yükselişi, Almanya'da neoliberal olarak adlandırılan politikalarla elde edilen "Alman Ekonomik Mucizesi"ne atıfta bulunan kadrolarla gerçekleşmiştir. Ancak neoliberalizm, Almanya'dan Latin Amerika'ya geçmeden önce önemli bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümün ilk ayağı, Mont Pelerin Cemiyeti'ndeki toplantılara katılan Mises, Hayek ve Friedman gibi isimlerin, sert tartışmalara girdikleri Alman ekonomistlerle beraber neoliberal olarak anılmasıdır. Mont Pelerin Cemiyeti'ne katılan herkesin neoliberal olarak anılması neoliberalizmin dönüşümünde önemli rol oynamıştır. Dönüşümün ikinci ayağı ise Hayek ile Friedman'ın Chicago Okulu'ndaki ekonomi eğitimi programı aracılığıyla yetiştirdiği kadroların kendilerini neoliberal olarak tanımlaması olmuştur. Neoliberalizm bu süreçte Alman neoliberallerin neredeyse bütün özgün fikirlerini eleştiren Mises, Hayek ve Friedman gibi isimlerin görüşleri doğrultusunda

dönüşüme uğramıştır. Neoliberalizm adı altında hayata geçirilen reformların Alman neoliberalizminden farklı olduğunun geniş çevrelerce anlaşılması 1980’lerde gerçekleşmiştir. 1980’lerden itibaren akademik çalışmalarda ve politik gündemde, neoliberalizmin Almanya ile ilişkileri kopmuş ve neoliberalizm Mises, Hayek ve Friedman gibi ekonomistlerin fikirleriyle daha fazla özdeş hale gelmiştir.

Çalışmada, neoliberalizmin ana akım okumalarında, neoliberalizmin başlangıcının Thatcher ve Reagan öncülüğünde 1980’lerdeki politikalara dayandırılmasına rağmen, tarihsel süreçte daha erken bir dönemde, 1973’teki askeri darbeden sonra Latin Amerika’da başladığı ortaya konulmuştur. Ayrıca ABD ve Batı Avrupa’da da neoliberal fikirlerin 1973’teki Petrol Krizi’nin ardından çeşitli sorunlara ve ihtiyaçlara yanıt olarak hayata geçirildiğine değinilmiştir. Bu çerçevede neoliberalizmin ABD’deki petrol şirketlerinin ve bankaların kârlarını arttırma hedefleri doğrultusunda finansal kuralsızlaşma gibi reformlar getirdiği, IMF ve Dünya Bankası’nın bu süreçte ABD’nin uluslararası tahakküm araçlarına dönüştürüldüğü üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla tez kapsamında neoliberalizmin akademik literatürde hâkim olan ana akım okumasındaki Thatcher ve Reagan ile başlatılan veya onları merkeze alan anlatılardan bağımsız alternatif bir neoliberalizm okuması ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada neoliberalizmin Türkiye’nin kamu politikalarına ve ekonomi politikalarına yansımaları üzerinde durulmuştur. Türkiye’de neoliberalleşme sürecinin, teorik zeminde tartışılmadan, teknokratik bir süreçle başlatılıp, askeri darbe yönetimi ile devam ettirilip, Batı ile siyasi ilişkilerin gölgesinde devam ettiği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu sürecin başlangıcının, Şili’nin askeri darbe yönetimi ile başlayan neoliberalleşme süreci ile ortak noktalara sahip olduğu görülmektedir. Benzer şekilde 1990’ların başında Şili’den sonra Meksika’nın 1995 yılında, Doğu Asya ülkelerinin 1997 yılında, Rusya’nın 1998 yılında ve Türkiye’nin 2001 yılında aynı sebeplerden kaynaklanan finansal kriz yaşamış olması da, neoliberalleşme sürecindeki ülkeler arasındaki benzerlik açısından önemlidir. Bununla beraber Türkiye’deki neoliberalleşme sürecinde, ekonomi ve finansallaşma konularında IMF programlarına tamamen uyulurken, sağlık, eğitim ve toplu taşıma hizmetlerinde neoliberalizme aykırı politikalar izlendiği görülmüştür. Fakat neoliberalizm, bu

alanlarda, özellikle 2002 sonrasında, özel hastane, özel okul, özel üniversite gibi kâr güdüsüne tâbi unsurların hacmindeki artışla kendisini göstermiştir.

Neoliberalizmin genel geçer reçeteler olarak savunduğu ve hızla hayata geçirdiği reformlar, neoliberalizm kelimesinin küresel ölçekte, radikallikle ilişkilendirilmesine ve yergileyici çağrışımlarla yüklü olarak kullanılmasına yol açmıştır. Çalışmada “neoliberalizm” kelimesine yüklenen yergileyici çağrışımlar üzerinde durulmuş, sebepleri ele alınmış ve neoliberal fikirleri savunanların kendileri için kullandığı alternatif terminoloji haritalandırılmıştır. Bu bağlamda neoliberalizm üzerinde muğlaklığa sebep olan, neoliberalizmi her şeyi absorbe eden bir hâle getiren hatalı kullanımlara yönelik bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tezin sonraki bölümünde neoliberalizmin kamu politikalarına yansımaları ve neoliberal deneyimlere yöneltilen eleştiriler üzerinde durulmuştur. Teorik açıdan neoliberalizm, klasik liberalizmin homo economicus varsayımı üzerinde kabul ettiği bütün sınırlamaları göz ardı ederek, klasik liberalizmden ayrılmış ve homo economicus varsayımının evrensel ve kısıtlamalardan arındırılmış saf bir versiyonunu benimsemiştir. Ancak homo economicus varsayımının, en gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde bile göz ardı edilemeyecek kadar önemli kısıtlamalara sahip olduğu görülmüştür. İkinci olarak neoliberalizm, liberalizmin kabul ettiği bütün sınırlamaları görmezden gelerek her açıdan bir piyasa köktenciliğini ve evrensel piyasa varsayımını esas almıştır. Bu görüşe göre, düzenlemeler ve engeller kaldırıldığında en gelişmiş ekonomilerden en zayıf ekonomilere kadar bütün ülkelerde piyasa tepkileri aynı olacaktır. Ancak 1970 sonrası neoliberal reformları hayata geçiren ülkelerdeki deneyimler, evrensel piyasa varsayımının gerçekçi olmadığını göstermiştir. 1970 sonrası çeşitli dönemlerde başarılı olan Doğu Asya ülkeleri ise, kamu politikaları ve ulusal ekonomik yapısı açısından neoliberalizmin neredeyse bütün ana ilkelerini reddetmiştir. Üçüncü olarak neoliberalizm kamu yararı kavramını rafa kaldırarak ekonomik büyümeyi temel hedef olarak benimsemiş ve bütün meşruiyetini bu zemin üzerine dayandırmıştır. Ancak neoliberal reformları hayata geçiren ülkelerin çoğunda ekonomik büyümede istikrar sağlanamamış, ayrıca ekonomik büyüme dönemlerinde birçok ülkede refah artışı sağlanamamış ve gelir adaletsizliğinde artış görülmüştür.

Neoliberalizmin pragmatik açıdan zayıf ülkelere karşılaştırmalı üstünlük sağlayacağı iddiasıyla savunduğu finansallaşma ve uluslararası sermaye hareketlerini kuralsızlaştırma reformları, neoliberalizmin iddialarının aksi yönde sonuçlar doğurmuştur. Zayıf ekonomilere sahip ülkeler, uluslararası sermaye hareketlerindeki kısıtlamaların azaltılmasından ve finansal spekülasyonlara imkân veren reformlardan olumsuz etkilenmiştir. Bu ülkeler, hem sermaye kaybıyla, hem istihdam kaybıyla, hem de sanayisizleşme ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca uluslararası sermaye hareketleri sırasında, çoğu zaman gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde de istihdam kaybı ile karşı karşıya kalındığı görülmüştür.

Neoliberalizm, devleti kamu hizmetlerinden ve ekonomik faaliyetlerden dışlamaktadır. Buna karşın, Latin Amerika örneğindeki gibi kendi ideolojisini empoze etmek amacıyla anti-demokratik biçimde devlet mekanizmalarına başvurabilmektedir. Yine Avrupa'daki gibi finansal krizden sonraki kurtarma operasyonları ile yaşanan krizlerin maliyetini toplumun tamamına yüklemek için devlet mekanizmalarını kullanabilmektedir. Dolayısıyla neoliberalizmin devletle ilişkisi, devletin işlevini büyük sermaye merkezlerinin ve finansal aktörlerin çıkarlarını korumak için yeniden yapılandırmak üzerine kuruludur. Bu bağlamda çalışmada neoliberalizmin, devletin üzerinden aldığı misyonları yüklediği sivil toplum kuruluşlarının da büyük sermaye merkezleri tarafından desteklenen kuruluşlar olduğuna değinilmiştir. Dolayısıyla neoliberalizmin devletle ilişkisi; demokratik temsil, kamusal çıkarlar ve kapsayıcılık açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Ayrıca neoliberalizmin kuralsızlaşma reformları ile yükselen şirketokrasi ve çok uluslu şirketler, gelişmekte olan ekonomilere sahip ülkeler üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bu ülkelerde hem ulusal siyaset dengeleri, ABD merkezli sermayenin etkisi altına girmiş, hem ekonomik yapıları daha kırılgan hale gelmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerdeki yönetimlerin çevreyle ilgili ve insan emeğini korumaya yönelik önlem mekanizmalarını zayıflatmıştır.

Çalışmada neoliberalizmin tahakküm aracı olarak işlev gören IMF tarafından, neoliberal reformlara ilişkin bazı olumsuz sonuçların kabul edildiğine de değinilmiştir. Ekonomik büyümeyi temel hedef olarak benimseye devam eden IMF, yeniden dağıtım

mekanizmalarının tasfiye edilmesine dayanan neoliberal reformların beklenen sonuçları sağlamadığını ve birçok soruna yol açtığını belirtmektedir.

Çalışmada gelir adaletsizliğinin artışı konusunda, istatistiksel verilerin ortaya koyduğu sonuçlara da değinilmiştir. Gelir adaletsizliği konusunda, en az gelişmekte olan ekonomilere sahip ülkeler kadar, gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde de olumsuz sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir.

Neoliberalizm, 1990'ların başından itibaren küresel ölçekte krizler yaşamaktadır. Neoliberalizmin krizleri, yine neoliberal reçetelerle aşmaya çalışılmaktadır. Neoliberalizmin bu kriz süreçlerinde devlete yüklediği tek misyon, krizin faturasının toplumun tamamına kesilmesini sağlamasıdır. Bu durum oldukça sert tepkiler alırken, devreye neoliberalizmin tahakküm mekanizmaları girmekte ve IMF ve Dünya Bankası uluslararası örgütler, akademik çevreler ve fonlanan düşünce kuruluşları bu süreçleri “insanlığın doğal durumu olduğuna ikna etme” aşamasında rol almaktadır. Dolayısıyla bu tahakküm mekanizmalarının baskın olduğu şartlarda, neoliberalizmin krizini neoliberal olmayan politikalarla çözmek için, “*güçlü kurumsal yapılara*” dayanılması gerekmektedir.

Öte yandan kalkınma politikaları, kamu politikaları ve ekonomi politikaları, genel geçer indirgemelere dayalı reçetelerle çözülebilecek dışsal etkenlerden arındırılmış boşlukta işleyen mekanizmalar değildir. Neoliberalizmin mal, kaynak, ekonomik büyüme indirgemesinde ihmal edip görmezden geldiği yerel, kültürel, tarihi, sosyoekonomik değişkenler, kalkınma ve refah süreçlerinin kurucu parçalarıdır. Dolayısıyla söz konusu kurumsal yapıların yerel, kültürel, tarihi, sosyoekonomik değişkenleri esas alması gerekmektedir. Bu çerçevede, kalkınmacı devlet, sosyal devlet, refah devleti, sosyal demokrasi, Keynesyen vb. neoliberalizme bütün alternatif programlar, ulus devlet merkezli anlayışlara dayanmaktadır. Dolayısıyla neoliberalizmin alternatifi, neoliberalizm gibi genel geçer evrensel indirgemelere dayanan ideolojiler değil, Savaş Sonrası dönemde olduğu gibi yerel değişkenlere dayanan ulus devletleri esas alan ideolojilerdir. Ayrıca IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin, neoliberal dönüşüme uğramadan önceki misyonuna döndürülmesi de ancak ulus devletlerin iradesi ile mümkündür. Neoliberal dönemdeki uluslararası yeniliklerinden faydalanan Japonya, Güney Kore gibi Asya ülkeleri ise,

ulusal düzeyde neoliberal programa uymaktan çok kendi dengesini bulma stratejisi izlemiş ve bu sayede başarılı bir refah artışı, büyüme ve kalkınma süreci yürütmüştür. Buna karşın, IMF raporunda da yer aldığı gibi neoliberalizmin, direnç görmeden bütün önerilerini hayata geçirdiği Latin Amerika, Güney Afrika ve Asya ülkelerinde ise başarısız olunmuştur. Bu ülkelerde, elde edilen başarısızlıklar üzerinde neoliberalizm, etnosantrik bir Batı ideolojisi olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmada refah ve kalkınma hedefleri için evrensel verimli bir reçete olmayıp, gerçek başarının yerel, kültürel, tarihi ve sosyoekonomik değişkenlerine göre doğru ulusal dengeyi bulmaya bağlı olduğu ortaya konulmuştur.

Neoliberalizmin getirdiği finansallaşma ve sermaye hareketlerinde kuralsızlaşma hem ulusal hem uluslararası düzeyde gelir adaletsizliğin artmasına yol açarken, kamu hizmetlerinin piyasa unsurlarına devredilmesi de geniş kitleleri en temel hizmetlere erişiminde çeşitli sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Ancak yaşanan finansallaşma süreci, sermaye hareketlerinde kuralsızlaştırma reformları yerine uygun düzenlemeler getirildiğinde, gelir adaletsizliğinin azaltılmasında önemli rol oynayabilir. Bu bağlamda uluslararası para transferlerinde, finansal piyasa işlemlerinde ve şirket satışlarında orantılı vergiler de dâhil olmak üzere, adaletli yeniden dağıtımaya yardımcı olan, gelir adaletini iyileştiren uygulanabilir vergilendirme mekanizmalarının (George, 1999) oluşturulması ile finansallaşmanın dezavantajları azaltılabilir.

Ayrıca kamu hizmetlerinin tamamının piyasa aktörlerine devredilmesi yerine, bir kısmında piyasa unsurlarından yararlanması, bazı durumlarda verimli olabilir. Örneğin kamu hizmetleri bağlamında sağlık, eğitim, ulusal güvenlik gibi alanların piyasaya ve kar güdüsüne tâbi kılınması, sosyal adalete ve temel hak ve özgürlüklere zarar vermektedir. Ancak sonuç ölçümünün hızlı bir şekilde tespit edilebildiği ve telafisinin kısa sürede düşük maliyetle mümkün olduğu temizlik gibi hizmetlerde piyasa unsurlarından yararlanılması maliyetleri düşürüp ve verimliliği arttırabilir. Dolayısıyla piyasaların işçi haklarını koruyacak biçimde düzenlendiği ve süreçlerin anayasal çerçevede şeffaf biçimde yürütüldüğü durumlarda, temizlik gibi hızlı sonuç alınabilen kamu hizmetlerinde piyasa yöntemleri verimliliği arttırıp maliyetleri düşürebilir.

Sonuç olarak, neoliberalizmin, indirgemeci varsayımlara dayandığı ekonomik büyüme odaklı standartlaştırılmış politika ve reform paketlerinin her ülkede refahı arttıracığı, yoksulluğu azaltacağı iddiasının gerçeği yansıtmadığı görülmüştür. Neoliberalizmin kamu politikaları ve ekonomi politikaları üzerindeki yansımaları, birçok ülkede çok sayıda krize yol açmıştır. Ancak neoliberalizm, yarattığı uluslararası ağlar sayesinde, krizin bedelini kamulaştırmayı da başararak, hâkimiyetini korumayı sürdürmüştür. Bu bağlamda hâkimiyetinin en önemli bileşeninin dayandığı kurumsal güçler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla neoliberalizmin tahakkümüne direnç göstermek için kurumsal güce dayanılması gerekmektedir. Bu kurumsal güç, neoliberalizmin kriz yaratan indirgemelerinde ihmal ettiği unsurlar temelinde yapılandırılmış olan yerel, kültürel, tarihi ve sosyoekonomik temellere dayanan ulus devletlerdir. Neoliberalizmin zarar görenlerin çok daha fazla olduğu finansallaşma ve kamu hizmetlerine piyasa tekniklerinin konuşlandırılması gibi yenilikleri ise, ulus devlet temelli kalkınmacı devlet, sosyal devlet, refah devleti, sosyal demokrat, Keynesyen, solidarist, etatist programların vb. kapsamı dâhilinde yerel ihtiyaç ve potansiyellere uygun düzenlemeler yapılarak avantaja dönüştürülebilir.

KAYNAKÇA

- Ashley, R. K. (1983). *Three Modes of Economism*. International Studies Quarterly. C. 27. S. 4. ss. 463-496.
- Barnes, T. J. (1988). *Rationality and Relativism in Economic Geography: An Interpretive Review of the Homo Economicus Assumption*. Progress in Human Geography, C. 12, S. 4. ss. 473-496.
- Bird, G. ve Arpac, O. (2009). *Turkey and the IMF: A Case Study in the Political Economy of Policy Implementation*. The Review of International Organizations, C. 4, S. 2, ss. 135-157.
- Boas, T. C. ve Gans-Morse, J. (2009). *Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan*. Studies in Comparative International Development, C. 44, S. 2, ss. 137-161.
- Brenner, N. ve Theodore, N. (2005). *Neoliberalism And The Urban Condition*. City, 9(1), 101-107.
- Brohman, J. (1995). *Economism and Critical Silences in Development Studies: A Theoretical Critique of Neoliberalism*. Third World Quarterly. C. 16, S. 2. ss. 297-318.
- Centeno, M. A. ve Cohen, J. N. (2012). *The Arc of Neoliberalism*. Annual Review of Sociology, C. 38, S. 1. 317-340.
- Chomsky, N. (1999). *Profit Over People: Neoliberalism and Global Order*. Seven Stories Press.
- Connell, R. ve Dados, N. (2014). *Where in the World Does Neoliberalism Come from?: The Market Agenda in Southern Perspective*. Theory and Society, C. 43, S. 2. ss. 117-138.
- Davies, B. ve Bansel, P. (2007). *Neoliberalism and Education*. International Journal of Qualitative Studies in Education. C. 20 S. 3. ss. 247-259.
- Davies, W. (2014). *Neoliberalism: A Bibliographic Review*. Theory, Culture & Society. C. 31, S. 7-8. ss. 309-317.

- Dean, M. (2014). *Rethinking Neoliberalism*. Journal of Sociology. C. 50 S. 2. ss. 150-163.
- Dreiling, T. (2017). *Definition of Corporatocracy*. Collins Dictionary. <https://www.collinsdictionary.com/submission/19212/corporatocracy>. Erişim Tarihi: 14.11.2022.
- Dorlach, T. (2015). *The Prospects of Egalitarian Capitalism in the Global South: Turkish Social Neoliberalism in Comparative Perspective*. Economy and Society. C. 44, S. 4. ss. 519-544.
- Doucouliaĝos, C. (1994). *A Note on the Evolution of Homo Economicus*. Journal of Economic Issues, C. 28, S.3. ss. 877-883.
- Dumenil, G. ve Levy, D. (2001). *Costs and Benefits of Neoliberalism: A Class Analysis*. Review of International Political Economy. C. 8 S. 4. ss. 578-607.
- Dumenil, G. ve Levy, D. (2014). *Neoliberal (Karşı) Devrim*. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki. 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap. ss. 25-41.
- Dumenil, G. ve Levy, D. (2015). *Büyük Yol Ayrımı*. çev. A. Gür. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Epstein, G. ve Pollin, R. (2021). *Neoliberalism's Bailout Problem*. Boston Review. <https://bostonreview.net/articles/neoliberalisms-bailout-problem>. Erişim Tarihi: 27.05.2022
- Faber, D. (2018). *Global Capitalism, Reactionary Neoliberalism, and the Deepening of Environmental Injustices*. Capitalism Nature Socialism. C. 29, S. 2. ss. 8-28.
- Ferguson, J. (2010). *The Uses of Neoliberalism*. Antipode, C. 41, S. 1. ss. 166-184.
- French, D. (2013). Hayek and Mises. R. Leeson (Ed.), Hayek: A Collaborative Biography: Part 1 Influences, from Mises to Bartley. Archival Insights into the Evolution of Economics Series. London: Palgrave Macmillan UK. ss. 80-92.
- Friedman, M. (1953). *The Methodology of Positive Economics*. Essays in Positive Economics. University of Chicago Press. ss. 3-43.

- Ganti, T. (2014). *Neoliberalism*. Annual Review of Anthropology. C. 43 S. 1. ss. 89-104.
- George, S. (1999). *A Short History of Neoliberalism*. Economic Sovereignty in a Globalising World. Transnational Institute. C. 24, <https://www.tni.org/en/article/short-history-neoliberalism>. Erişim Tarihi: 26.05.2022
- Gerring, J. ve Thacker, S. C. (2005). *Do Neoliberal Policies Deter Political Corruption?* International Organization, C. 59, S. 1. ss. 233-254.
- Gledhill, J. (2018). *Neoliberalism*. The International Encyclopedia of Anthropology. ss. 1-11.
- Hardin, C. (2014). *Finding the 'Neo' in Neoliberalism*. Cultural Studies. C. 28, S. 2. ss. 199-221.
- Hartwich, O. M. (2009). *Neoliberalism: The Genesis of a Political Swearword*. The Centre for Independent Studies.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press. New York.
- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik (Teorileri-Metodolojisi-Aktörleri-Tarihi-Karakteristiği-Kavramları)*. Çev. F. Şammedov. 1. Baskı. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Hathaway, T. (2020). *Neoliberalism as Corporate Power*. Competition & Change, C. 24, S. 3-4. ss. 315-337.
- Heywood, A. (2010). *Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş*. Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyasî İdeolojiler*. Çev. A. K. Bayram. 5. baskı. Ankara: Liberte.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset*. Çev. F. Bakırcı. 19. baskı. Ankara: BB101 Yayınları.
- Hurt, S. R. (2015). *Washington Consensus: History, Facts, & Impact*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Washington-consensus>. Erişim Tarihi: 18.07.2021.
- Jessop, B. (2002). *Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State-Theoretical Perspective*. Antipode. C. 34 S. 3. ss. 452-472.

- Jones, B. D. (1999). *Bounded Rationality*. Annual Review of Political Science. C. 2 S. 1. ss. 297-321.
- Kamat, S. (2004). *The Privatization of Public Interest: Theorizing Ngo Discourse in a Neoliberal Era*. Review of International Political Economy. C. 11 S. 1. ss. 155-176.
- King, D. ve Wood, S. (1999). *The Political Economy of Neoliberalism: Britain and the United States in the 1980s*. G. Marks vd. (Ed.), Continuity and Change in Contemporary Capitalism. Cambridge Studies in Comparative Politics. Cambridge: Cambridge University Press. ss. 371-397.
- Kotz, D. M. (2008). *Neoliberalism and Financialization*. Political Economy Research Institute.
- Kuttner, R. (2019). *Neoliberalism: Political Success, Economic Failure*. The American Prospect. <https://prospect.org/economy/neoliberalism-political-success-economic-failure>. Erişim Tarihi: 27.05.2022.
- Leguizam3n, A. (2016). *Environmental Injustice in Argentina: Struggles against Genetically Modified Soy*. Journal of Agrarian Change. C. 16, S. 4. ss. 684-692.
- Magness, P. W. (2018). *The Pejorative Origins of the Term "Neoliberalism"*. American Institute for Economic Research: AIER. <https://www.aier.org/article/the-pejorative-origins-of-the-term-neoliberalism>. Erişim Tarihi: 17.03.2022.
- Marois, T. (2011). *Emerging Market Bank Rescues in an Era of Finance-Led Neoliberalism: A Comparison of Mexico and Turkey*. Review of International Political Economy. C. 18, S. 2. ss. 168-196.
- McMahon, J. (2015). *Behavioral Economics As Neoliberalism: Producing And Governing Homo Economicus*. Contemporary Political Theory. C. 14, S. 2. ss. 137-158.
- Munck, R. (2014). *Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti*. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.). Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki. 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap. ss. 106-122.

- Naim, M. (1999). *Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?* Foreign Policy Magazine. Washington, D.C.
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/Naim.HTM>.
Erişim Tarihi: 18.07.2021.
- Northcott, M. (2011). *The Failure of Neoliberalism and the 'Despotism of Numbers': A Political and Theological Critique*. Modern Believing. C. 52, ss. 35-55.
- Ntibagirirwa, S. (2009). *Cultural Values, Economic Growth and Development*. Journal of Business Ethics. C. 84, ss. 297-311.
- Ostry, J. D., Loungani, P. ve Furceri, D. (2016). *Neoliberalism: Oversold? Instead of Delivering Growth, Some Neoliberal Policies Have Increased Inequality, in Turn Jeopardizing Durable Expansion*. Finance & Development. C. 53 S. 2.
- Oxford Learner's Dictionaries. (ts.). *Neoliberalism*. Oxford Learner's Dictionaries.
<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/neoliberalism>.
Erişim Tarihi: 22.09.2022.
- Patton, M. J. (2006). *The Economic Policies of Turkey's AKP Government: Rabbits from a Hat?* The Middle East Journal. C. 60, S. 3. ss. 513-536.
- Poggioli, S. (2020). *Pope Francis Laments Failures Of Market Capitalism In Blueprint For Post-COVID World*. NPR.
<https://www.npr.org/2020/10/04/920053203/pope-francis-laments-failures-of-market-capitalism-in-blueprint-for-post-covid-w>. Erişim Tarihi: 20.11.2022.
- Pradella, L. ve Marois, T. (Ed.). (2013). *Polarizing Development: Alternatives to Neoliberalism and the Crisis*. London: Pluto Press.
- Saad-Filho, A. (2014). *Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler*. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. 2. baskı. İstanbul: Yordam Kitap. ss. 191-201.
- Saad-Filho, A. ve Johnston, D. (2014). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. Yordam Kitap.

- Serra, N., Stiglitz, J. E. ve Spiegel, S. (2008). *Introduction: From the Washington Consensus Towards a New Global Governance*. The Washington Consensus Reconsidered. Oxford University Press. ss. 3-13
- Shaikh, A. (2014). *Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi*. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki. Yordam Kitap. ss. 76-90
- Sitaraman, G. (ts.). *The Great Democracy: How to Fix Our Politics, Unrig the Economy, and Unite America*. Basic Books. <https://newrepublic.com/article/155970/collapse-neoliberalism>. 27.05.2022.
- Smith-Nonini, S. (2016). *The Role of Corporate Oil and Energy Debt in Creating the Neoliberal Era*. Economic Anthropology. C. 3 S. 1, ss. 57-67.
- Spicer, A. ve Alvesson, M. (2017). *Aptallık Paradoksu*. (L. Tayla, Çev.) Yaşam Dizisi. 1. Baskı. İstanbul: Paloma.
- Springer, S. (2016). *The Handbook of Neoliberalism*. Routledge.
- Stahl, R. M. (2019). *Economic Liberalism and the State: Dismantling the Myth of Naïve Laissez-Faire*. New Political Economy. C. 24, S. 4. ss. 473-486.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. Penguin Books.
- Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality*. W.W. Norton & Company.
- Stiglitz, J. E. (2019). *The End of Neoliberalism and the Rebirth of History*. Social Europe. <https://www.socialeurope.eu/the-end-of-neoliberalism-and-the-rebirth-of-history>. Erişim Tarihi: 14.03.2021.
- Stiglitz, J. E. ve Charlton, A. (2005). *Fair Trade for All: How Trade Can Promote Development*. Oxford University Press.
- T.C. Resmi Gazete. (1980). 25.01.1980. (Sayı: 16880) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16880_1.pdf. Erişim Tarihi: 16.11.2022.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2003). *Sağlıkta Dönüşüm Programı*. <https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html>. Erişim Tarihi: 16.10.2022
- Theodore, N., Peck, J. ve Brenner, N. (2012). *Neoliberal Urbanism: Cities and the Rule of Markets*. çev. Şerife Geniş. İdealkent, C. 3, S. 7. ss. 21-37.

- Thorsen, D. E. ve Lie, A. (2007). *What is Neo-Liberalism?* University of Oslo, Department of Political Science.
- Toporowski, J. (2014). *Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı: Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası*. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap. ss. 179-190.
- Törüner, Y. (2016). *Türkiye'nin Kaderini Değiştiren Kriz*. Pegasus Yayınları. 2. Baskı. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2008). *Ellinci Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi "1958-2007" (No: 262)*. <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/808/2tbb50yil.pdf>. Erişim Tarihi: 16.11.2022
- Vanberg, V. J. (2004). *The Freiburg School: Walter Eucken and Ordoliberalism*. Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik. <https://www.econstor.eu/handle/10419/4343>. Erişim: 24.09.2022.
- Venugopal, R. (2015). Neoliberalism As Concept. *Economy And Society*. C. 44, S. 2. ss. 165-187.
- Williamson, J. (2002). *Did the Washington Consensus Fail?* Peterson Institute for International Economics. <https://www.piie.com/commentary/speeches-papers/did-washington-consensus-fail>. Erişim Tarihi: 08.08.2021.
- Williamson, J. (2004). *The Washington Consensus as Policy Prescription for Development*. Practitioners of Development. Washington, DC. The World Bank. <https://www.piie.com/publications/papers/williamson0204.pdf>. Erişim Tarihi: 18.07.2021.
- Wong, F. (2019). Building Post-Neoliberal Institutions. *Democracy Journal*. C. 53. <https://democracyjournal.org/magazine/53/building-post-neoliberal-institutions>. Erişim Tarihi: 27.05.2022.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı : Mustafa SARIKAYA

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi: Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, 2018

Yüksek Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim
Dalı

Bilimsel Çalışmalar:

Neoliberalizmin Alternatif Bir Okuması: Almanya'dan Latin Amerika'ya, 2022